

**ORTA ASYA COĞRAFYASINDA
ÇİN VE RUSYA ARASINDA
İŞBİRLİĞİ VE REKABET POTANSİYELİ**

Nyambayar PUREVSUREN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2016

**ORTA ASYA COĞRAFYASINDA
ÇİN VE RUSYA ARASINDA İŞBİRLİĞİ VE
REKABET POTANSİYELİ**

Nyambayar PUREVSUREN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2016

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Nyambayar PUREVSUREN tarafından hazırlanan “Orta Asya Coğrafyasında Çin ve Rusya Arasında İşbirliği ve Rekabet Potansiyeli” başlıklı bu çalışma 17/08/2016 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Hasan DURAN

(Danışman)

Üye.....

Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KÖREMEZLİ

ONAY

.../ 09 / 2016

(İmza)

(Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU)

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Nyambayar PUREVSUREN

ÖZET

ORTA ASYA COĞRAFYASINDA

ÇİN VE RUSYA ARASINDA İŞBİRLİĞİ VE REKABET POTANSİYELİ

Nyambayar PUREVSUREN

Yüksek Lisans-2016

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hasan Duran

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile Avrasya'nın coğrafi merkezi Orta Asya bölgesinde 5 yeni bağımsız devlet ortaya çıkarken uluslararası sistemde Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti bölgesel güç olarak yeni statüsünü kazanmışlardır. Ancak SSCB'nin ardında bıraktığı boş alanın iki bölgesel güçten kimin hâkimiyetinde olduğu tartışılmaktadır. Merak edilen soru şudur ki; Orta Asya bölgesinde Rusya ve Çin işbirliği içinde mi yoksa rekabet içinde mi?

Bu soru eksenli yazılmış olan bu tez çalışmasında Orta Asya bölgesindeki Rusya ve Çin ilişkileri incelenmektedir. Konu bağlamında Orta Asya'nın güvenlik mimarisindeki Rusya öncülüğündeki Kolektif Güvenlik Antlaşması (KGAÖ) ve Çin öncülüğündeki Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ele alınırken, bölgenin ekonomik alanda Rusya öncülüğündeki Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi (YİYP) ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu tez çalışması ile Rusya ve Çin'in Orta Asya'da yakın ve orta vadede ciddi rekabet içine girmeyeceğini, rekabetten çok işbirliği izleyeceği doğrultusunda hipotez öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Rusya, Çin, Avrasya, Büyük Oyun, Güvenlik.

ABSTRACT

POTENTIAL OF COOPERATION AND COMPETITION BETWEEN RUSSIA AND CHINA IN CENTRAL ASIAN AREA

Nyambayar PUREVSUREN

Master Degree- 2016

International Relations Department

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Hasan Duran

Within the disintegration of Soviet Union 5 newly independent states emerged in Central Asian region in the geographic center of Eurasia, while then Russia and China have gained their status in international system as a regional power. However it has been discussing which one of these two regional powers is dominant in the empty space which left the Soviet Union. So the curious question is whether Russia and China are in cooperation or competition in Central Asian Region?

This thesis is written in axis of analyzing the relation between Russia and China in Central Asian region. In this context, within Central Asian's security architecture Russia-led Collective Security Treaty Organization (CSTO) and China-led Shanghai Cooperation Organization were discussed and then within regions economic sphere Russia-led Eurasian Economic Union (EEA) and China's New Silk Road Project was discussed.

In conclusion, this thesis proposes the hypotheses that in near and medium term, Russia and China will not able to enter into serious competition in Central Asia and there will be more cooperation than a competition between two countries.

Keywords: Central Asia, Russia, China, Eurasia, Great Game, Security.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
TABLolar LISTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
ÖNSÖZ.....	xv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ORTA ASYA KAVRAMI VE ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ ÖNEMİ

1.1.ORTA ASYA KAVRAM.....	5
1.2. BÖLGENİN STRATEJİK ÖNEMİ.....	8
1.3. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ.....	9
1.3.1. Orta Asya Bölgesinin Enerji Rezervleri.....	10
1.3.1.1. Hazar Havzası Enerji Kaynakları.....	13
1.4. BÖLGENİN GÜVENLİK VE STRATEJİ AÇISINDAN ÖNEMİ.....	14
1.5. ORTA ASYA BÖLGESİNİN GÜVENLİK SORUNLARI.....	16
1.5.1. Radikalizm ve Uluslararası Terörizm Tehdidi.....	16
1.5.2.Orta Asya Bölgesinde Etnik Çatışma.....	18
1.5.3. Sınır Sorunları.....	21
1.6. JEOPOLİTİK BAKIMINDAN ORTA ASYA BÖLGESİ.....	22
1.7. YENİ BÜYÜK OYUN.....	25
1.7.1. Yeni Büyük Oyunun Aktörleri.....	28
1.7.1.1. Atlantik Tarafı.....	28
1.7.1.2. Avrasya Tarafı.....	34

2. BÖLÜM

RUSYA ve ÇİN İLİŞKİLERİ

2.1. RUSYA-ÇİN YAKINLAŞMA SÜRECİ.....	36
2.2. RUSYA-ÇİN ASKERİ İLİŞKİLERİ.....	39
2.2.1. Askeri İlişkilerde Silah Satışı.....	39
2.2.2. Askeri İlişkilerde Askeri Tatbikatlar.....	42
2.2.3. Askeri İlişkilerin Perspektifi.....	46
2.3. RUSYA-ÇİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	46
2.3.1. Enerji İlişkileri.....	50
2.4. RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN UZAK DOĞU BÖLGESİ.....	53
2.4.1. Ekonomik İlişkilerde Rusya’nın Uzak Doğu Bölgesi.....	53
2.4.2. Rusya’nın Uzak Doğu Bölgesin’deki Çin Nüfusu.....	55
2.5. RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİNİN PERSPEKTİFİ.....	58

3. BÖLÜM

RUSYA VE ÇİN’İN ORTA ASYA’YA YÖNELİK POLİTİKALARI

3.1. RUSYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKASI.....	62
3.1.1. Güvenlik.....	65
3.1.1.1 Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü.....	70
3.1.2. Ekonomi.....	74
3.1.2.1. Enerji.....	76
3.1.2.2. Rusya’nın Öncülüğündeki Ekonomik Örgütler.....	84
3.2. ÇİN’İN ORTA ASYA POLİTİKASI.....	91
3.2.1. Güvenlik.....	93
3.2.2. Ekonomi.....	98
3.2.2.1. Enerji.....	100
3.2.2.2. Yeni İpek Yolu Projesinde Orta Asya.....	109

3.3. ORTA ASYA'YA YÖNELİK RUSYA-ÇİN POLİTİKALARININ KARŞILANMASI.....	112
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	124

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: İspatlanmış Petrol Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri.....	11
Tablo 2: İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri.....	11
Tablo 3: İspatlanmış Kömür Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri.....	12
Tablo 4: İspatlanmış Uranyum Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri.....	12
Tablo 5: Çin-Rusya Arasındaki Doğrudan Yatırımlar.....	49
Tablo 6: Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Petrol ve Doğal Gaz Üretimi.....	77
Tablo 7: Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Petrol Ticareti	78
Tablo 8: Kazakistan ve Türkmenistan'dan Rusya'ya Yönelen Doğal Gaz Miktarı...	79
Tablo 9: Kazakistan Enerji Sektöründeki Çin Payı.....	106
Tablo 10: Rusya ve Çin'in Orta Asya Bölgesindeki Ana Çıkarları.....	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Orta Asya'da Etnik Grupları.....	19
Şekil 2: Orta Asya- Merkezi Boru Hattı.....	81
Şekil 3: Çin'in Bir Yol ve Bir Kuşak Yeni İpek Yolu Projeleri.....	110

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik Konseyi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
ATE	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
CIC	: Çin Yatırım Kurumu
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
GSYİH	: Gayrı Safı Yurtiçi Hasıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IME	: Uluslararası Para Fonu
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RCIF	: Rusya- Çin Yatırım Fonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
YİYP	: Yeni İpek Yolu Projesi

ÖNSÖZ

“Orta Asya Coğrafyasında Çin ve Rusya Arasında İşbirliği ve Rekabet Potansiyeli” başlıklı tez çalışmam sadece benim emeğim değil çok sayıda kişilerin emekleri sayesinde yazılmıştır. Özellikle tez konusu seçmemde bana rehberlik yapan tez yazım sırasında yoğun işlerine rağmen bana gerekli olan tüm destekte bulunan Sayın Doç. Dr. Hasan Duran hocamın emeği çok büyüktür. Yabancı uyruklu öğrenci olduğumdan kaynaklı ve ana dili olmayan bir dilde tez yazma konusunda çekilen tüm zorluklarıma rağmen beni yönlendirerek her türlü yardımda bulunan danışman hocama teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bana Türkiye Cumhuriyeti’nde eğitim görme şansı tanıyan T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına ve bana kaliteli eğitim görme imkânı sağlayan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörlüğüne, yüksek lisans öğrenimim boyunca bana önemli dersleri veren tüm hocalarıma, Türkiye’de yaşadığım süre boyunca maddi ve manevi yardımda bulunan herkese teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Uluslararası arenada Orta Asya, yüzyıllar boyunca büyük güçlerin ilgisini çeken önemli bir bölge olarak geçmektedir. Bölge, uluslararası ilişkiler literatürüne 20. yy ile beraber etkin bir teori olarak ortaya çıkan ve hala etkinliğini sürdürmekte olan jeopolitik teorilerde önemli bir coğrafya olarak sıkça bahsedilmektedir. Bunlardan ünlü jeopolitikçi Mackinder, yaptığı araştırmasında Orta Asya bölgesini “Eurasian Heartland” yani Avrasya Kalpgah adı altında bahsederek dünyaya hükmetmek isteyenlerin ele geçirmesi gereken en önemli bölgelerden biri olarak görmektedir¹. Kimine göre Mackinder bu tezi ile büyük güçlerin Orta Asya’daki nüfuz yarışmasında büyük etki yaratmıştır.

Nitekim zengin hidrokarbon hammaddelerine sahip olmakla beraber, Avrasya kıtasının merkezinde yer alan önemli stratejik bir konuma sahip olan Orta Asya bölgesinde büyük güçlerin rekabeti, ilk olarak 19. yüzyılda Çarlık Rusya ve İngiltere arasında yaşanmıştır. Bu mücadele “Büyük Oyun” olarak tarihteki yerini almıştır. Büyük Oyunun sonunda Çarlık Rusya’nın hakimiyetine giren Orta Asya, 1917 yılından 20. yüzyılın sonuna kadar Sovyetler Birliği bayrağı altında ve Rus hakimiyetinde kalmıştır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle uluslararası sistemde esaslı değişiklikler olmuş ve Orta Asya en çok değişimlere sahne olan bir bölge olarak ön plana çıkmıştır. Sovyetler Birliği’nin parçalanması ile birlikte Orta Asya halkları uzun yıllardır bekledikleri bağımsız ülke statüsünü kazanmıştır. 1991 yılında Orta Asya’da ard arda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere toplam beş yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Yeni uluslararası sistemde enerji kaynakları ve stratejik konum açısından önemli olsa da siyasi ve ekonomi olarak oldukça istikrarsız olan bölge, Sovyetlerin ardında bıraktığı boş coğrafya olarak değerlendirilmiştir.

20. yüzyılın sonunda Avrasya bölgesinde meydana gelen jeopolitik değişimler, Orta Asya’nın yeniden büyük güçlerin rekabet sahnesi olmasına yol açmış ve bu rekabet “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Orta Asya’da başlamakta olan “Yeni Büyük Oyun”daki aktörler 19. yüzyıldaki Rusya ve İngiliz

¹ Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Constable and Company LTD, London, 1919, s. 175-193.

rekabetinden farklı olarak çok taraflıdır. Yeni Büyük Oyun'un baş aktörleri olarak ABD, AB, Rusya ve Çin gösterilmektedir. Özellikle yeni uluslararası sistemde Rusya ve Çin'in Orta Asya'da sahip oldukları konumun "Yeni Büyük Oyun"u şekillendireceği ileri sürülmektedir.

Bu görüşü ilk defa en somut bir şekilde öne süren ünlü isim ise Zbigniew Brzezinski'dir. Onun 1997 yılında yazdığı Büyük Satranç Tahtası (The Grand Chessboard) kitabında Orta Asya bölgesi, Avrasya'nın Balkanları olarak görülmüş ve büyük güçler arasında satranç tahtası olarak tanımlanmıştır. Ona göre; Rusya ve Çin bahsedildiği satranç tahtasındaki en önemli oyuncular olmakla beraber bu defa Çin'in önder, Rusya'nın takipçi olacağı bir koalisyon kurulacaktır. İki ülkenin olası koalisyonu ABD'nin dünya üzerindeki hâkimiyetini sarsacak potansiyele sahiptir². Brzezinski'nin bir şekilde haklı olduğunu 11 Eylül olayının ardından ABD'nin Orta Asya bölgesinde askeri üslerini kurmasından kısa bir süre sonra, Rusya ve Çin bölgeye yönelik güvenlik politikalarını yeniden inşa etme politikalarının en büyük kanıtı, Şanghay İşbirliği Örgütü'nde (ŞİÖ) işbirliği yapmalarındadır.

Çok sayıda akademisyen Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu yeni dünya düzenine karşı çok kutuplu dünya sistemi üzerine dış politika çıkarlarını tanımlayan Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesinde işbirliği içinde olduğunu ve olacağını ŞİÖ örneğinde vurgulamaktadır. Kimisi, Çin'in önderliğinde, Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerini bulunduran ŞİÖ'nün kurulduğundan beri güvenlikten ekonomiye kadar gittikçe genişleyen faaliyetlerinin bölge ülkeleri arasındaki işbirliğini arttıran bir platform niteliği kazandığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Türk akademisyeni Barış Adıbelli Orta Asya'daki Çin ve Rusya ilişkileri işbirliği içinde olduğunun bir göstergesi olarak 2005 yılında ŞİÖ üyesi Özbekistan ve Kırgızistan'ın topraklarında bulunan Amerikan güçlerinin geri çekilmesi yönündeki çağrılarını Orta Asya'daki ABD nüfuzuna meydan okuma olarak değerlendirmiştir³.

Bu işbirliğine rağmen Orta Asya'da Rusya ve Çin arasında rekabet yaşanacağına dair görüşler de mevcuttur. Princeton Üniversitesinin Profesörü Gilbert Rozman: Rusya'nın Orta Asya bölgesinde yükselen Çin nüfuzundan endişelendiğini,

² Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books 1997, Çev: Yelda Türedi, *Büyük Satranç Tahtası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

³ Barış Adıbelli, *Büyük Avrasya Projesi ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 36.

21. yüzyılda Rusya ve Çin ilişkilerinde gerginlik olacağını iddia etmiştir. Ona göre; Orta Asya'da iki ülke arasında en azından dört başlıktan oluşan stratejik düşünce ayrılığı mevcuttur. Bunlar; iki ülkenin ilişkilerinde değişen askeri dengeler, ekonomik politika, uluslararası sistemdeki merkez anlayışı ve zayıf kültürel bağları olarak sıralanmıştır⁴. Nitekim bir taraftan SSCB'nin çöküşü ile bölgedeki egemenliğini kaybeden Rusya, tüm çabalarına rağmen Orta Asya'daki etkinliğini ekonomik olarak giderek kaybetmeye devam ederken; diğer taraftan bu gerileme Çin'in nüfuzunu arttırmaktadır. Raffaello Pantucci, Orta Asya'daki güç mücadelesinde Rusya'nın Çin karşısında bir ezik konuma düşmüş olabileceğini vurguladı. Pantucci, bu mücadelenin sonucunda asıl kaybedenin Rusya'nın hâkimiyetinden yavaş yavaş Çin'e kaymakta olan Orta Asya ülkeleri olacağını da ileri sürmüştür⁵.

Mevcut uluslararası sistemde Rusya ve Çin, Orta Asya'nın en büyük bölgesel güçleridir. İki ülke Orta Asya ile yakın bağlara sahiptir ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıklarından beri ilişkilerini geliştirme konusunda önemli adımlar atmıştır. Böyle bir durumda Orta Asya devletlerinin kaderi, doğrudan Rusya ve Çin'in ilişkilerinin nasıl şekilleneceğiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda Orta Asya bölgesi hakkında yapılan araştırmalarında Rusya ve Çin'in ilişkileri olmazsa olmaz bir konu olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Rusya-Çin ilişkileri, Soğuk Savaş sonrasında daha önce hiç görülmediği bir hızla; başta ekonomi, askeri, kültürel olarak tüm sektörünü kapsayarak geniş işbirliğine doğru ilerlemektedir. Ancak uluslararası ilişkiler tarihinde daimi dostluk ve düşmanlık söz konusu olmadığı gibi Rusya ve Çin'in ilişkilerinin perspektifi tahmin etmek oldukça zordur. Orta Asya bölgesi Rusya ve Çin'in hem ortak çıkar hem de çatışan çıkarlarına sahne olmaktadır.

Dolayısıyla Orta Asya bölgesinde Rusya ve Çin arasında işbirliği mi yoksa rekabet mi yaşanmakta olduğunu ve bölgedeki iki ülkenin ilişkilerinin nasıl şekilleneceği son derece önemli bir konudur. Bu tez çalışması Orta Asya'da Rusya ve Çin'in arasında işbirliği ve rekabet potansiyellerini ortaya koyarak bir perspektif sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

⁴ Gilbert Rozman, "Russia's Repositioning in Northeast Asia: Putin's Impact and Current Prospects", Derleyen: Stephen Blank, *Russia's Prospects in Asia*, Strategic Studies Institute, 2011, s. 70-74.

⁵ Raffaello Pantucci, "China and Russia's Soft Competition in Central Asia", *Current History Journal* (Ekim 2015), C. 114, No:774, ss. 272-277.

Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın ana konusu olan Orta Asya bölgesinin uluslararası sistemdeki yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, bölüm kapsamında; Orta Asya'nın Rusya ve Çin açısından ne derecede önemli olduğunu ortaya koymak amacıyla bölgenin jeopolitik ve stratejik önemi, enerji kaynakları ve güvenlik sorunları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

İkinci bölümde ise konuyu daha iyi anlayabilmek için çalışmanın baş aktörleri olan Rusya ve Çin ilişkileri incelenmektedir. Soğuk Savaş döneminde, iki ülkenin ilişkileri üzerinde çok durulmadan 90'lı yıllardan bugüne kadar olan ilişkilerin ekonomik ve askeri boyutuna yer verilen bölümde, son olarak; Rusya ve Çin ilişkilerinin geleceğine dair bir perspektif sunulmaktadır.

Çalışmanın ana argümanının yer aldığı üçüncü bölümde Rusya ve Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikaları üzerinde durulmaktadır. Öncelikle Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ekonomik ve güvenlik politikaları kapsamında Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) değerlendirilirken, ardından da Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikası kapsamında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Yeni İpek Yolu Projesi (YİYP) incelenmektedir. Rusya ve Çin'in Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri ve politikalarına dair veriler aktarıldıktan sonra iki ülkenin politikaları karşılaştırılmalı olarak ele alınmaktadır.

1. BÖLÜM

ORTA ASYA KAVRAMI VE ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ ÖNEMİ

1.1. ORTA ASYA KAVRAMI

Günümüzde Orta Asya dediğimiz bölge, 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında yaşanan Büyük Oyun sırasında ortaya çıkan, aynı zamanda oldukça değişken bir coğrafi iklime sahip bölgedir. Orta Asya terimi ilk defa 1843 yılında, Alman coğrafyacı Alexander Von Humboldt¹ tarafından kullanılmıştır. Alman bilim adamı Asya sınırlarının tanımını yaparken, bölgeyi ayrı bir coğrafi bütün olarak tanımlamasına² rağmen Avrupa ve Asya arasındaki geniş coğrafyanın ayrıntılı sınırları ve coğrafi tanımı literatürde halen netleşmemiştir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, SSCB'nin Asya sınırını ifade etmek için, kullanılan Orta Asya terimi Soğuk Savaşın sona ermesi ile yeniden akademisyenler tarafından ele alınmaya başlamıştır. Bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkması, bölgesel kimlik tanımlamaları ve sınır gibi güncel konuların önem kazanmasına neden olmuştur.

Uluslararası sistemde meydana gelen değişim ve gelişmelerin sonucunda tarihin farklı dönemlerinde, Orta Asya'yı içeren coğrafya için farklı kavramlar kullanılmıştır. Tarih kitaplarında; “Türkistan”, “Turan”, “Güneydoğu Asya” ve “Güney Tataristan” olarak yer alan bu coğrafya, 19. yüzyıldan beri resmi olarak Orta Asya olarak adlandırılmasıyla dikkat çekmektedir. Bölge 19. yüzyıla kadar Rus, Arap ve Fars tarihi eserlerinde Türkistan; (Farsçadan alınan “i” bağintısı ve “stan” eki) Türklerin ülkesi ya da Türklerin anayurdu anlamında gelen Fars kökenli kelimesi ile tanımlanmaktaydı. Zira Türkistan terimi Batı ve Doğu Türkistan olarak ikiye ayrılır ve Türklerin yoğun yaşadığı; bugünkü Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Doğu Türkistan ile Türkçe konuşulan Sibiry ve Kuzey Afganistan'ı ifade etmekteydi. Encyclopedia Britannica'ya göre; Türkistan (Türkestan olarak da kullanılan), kuzeyde Sibiry, güneyde Tibet, Afganistan, İran ve Hindistan,

¹ Friedrich Wilhelm Alexander Freiherr von Humboldt (14 Eylül 1769, Berlin – 6 Mayıs 1859, Berlin) Ünlü Alman Doğal Bilimci.

² Mohammad Reza Djalılı, Thierry Kellner Heinrich, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrası*, çev: Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2009, s. 22.

doğuda Moğolistan'ın Göbi Çölü, batıda Hazar Denizi arasında uzanan Orta Asya'nın tarihi bir adıdır³.

Türkistan'ın yakın dönem tarihi ise, Sovyetler döneminde gerçekleşmiş olan siyasi gelişmelerdir. Bilhassa, Orta Asya'da Rus yetkilileri idari ve siyasi bölünmeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp Orta Asya haritasını çizmişlerdir. 1867 yılında Rus ordusu bölgeye girdikten sonra, Türkistan Genel Valiliği (Turkestanskoe General Gubernatorstvo) kurulmuştur ve Genel Valilik 1917 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Daha sonra 1918-1924 yılları arasında bölgede Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulup 1924 yılından sonra Özbek SSC, Türkmen SSC, Tacik SSC, Kara-Kırgız Özerk Bölgesi, Karakalpakskaya Özerk Bölgesi kurulmuştur. Rusların Türkistan bölgesini parçalama politikası, 1936 yılında Kazakskaya SSC'nin kurulmasıyla tamamlanmıştır⁴.

20. yüzyılın başında Sovyetlerin Asya bölgesindeki idari birimler ve kurumlarının genel olarak Türkistan diye adlandırılması açık bir şekilde tehdit ve parçalama anlamına gelmekteydi. Özellikle, Türkistan terimini Pan-Türkizm milliyetçi akımı ifade etmekteydi. Dolayısıyla, Türkistan terimini ortadan kaldırması, Orta Asya haritasını yeniden çizilmesi ve bu kapsamda Türkistan coğrafyasının içerdiği etnik grupları birbirinden farklılaştırması stratejik ve siyasi amaç taşıyordu. Bu politika çerçevesinde Rus coğrafyacılar, Türkistan terimini ortadan kaldırma yönünde Alman Coğrafyacı Alexander Von Humboldt'un araştırmalarına dayanarak çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

Yapılan çalışmalar ve projelerin sonucunda, 1924 yılında Türkistan Bolşevik Merkez İdaresi kararıyla "Türkistan" ve "Türk Respublika" adları kaldırılarak yerine, Orta Asya terimi kullanılması meşrulaştırılmıştır⁵. 20. yüzyılın ilk 20 senesi içerisinde Türkistan Coğrafyası, bütün akademik çalışmalar ve coğrafya ders kitaplarından kaldırılarak Orta Asya diye karmaşık bir kavram uydurulmuştur. 1918 ile 1936 yılları arasında Türkistan kavramı ortadan kaldırılarak bölgedeki idari ve etnik sınırlar çizilmiş oldu. Bundan sonraki dönemde Rus bilimsel çalışmalarında Srednyaya Aziya (Middle Asia) ile Tsentralnaya Aziya (Central Asia) olarak iki bölge tanıtım terimi

³"Türkistan", *Encyclopedia Britannica*, 2010, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/place/Turkistan>, 2 Kasım 2015.

⁴M.J. Taşenev, J.J. Kumganbaev, "Turkestanskaya Avtonomiya i ideya Edinogo Turkistana", Vestnik KazNU, Almatı, 2013.

⁵Zeki Togan, *Türk Türkistan*, Toprak Yayınları, İstanbul, 1960, s. 7-8.

uydurulmuş ve ikisi de Türkçe'ye Orta Asya olarak çevrilmiştir. Geleneksel Rus coğrafi bilimi ve Rusçada Tsentralnaya Aziya (Orta Asya) terimi Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'ı ifade etmektedir⁶. Rus coğrafyacı N.M. Prjevalskii⁷ ve V.A.Obrucheveva⁸ Tsentralnaya Azii Orta Asya kavramında Himalaya Dağları, Pamir Dağları, Tanrı Dağları, doğuda Çin'in Büyük Hinganu sırtları ile sınırlı olduğu Moğolistan'ın Gobi Çölünü de dahil etmişlerdir. Fakat Srednyaya Aziya (Orta Asya) terimi ise 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında yaşanan Büyük Oyun sırasında, İngiliz literatüründe Orta Doğu (Middle East) kavramının ortaya çıkışı ile ilgili Rusçaya girmiştir. Kabaca İngiliz literatüründeki Middle East (Orta Doğu) kavramı, Rusçaya direk uydurularak Srednyaya Aziya (Middle Asia) olarak literatüre eklenmiştir.

Rusya'da, 2002 yılında yayınlanmış olan Bolşoi Entsiklopedicheskiy Slovar'a (Büyük Ansiklopedik Sözlük) göre Tsentralnaya Aziya (Orta Asya), Tibet ve Tanrı dağına içine almak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Moğolistan ve Doğu Türkistan olarak yaklaşık 6 milyon m²'lik coğrafyayı tanımlamaktadır⁹. Srednyaya Aziya (Orta Asya) terimi ise Rus Coğrafya Ansiklopedisine göre Kazakistan'ı dışlayarak Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın toprağı olarak tanımlanmıştır¹⁰.

Nitekim mevcut bilim literatüründe Soğuk Savaş sonrası Orta Asya Coğrafyasının sınırlarına dair geniş ve dar olarak iki temel görüşten bahsetmek mümkündür. Geniş anlamıyla Orta Asya Coğrafyası; Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Moğolistan, Afganistan ve Batı Çin (Doğu Türkistan)'i kapsamaktadır. Dar görüşe göre; Orta Asya coğrafyasında SSCB'nin dağılması sonucunda bağımsızlığını yeniden kazanan; başta Kazakistan olmak üzere, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan yer almaktadır.

Mevcut araştırmalarda genel olarak dar görüşten daha fazla faydanılmakta ve artık uluslararası sistemde Orta Asya terimi bu beş ülkeyi ifade etmektedir. Bunun en büyük etkisi, 1992 yılında Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan devlet başkanları Güney Kazakistan'da bir araya gelerek kendilerinin

⁶ S.N. Rakovskogo, "Mejdunarodnie Reki", Geografiya, Moskova, 2001, s. 11.

⁷ N.M. Prjevalskii, "Ot Kyahti na İstoki Jeltoi Reki", Sankt Peterburg, 1888.

⁸ V.A. Obrucheveva, "İzbrannie Raboti Po Geografii Azii", Moskova, 1951.

⁹ "Tsentralnaya Aziya", *Bolshoi Entsiklopedicheskii Slovar*, Moskova, 2002.

¹⁰ "Srednyaya Aziya", *Geograficheskiy Nazvaniya Mira: Toponimicheskii Slovar*, Moskova 2001.

bulunduğu coğrafyayı dünya kamuoyuna “Orta Asya” (Tsentralnay Aziya) olarak tanımlanması gerektiğini resmi olarak açıklamalarıdır ¹¹ . Beş ülkenin kendi topraklarını Orta Asya olarak ilan etmesi dünyaya “Biz Sovyet veya Rus coğrafyasından artık ayrıyız” mesajını verme amaçlıdır.

Ancak uluslararası ilişkilerde Orta Asya teriminin tam olarak uygulanmadığını görmekteyiz. Bu durum, bilim adamlarının hala Orta Asya Coğrafyasının sınırı, kapsamı ve fiziksel coğrafyası; iklimi, tarihi, kültürel ve siyasi ölçütlere göre araştırıp yeniden şekillendirme çalışmalarına başvurmasından kaynaklanmaktadır. Araştırma konumuz olan Orta Asya bölgesinin her ne kadar net bir tanımı mevcut değil ise de çalışmamızda sosyal bilimcilerinin çoğunluğunun kabul gördüğü Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan olarak Eski SSCB’nin 5 Cumhuriyeti Orta Asya olarak kabul edilecektir.

Bu bakış açısıyla harekete geçecek olursak Orta Asya bölgesi 5 bağımsız ülkenin paylaştığı, dünyanın okyanuslara doğrudan erişimi olmayan 3,995,500 km²’lik ¹² yüzölçümü ile Avrupa, Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya’yı birbirine bağlayan Avrasya kıtasının merkezini oluşturan, Müslümanların ağırlıklı olduğu yaklaşık 66 milyon (Kazakistan 17 milyon, Özbekistan 31 milyon, Kırgızistan 5 milyon, Türkmenistan 5 milyon, Tacikistan 8 milyon) ¹³ insanın yaşadığı ve aynı zamanda hem enerji açısından hem de stratejik açıdan önemli bölge olarak çalışmamızda yer almaktadır.

1.2. BÖLGENİN STRATEJİK ÖNEMİ

Orta Asya bölgesi sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle küresel politikada büyük bir öneme sahiptir. Orta Asya’nın stratejik öneme sahip olmasının temel nedenini Ortadoğu’nun ardından dünyanın en zengin ikinci hidrokarbon ham madde rezervlerini bulundurmasıdır. Ayrıca, Orta Asya bölgesi Avrasya kıtasının tam ortasında yer alarak Avrupa, Asya, Güney ve Doğu Asya ülkeleri ile ortak sınıra sahiptir. Dünyanın en hızlı yükselen ekonomik güçleri Çin, Hindistan, Rusya, İran’la komşu olan Orta Asya bölgesi denize açık olmasa da İran

¹¹ Aidarbek Amirbek, *Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Barış Yayınları, Ankara, 2013, s.55.

¹² Kazakistan 2717000 km², Kırgızistan 199900 km², Türkmenistan 488100 km², Özbekistan 447400 km², Tacikistan 143100 km².

¹³ Population World Development Indicators, *World Bank*, 2015, (Çevirimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 24 Şubat 2016.

üzerinden Basra Körfezi'ne, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na, Çin üzerinden Asya ve Pasifik'e açılacak, Batı ve Doğu'yu bağlayan kara yollarıyla da dünya ekonomisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. MÖ II. yüzyıldan beri Büyük İpek Yoluyla Batı ve Doğu'yu birbirine bağlayarak kıtaları arasında siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerde çok aktif rol üstlendiği göz önünde bulundurulursa, Orta Asya'nın eski çağlardan beri uluslararası ilişkilerde önemli bir stratejik konumunun olduğu söylenebilir¹⁴.

Bölgenin uluslararası ilişkilerdeki önemi sadece ticaret yolları ve enerji kaynaklarıyla sınırlı olmayıp; askeri ve güvenlik açısından da önemlidir. Soğuk Savaş boyunca doğu bloğunda yer alan Orta Asya ülkelerinin Soğuk Savaş sonrası yeni dünya haritasında dört nükleer gücün; Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın arasında bulunması bölgeyi uluslararası arenada benzersiz kılmaktadır.

Kimine göre büyük güçlerin ve onların ait olduğu farklı medeniyetlerin çekişme alanı nedeniyle Avrasya kıtasının “güvenlik çemberi” veya “tampon” bölgesi olan Orta Asya, Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması'na sahne olabilecek bir coğrafyadır¹⁵. Kültürel kimlikler üzerinde sınıflandırılan medeniyetlerin çatışacağını ileri süren Samuel Huntington; tezindeki dünya medeniyetlerinin en çok çeliştiği noktanın Orta Asya bölgesi olduğu görülmektedir. İslam medeniyetine mensup olan bölge İslam, Ortodoks, Budist, Hindu ve Konfüçyüs medeniyetlerinin arasında sıkışmış, olası bir çatışmaya sahne olabilecek bir potansiyele sahiptir.

1.3. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrası uluslararası ilişkilerde enerji kaynakları önemli bir gündem konusu haline gelmiştir. Buhar makinesinin icat edilmesi ve makinelerin üretimde kullanılması, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlangıcına kadar hızla sanayileşen ülkelerde stratejik önem taşıyan kaynağın kömür olmasına yol açmıştır. Sanayileşme sürecin daha verimli enerji kaynakları olan petrol, doğal gaz, uranyum vb kullanılmaya başlanması, uluslararası ilişkilerde yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu enerji kaynaklarına sahip olması bölgenin jeopolitik öneminin artmasına yol açmıştır. Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB'nin

¹⁴ Rustem Kulnazarov, *New Geopolitical Role of Central Asia within Foreign Policy Interests of World Power*, Canadian Center of Science and Education, Asian Social Science, Vol: 11, No: 12, 2015, s. 125.

¹⁵ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 101.

dağılmasıyla birlikte zengin enerji kaynakları bulunan Avrasya bölgesinde oluşan otorite boşluğu Rusya ve Çin gibi yeni bölgesel güçler tarafından doldurulmak istenmiştir. Bu süreç, dünyanın tek kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme geçiş süreci olarak adlandırılmaktadır. Çok kutupluluğa geçişin temelini oluşturan bölge ülkeleri Rusya ve Çin enerji kaynakları bakımından kaynak ülke ve tüketen ülke olarak ayrılmaktadır. Bu bağlamda enerji, ister gelişmiş olsun isterse gelişmekte olsun herhangi bir ülkenin dış politikasında etkili bir unsurdur.

Enerji kaynakları, bireysel ihtiyaçtan, sanayi ve askeri ihtiyaçlara kadar bütün sektörlerde göz ardı edilmez önem arz etmektedir. Uluslararası ilişkilerde ekonomik, askeri ve teknolojik potansiyel, güç demektir. Eğer bundan hareket edersek sanayileşen dünyada “enerji kaynakları güç demektir” diyebiliriz. Uluslararası ilişkilerin önemli teorilerinden biri olan Realist teoriye göre; uluslararası ilişkiler üstün otoritesi olmayan anarşik sistemdir ve bu nedenle, güç uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır. Bir devletin varlığını sürdürmesinin nihai amacı ulusal çıkarlar doğrultusunda gücünü maksimum kılmaktır¹⁶.

Dolayısıyla, enerji kaynakları; bugünün ekonomik ve askeri gücünün temel kaynağı olmasının yanı sıra uluslararası sorunların “gizli” ve “açık” olmasına neden olmaktadır. Herhangi bir devletin ya da bölgenin büyük miktarda enerji kaynaklarına sahip olması bölgesel diğer ülkeler, uluslararası örgütler, şirketler, toplumlar ve bireyler arası ilişkileri belirleyen transnasyonal bir olgunun merkezi haline getirilmesine sebep olmaktadır¹⁷.

1.3.1. Orta Asya Bölgesinin Enerji Rezervleri

Doğal kaynaklar bakımından zengin rezervlere sahip olan Orta Asya, Rusya ve Çin'in ilgisini çekmektedir. Ayrıca, ABD ve enerji bağımlılığını çeşitlendirmek isteyen Avrupa Birliği de bölgeye önem vermektedir. Bölgede kömür, doğal gaz ve petrol gibi önemli stratejik enerji kaynaklarının yanı sıra, son yıllarda nükleer enerjinin gündeme gelmesi ile önem kazanmaya başlayan uranyum da bulunmaktadır.

¹⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, Eskişehir, s. 3-4.

¹⁷ Bilgehan Emekliler, Nihal Ergül, *Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik*, Bilge Strateji, Cilt: II, Sayı: 3, 2010, s. 73-74.

**Tablo 1: İspatlanmış Petrol Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri
(2014 yılının son dönemi verileri)**

Ülkeler	Rezerv	Rezerv	Dünya toplam rezervine payı
	Milyar ton	Milyar varil	%
Kazakistan	3.9	30	1.8
Türkmenistan	0.1	0.6	*
Özbekistan	0.1	0.6	*

Kaynak: Statistical Review of World Energy, 2015, BP (British Petroleum)¹⁸.

**Tablo 2: İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri
(2014 yılının son dönemi verileri)**

Ülkeler	Rezerv	Dünya toplam rezervine payı
	Trilyon metreküb	%
Türkmenistan	17.5	9.3
Kazakistan	1.5	0.8
Özbekistan	1.1	0.6

Kaynak: BP (British Petroleum) Statistical Review of World Energy, 2015, s. 20-22, bp.com/statisticalreview#BPstats

¹⁸ BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy* 2015, s. 6-8, (Çevirimiçi) bp.com/statisticalreview#BPstats, 20 Aralık 2015.

Tablo 3: İspatlanmış Kömür Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri (2014 yılının son dönemi verileri)

Ülkeler	Rezerv	Dünya toplam rezervine payı
	Milyon ton	%
Kazakistan	33600	3.8
Özbekistan	1900	0.2

Kaynak: BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy 2015*¹⁹.

Tablo 4: İspatlanmış Uranyum Rezervleri Açısından Orta Asya Ülkeleri (2013 verileri)

Ülkeler	Rezerv	Dünya toplam rezervine payı
	Ton	%
Kazakistan	679.300	12
Özbekistan	91.300	2

Kaynak: World Nuclear Association, www.world-nuclear.org/Information-Library.

Orta Asya yer altı kaynakları, sadece fosil kaynaklarla sınırlı değildir. Kazakistan'da petrol, doğal gaz, uranyum, tungsten, krom, manganez, molibden, fosfat, kömür, kurşun, bakır, çinko ve demir; Özbekistan'da; Petrol, doğal gaz, uranyum, altın, alüminyum, mermer, molibden, tungsten ve kömür; Türkmenistan'da ise petrol, doğal gaz, sodyum sülfat, krom, sülfür, kurşun, galyum, bentonit, brom ve

¹⁹ BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy 2015*, s. 30-32, (Çevirimiçi) bp.com/statisticalreview#BPstats, 20 Aralık 2015.

iyot, Kırgızistan'da; hidroelektrik enerjisi, kömür, altın, uranyum, oksit, cıva, kalay, antimon, ve polimetallik maden cevherleri²⁰ bulunmaktadır.

1.3.1.1. Hazar Havzası Enerji Kaynakları

Hazar Havzasında bulunan petrol ve doğal gaz rezervleri, Orta Asya'yı Orta Doğu'dan sonraki en önemli jeostratejik bölgeye yapmıştır dersek yanlış olmayacaktır. Hazar, Orta Asya'da Kafkasya bölgesinde bulunan büyük yüzölçümüne sahip açık denizlerle bağlantısı bulunmayan bir göldür. Yüzölçümü 371.000 km², uzunluğu 1200 km ve genişliği 210-436 km olan Hazar; Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan olmak üzere 5 ülkeyle çevrilidir²¹.

Hazar havzasının toplam enerji kaynaklarının olası rezerv miktarı hala belli değildir. Ancak, Soğuk Savaş sonrasında aktif biçimde çeşitli ülkelerde, çok uluslu şirketlerin arama çalışmaları yapmaya başlaması ile rezervler sürekli değişmektedir. Hazar Havzası'nda ispatlanmış petrol rezervi yaklaşık 17-33 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Olası petrol rezervleriyle beraber toplam petrol rezervinin 270 milyar varile ulaşabileceği varsayılmaktadır. Tahmine göre Hazar havzasını petrol rezervi dünyanın bütün rezervinin %17'si ile Körfez rezervinden sonra ikinci en zengin bölgedir. Ayrıca, 85,2 trilyon m³ kanıtlanmış doğal gaz rezervi ile de dünya çapında kanıtlanmış toplam doğal gaz rezervlerinin %46'sı bulunmaktadır²². Hazar havzasına kıyası bulunan ülkelerin ispatlanmış petrol dağılımı: Kazakistan 33 milyar varil, Azerbaycan 30 milyar varil, Rusya 14 milyar varil, Türkmenistan 11 milyar varil olarak tahmin edilmektedir.²³

Uluslararası Enerji Ajansı, Hazar Bölgesi'nin toplam ham petrol üretiminin 2000 yılında 79.000.000 ton, 2010 yılında 194.000.000 ton iken 2020 yılında ise 308.000.000 ton düzeyine çıkacağını tahmin etmektedir. 1998 yılında 22.000.000 ton

²⁰ Ertan Efeğil, "Orta Asya'da Güç Mücadelesinde Genel Bakış, Mehmet Seyfettin Erol", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Platin Yayınları, Ankara, 2009, s. 62.

²¹ Asem Hekimoğlu, "Uluslar arası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları", ed., Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, SFN Yayıncılık, Ahmet Yesevi, Üniversitesi, Ankara, 2012, s. 270.

²² Hazar Strateji Enstitüsü, *Hazar Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Avrupa İçin Önemi*, (Çevirimiçi) http://www.hazar.org/eventdetail/events/hazar_enerji_kaynaklarinin_turkiye_ve_avrupa_icin_onemi_780.aspx?currentCulture=tr-TR, 10 Aralık 2015.

²³ Hekimoğlu, Enerji, s. 271.

olan bölge ham petrol ihracatı da hızla artarak 2010 yılında 117.000.000 ton, 2020 yılında ise 180.000.000 tona ulaşması beklenmektedir²⁴.

1.4. BÖLGENİN GÜVENLİK VE STRATEJİK AÇIDAN ÖNEMİ

Enerji kaynakları ve ekonomik avantajlarının yanı sıra, Orta Asya bölgesi güvenlik açısından da uluslararası arenada vazgeçilmez bir konumdadır. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991'de Orta Asya coğrafyasında bir otorite boşluğu meydana gelmiş ve siyasi açıdan istikrarlı; ama ekonomik açıdan az gelişmiş olan devletlerin geleceği belirsizliklerle doluydu. 1997 yılında, Zbigniew Brzezinski Orta Asya bölgesini nüfus yoğunluğu az ve siyasi olarak istikrarsız, yapısal olarak parçalanmış alanlardan oluştuğunu ve Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesinin sürdürülebileceği bir satranç tahtası olarak tanımlamıştır²⁵.

Bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya ülkelerinin ekonomi ve siyasi engellerinden yararlanan iç ve dış kaynaklı güvenlik sorunları diğer komşu ülkelere bir tehdit kaynağı olabilme riskini de beraberince getirmiştir. Nitekim Samuel Huntington'un tezinde bahsedilen medeniyetlerin çatışmasını bir şekilde kanıtlamış olan gelişme 11 Eylül 2001 saldırısından sonra Orta Asya bölgesi uluslararası güvenlikte daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir stratejik konumuna yükselmesidir. Saldırlardan sonra terörist olarak tanımlanan Afganistan'daki radikal Dini Hareket, tüm dünyayı tehdit etmeye başlarken; aynı zamanda Orta Asya bölgesi de dünya güvenliğinin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür.

Bölgedeki tüm güç dengelerini değiştirmiş olan gelişme, dönemin ABD başkanı Bush'un başlattığı teröre karşı küresel mücadelede Orta Asya'nın ABD ve müttefiklerince askeri üslerini kullanıma açma kararı almasıdır. Orta Asya'nın ABD'nin uluslararası teröre karşı stratejisinde ne denli öneme sahip olduğunu aşağıdaki "Büyük Orta Asya" stratejisinde görülmektedir.

- Uluslararası terörizm, terörist grupları ve kökten dinci radikal hareketine karşı önceden müdahale edebilecek kapasitede ABD ve koalisyon ülkelerinde askeri üsler kurma,

²⁴ Nermin Aydın, "Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset", *İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2012), Cilt: 9, s.210.

²⁵ Brzezinski, Satranç, s.53.

- Kökten dinci radikal İslami grupları ve yasa dış uyuşturucu ticaretine karşı Afganistan ve diŐer bölgesel ülkelerin kendilerini savunabilecek kapasiteyi i  ve dış politikada arttırma,
- Afganistan’da uzun süreli güvenlik istikrarı saŐlayarak, diŐer bölgesel ülkelerin endişelerini ortadan kaldırmak,
- Bölgedeki katılımcı, destekleyici ve hukuka dayanan politika sistemin oluŐturulması, diŐer İslami  lkeler için yeni örnek olabilecektir.
- Büyük OrtadoŐu, Güney Asya ve Kuzey Asya arasında köprü olabilecek ülkelerin var olması²⁶.

2001 yılında Afganistan’dan tüm dünyaya özellikle Orta Asya ülkelerine yayılan tehdidin hissedilmeye baŐlamasıyla bölgeye komşu olan Çin ve Rusya da harekete geçmiştir. Tehdidin kendi sınırına kadar ulaşabileceğini açık bir Şekilde göstermiş olan 11 Eylül olay, bir taraftan Rusya’yı, diŐer taraftan uluslararası ter risme karşı operasyon kapsamında ABD ve müttefik devletlerinin askeri varlığının Orta Asya’ya girmesini kolaylaŐtırırken, öte taraftan Çin, eski Sovyetler Birliği ile olan sınırlarını güvenceye almak için çalıŐmalarını hızlandırmıŐtır.

Ayrıca, 4 nükleer gücün arasındaki dengeleyici nükleer silahsız alan olan Orta Asya bölgesi, radikal militanların Afganistan  zerinden Pakistan’daki nükleer silahları ele geçirdiği durumda olağanüstü bir güvenlik tehdit kaynağı olacaktır. Dolayısıyla, Pakistan yönetimin Afganistan’daki savaşın Pakistan’da ortaya çıkardığı hiddet zirveye ulaŐtıĐında ülkenin nükleer silahlarını ülkeden ve yerel radikallerden uzak tutması bölgesel ve küresel güvenlikte hayati önem taŐıymaktaydı. Hindistan’da ise Pakistan’ın nükleer silahlarının radikal İslamcılarının eline geçme ihtimali karşısında, Pakistan ile ilişkilerini iyileŐtirme politikasının²⁷ yanı sıra Afganistan ve onun komşu Orta Asya  lkeleriyle dolaylı olarak ilgilenmekteydi. Nitekim, 2001 yılından beri Afganistan’da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler Orta Asya bölgesini uluslararası ter risme karşı savaŐımda bir merkezi  s konumuna getirmesinin yanı sıra

²⁶ Frederick Starr, *A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and it’s Neighbors*, Johns Hopkins University, Washington, D.C., 2005, s. 16.

²⁷ Murat Laumulın, *11 Eylül Sonrası Orta Asya, Mustafa Aydın, Kürsel Politikada Orta Asya Avrasya   lemesi I*, Nobel Basımevi, Ankara, 2005, s. 407.

ABD'den AB, Rusya, Pakistan, Hindistan ve Çin'e kadar dünyanın bütün aktörlerinin ulusal güvenliğinde vazgeçilmez konuma getirdiğini söyleyebiliriz.

1.5. ORTA ASYA BÖLGESİNİN GÜVENLİK SORUNLARI

1.5.1. Radikalizm ve Uluslararası Terörizm Tehdidi

Günümüzde Orta Asya'nın güvenlik sorunlarından en önemlisi hatta en tehlikeli sorunu radikal gruplar ve ona bağlı olarak uluslararası terörizmdir. Bölgenin sahip olduğu jeopolitik konum radikal terörist grupların merkezi olarak görülen Afganistan ve Pakistan'a yakındır. Orta Asya halkları için İslam dini, 1500'lü yıllarda Rusların yayılcı politikasına karşı dış ve iç politika aracı olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonundan itibaren Çarlık Rusya'sının Orta Asya'yı Ruslaştırma politikasının, 1917 Ekim Devrimden sonra Sovyetleşme politikasına dönüşmesi doğal olarak yerli halklar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır²⁸. Dil olarak Rusça, din olarak ateist bir Sovyet toplumu oluşturmayı amaçlayan Sovyet politikasına karşı direniş hareketlerinde İslam dini, simgesel ve manevi önem taşımaktadır.

Bölgede SSCB döneminde yasaklanan İslam dini, SSCB'nin çöküşü ile yeniden canlanmıştır. SSCB'nin çöküşü demek yetmiş yıldır süren Sovyetleşme politikalarının bitmesiyle eş anlama gelmektedir. Bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin ulus inşa sürecinde İslam dinini nasıl tanımlayacağı sorunu, ulus inşa politikasının etnik temelde mi yoksa dini temelde mi olacağı uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

Orta Asya'daki liderler ülkelerinin sahip olduğu mozaik demografi yapısını göz önüne alarak ulusal bütünlüğünün sağlanması, sınır ve sınır dışı farklı etnik gruplar arasında ortak kimlik yaratmak amacıyla İslam dininden yararlanmışlardır. 90'lı yıllarda İslam dinine yönelik yasaklamalar ortadan kaldırılmış, camiler açılmaya başlamış ve dini okullar gençlere eğitim vermeye başlamıştır. Ancak devlet liderlerinin bir İslami devlet yaratma politikası olmamıştır.

1990'lı yıllarda Orta Asya devletlerinin din politikası, ulusal bütünlüğünü sağlamanın yanı sıra komünist ideolojiden kendilerini ayıran bir fenomen olarak da yeni ulus inşa sürecine büyük katkıda bulunmuştur. Ancak, Orta Asya'daki halkların İslami kimlik bilinci gittikçe artınca bölge halkları arasında geleneksel, geleneksel

²⁸ Özgün Erler, "Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik", *Stratejik Araştırma Dergisi* (2007), Sayı:11, s. 137.

olmayan ve aşırı radikal olarak 3 dini akım ve grup ortaya çıkmıştır. Nitekim Orta Asya devletlerinin liderleri Din politikasında iki temel amaç doğrultusunda hareket etmektedirler. Birincisi modern ya da aşırı uçlarda her türlü politik İslami hareketleri kontrol etmek. Bu politikanın en somut örneği, uzmanlara göre şiddet yanlısı olmayan, siyasi ve misyonerlik amaç taşımayan Tebliğ-i Cemaat gibi örgütler; bile Orta Asya’da radikal terörist olarak nitelenmekte ve yasaklanmaktadır. İkinci olarak kendi ideolojilerini ve politikalarını geliştirmek için İslam’ı bir temel yapı taşı olarak kullanmaktır.²⁹ Orta Asya’daki otoriter liderler otoritelerini sağlama konusunda muhalif grupların radikal gruplarla ilişkiler kurduğunu ya da bağlantıları üzerinden (Tacikistan İç Savaşında görüldüğü gibi) suçlayarak siyasi muhalefetin yasallığını ve meşruluğunu ortadan kaldırmak istemektedirler.

Soğuk Savaş sonrası siyasal ve ekonomik durgunluktan yararlanan radikal akımların İslam devleti ilan etmeyi amaçlayarak iktidara karşı eylem yapmaya başlaması, 90’lı yılların en büyük güvenlik sorununa dönüşmüştür. Özbekistan ve Tacikistan’da radikal grupların siyasi parti kurarak iktidarı elde etme mücadelesine girişmesi insani krize neden olmuştur. 1992-1997 yılları arasında Tacikistan iç savaşında radikal grupların hükümete karşı muhalefet tarafında savaşması, ulusal güvenliğine ne kadar zarar verebileceğini diğer bölge ülkelerine göstermiş oldu.

Günümüzde Orta Asya’da çok sayıda radikal grupları açık ya da gizli şekilde faaliyet göstermekte, kaynakları bakımından iç ve dış bağlantılı olarak ayrılmaktadır. Ancak söz konusu Orta Asya’daki iç kaynaklı gruplar, daha büyük güce sahip Ortadoğu merkezli gruplarla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantı kurmaktadır. Örneğin, Orta Asya’nın en büyük radikal İslami grubu olarak tanınan Hizbu’t-Tahrir’in, Suudi Arabistan ve Taliban tarafından finanse edildiği yönünde iddialar mevcuttur. Orta Asya devletlerinin bağımsızlık sonrası süreçte Ürdün ve Suudi Arabistan’dan Afganistan ve Pakistan üzerinden tüm Orta Asya bölgesine giriş yapmış olan Hizbu’t-Tahrir’in Vahhabi ideolojisinden etkilendiği Sünni bir örgüt olarak Anti-

²⁹ Gökçen Oğan, “Yeni Büyük Oyun ve Orta Asya”, *Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2006, Ankara, s.13-15.

Amerikan, Anti-Siyonist, Anti-İsrail ve Anti-Şii bir ideolojiden büyük ölçüde etkilenmiştir.³⁰

Hizbu't-Tahrir örgütünün dışında Özbekistan İslami Hareketi potansiyel bakımından en güçlü radikal örgütlerden birisidir. Tacikistan iç savaş sırasında savaşa katılan örgütün Suudi ve İran gizli servislerinden finansal destek aldığı iddia edilmesinin yanı sıra Taliban ve El Kaide ile yakın işbirliği içinde olduğu ileri sürülmektedir. Dünya Afyon üretiminin %92'sini üreten Afganistan merkezli Taliban ve El Kaide ile yoğun işbirliği yaparak Ortadoğu-Orta Asya- Rusya- Doğu Avrupa arasında bir uyuşturucu trafiği sayesinde uyuşturucu kaçakçılığında çok önemli para kazanmaktadır. 1990'lı yıllardan beri Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan hükümetine karşı cihat yapan bu örgüt tüm saldırılarını Afganistan toprakları üzerinden gerçekleştirmiştir³¹.

Ağustos 2015 tarihinde Özbekistan İslami Hareketinin kendini lağvederek IŞİD'e katıldığına dair haberi IŞİD yayın organı El-Bayn Radyosundan duyurması endişe vericidir. Resmi ve gayri resmi rakamlara göre 2013 ve 2014 yıllarına göre 2015 yılında Orta Asya ülkelerinden IŞİD'e katılanların sayısı ciddi oranda artmıştır. Sadece 2015 yılının Ağustos ve Ekim aylarında Kazakistan'dan 400-450, Kırgızistan'dan 300, Özbekistan'dan 400-900, Tacikistan'dan 490-500, Türkmenistan'dan 690 kişi IŞİD'e katılmıştır³².

1.5.2. Orta Asya Bölgesinde Etnik Çatışma

Soğuk Savaşın bitişi ile küresel çapta artan milliyetçilik akımı Orta Asya'da daha hızlı ve şiddetli biçimde etkilemiştir. 1917 yılından beri Sovyet insanı yaratma ya da bazen Türk araştırmacıların yazdığı gibi Ruslaştırma politikası, Orta Asya'nın yerli olan Türk etnik grubunu başta Kazak, Kırgız, Türkmen ve Özbek olarak ayırdıktan sonra ulusal bir devlet kurma, kendi ekonomi ve siyasal özgürlük taleplerine neden olmuştur. Bölgede sadece Türk etnik gruplarının iç içe geçmesinin yanı sıra başta Fars, Çin, Rus, Ukrayna, Alman ve Kuzey Koreliler de yaşamaktadır. Bu durumu göz önüne alarak Brzezinski Orta Asya'yı şöyle ifade etmiştir:

³⁰ İzzet Ahmet, "Quo Vadis Kırgızistan? Sovyet Sonrası Kırgızistan'da İslami Hareketler", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (2011), Cilt: 6, Sayı: 11, s. 27.

³¹ Ahmet, İslami, s. 28-30.

³² Elşan İzzetgil, *Orta Asya ve Kafkasya'da IŞİD Tehdidi*, Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, (Çevirimiçi), <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=844&cid=2587&bolge=13>, 22 Aralık 2016.

“Avrupa’da “Balkanlar” kelimesi etnik çatışmalar ve bölgesel büyük güç rekabetini çağrıştırır. Avrasya’nın da kendi Balkanlar vardır. Ama Avrasya’nın Balkanları çok daha geniştir, çok daha büyük bir nüfusa sahiptir ve hatta dini ve etnik kimlik açısından çok daha çeşitlidir”³³.

Orta Asya devletlerinin etnik sorunları sadece ulusal bir güvenlik sorunu değil, bölgesel hatta küresel nitelikte bir güvenlik sorunudur. Etnik sorunun ulusal sınırları aşmasının temel sebebi ulusal sınırların etnik yapıyla örtüşmemesidir. Söz konusu, Orta Asya ülkelerinin etnik gruplarının iç içe geçmiş olması, bireysel düzeyde çıkan anlaşmazlıkların 2 ülke arasındaki sorundan bölgesel sorunlara dönüşmesine yol açabilecektir.

Şekil 1: Orta Asya’da Etnik Gruplar.

Örneğin, Özbekler bölgenin en çok nüfusa sahip ve Orta Asya ülkelerinin demografik yapısında ciddi oranda üstün durumdadır. Özbekler, Tacikistan nüfusunun

³³Brzezinski, Satranç, s.175-176.

%24'ü, Kırgızistan nüfusunun %14'ü, Türkmenistan nüfusunun %9'u³⁴, Kazakistan nüfusunun %3'ünü³⁵ oluşturmaktadır. Bölgede bugüne kadar kaydedilen büyük ölçüdeki kanlı etnik çatışmanın çoğu, Özbek etnik gruplarının diğer etnik gruplarla karşı karşıya gelmesinden kaynaklanmıştır.

Orta Asya'da son yıllarda Orta Asya güvenliği konusunda endişe verici yerel etnik çatışmalar olmuştur. En somut örneği Orta Asya'nın Fergana Vadisinde Özbek-Kırgız-Tacik-Ahıska etnik gruplar arasında yaşanan etnik çatışmadır. Fergana Vadisi ise radikal grupları, uyuşturucu kaçakçılığı, doğal kaynakları, temiz su gibi unsurlarla toprağı bulunan ülkeler tarafından kritik önem taşıyan bölgedir. Dolayısıyla, bölge ülkelerinin çıkarları peşinde yürüttükleri politikalarının çarpışması kaçınılmaz olmakla birlikte bu durum tüm bölgeyi istikrarsızlaştırma potansiyeline sahiptir.

Bölge ülkelerinin anlaşmazlığı 1990'daki Özbek- Kırgız çatışmalarıyla başlanmıştır³⁶. Bağımsızlıktan sonra bölgede sürekli olarak Uygur-Kazak-Özbek, Tacik-Kırgız, Kafkas kökenli etnik gruplara karşı saldırılar gibi mikro düzeylerde çatışmaların yanı sıra 2010'da Kırgızistan'da dönemin Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in hükümetine karşı gerçekleşen ayaklanmayla ülkede patlak veren Kırgız-Özbek çatışması, ülkeyi neredeyse bir iç savaşa kadar götürmüştür. 1500 kişinin yaralandığı ve en az 893 kişi hayatına mal olan bu çatışmalar nedeniyle Kırgızistan'da olağanüstü hal ilan edilmiştir³⁷. En son 2013 yılında Kırgızistan topraklarındaki Özbeklerin yerleşim bölgesi Soh ve Şahirmardan bölgesinde meydana gelen Özbek Kırgız çatışmasında iki ülke karşılıklı olarak sınırlarını kapatmış; 1 ay süren bu anlaşmazlık iki ülkenin özellikle Kırgızistan ekonomisine zarar vermiştir.³⁸ SSCB döneminde vatandaşlar ülkeler arasında serbestçe dolaşıp ticaret yapabilirken SSCB'nin dağılımından sonra bölgedeki sınır anlaşmazlıkları ve etnik çatışmalar nedeniyle serbest geçişler kaldırılmış ve bu uygulama ülkeler arasındaki işbirliğine engel olmuştur.

³⁴ Hasan Kara, "Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (2006), Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir, s. 105.

³⁵ Kazakistan İstatistik Kurumu, *Çislennosti Naseleniy Respubliki Kazaxstan Po Otdelinim Etnosam na Naçalo 2014 Goda*, (Çevirimiçi), <http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT081783>, 5 Ocak 2016.

³⁶ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", *Savunma Bilimleri Dergisi* (2012), Cilt 11, s. 36.

³⁷ *Kırgızistan'da Özbeklere Ağır Cezalar*, Aljazeera Türk, (Çevirimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kirgizistanda-ozbeklere-agir-cezalar-0>, 5 Ocak 2016.

³⁸ Upravlenie OON po Koordinatsii Guminitarnix Voprasov (UKGV OON), "Gumanitarnii Byuleteni Yujnii Kavkaz I Tsentralinay Aziya", *Vipusk*, 2013.

1.5.3. Sınır Sorunları

SSCB'nin dağılmasından sonra bölgedeki istikrarın sağlanması sınır sorunlarının çözümüne bağlıydı. Orta Asya'nın sınır sorunları 1917 yılında Lenin öncülüğünde gerçekleşen Ekim Sosyalist Devrimiyle başladığı söylenebilir. 1867 yılında Rus hâkimiyetine giren Türkistan'da, Rus Bolşevik devrimciler 1918-1936 yıllar arasında Özbek SSC, Türkmen SSC, Tacik SSC, Kara-Kırgız SSC, Karakalpakskaya SSC ve Kazak SSC'yi kurup Orta Asya devletlerinin sınırlarını belirlemişlerdir³⁹.

1991 yılında eski SSCB ülkeleri arasında Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmasına rağmen, Orta Asya ülkeleri arasında sınır tartışması devam etmiştir. Rusya ve Çin'in bölgedeki sınır sorunlarını çözme isteğinden faydalanan Orta Asya ülkeleri 1996 yılında Şanghay Beşlisinin Kurulmasının ardından Çin ve Rusya ile olan sınır anlaşmazlıklarını çözenin yanı sıra aralarındaki sınır sorunlarını çözmeye de başlamışlardır. Bilhassa, Şanghay Beşlisi Özbekistan'ın katılımı ile 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüşmesinin ardından, üye devletler aralarındaki sınır sorunlarının çözümüne ilişkin anlaşmalara imza atmaya başlamışlardır.

2001 yılında Kazakistan ile Türkmenistan arasındaki kara sınırlarının belirlenmesi, 1999, 2001 ve 2008 yıllarında Kazakistan ile Kırgızistan arasında sınır çizgisini belirleyen anlaşmaların imzalanması, 2001 yılında Astana'da yapılan antlaşmayla Özbekistan ve Kazakistan arasında sınır çizgilerinin belirlenmesi⁴⁰, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bir başarısı olarak değerlendirilebilir.

Bölgedeki kara sınırlarıyla ilgili çoğu anlaşmazlıkların çözülmesine (Fergana Vadisi Hariç) rağmen, başta Hazar Havzası ve Aral Gölü olmak üzere su kaynaklı sınır sorunları hala çözülememiştir. Su sınırlarındaki anlaşmazlığa yol açan temel faktör ise, Hazar Havzası ve Aral Gölü'nde bulunan ve jeolojik araştırmaların yapılması ile yeniden zenginleşen enerji kaynaklarıdır.

³⁹ M.C. Taşenev, C.C. Kumganbaev, "Turkestanskaya Avtonomiya i İdeya Edinogo Turkistana", Vestnik KazNU, Almatı, 2013.

⁴⁰ Sabir Askarov, "Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya", Ankara Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s.19.

1.6. JEOPOLİTİK BAKIMINDAN ORTA ASYA BÖLGESİ

Dünya’da Avrupa, Asya, Amerika, Afrika, Avustralya ve Antarktika olarak 6 kıta ve 200’e yakın ülke bulunmakta ve aynı zamanda bütün ülkeler, bulunmuş olduğu fiziki coğrafya ve bölgelerin bütün özel unsurları itibarıyla farklı jeopolitik öneme sahiptir. Avrasya içerisinde bulunan Orta Asya bölgesi tarih boyunca büyük güçlerin dikkatini çeken, devamlı bir mücadeleye sahne olmuştur. Dünya siyasetindeki Orta Asya coğrafyasının önemi jeopolitik bilimin orta çıkışı ile jeopolitik ve jeostratejik olarak değerlendirmeye ve tartışılmaya başlamıştır.

Jeopolitik bilimi ve onun temel ilkeleri ilk olarak XIX. yüzyılın sonunda Almanya’da ortaya çıkmıştır. Encyclopedia Britannica’ya göre jeopolitik; uluslararası ilişkilerde coğrafyanın güç ilişkilerindeki etkisini inceleyen analiz biçimi olarak tanımlanmıştır⁴¹. Yves Lacoste’nin değerlendirdiği üzere jeopolitik bir Alman bilimidir. Almanlar siyasi nedenle dünyada ilk kez ilkokuldan itibaren coğrafya ve tarih eğitimini yerleştirerek tüm Almanları Almanya’nın coğrafi birliğini sağlamanın gerekliliği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim XIX. yüzyılın sonunda Alman coğrafyacılar dünyanın farklı coğrafi biçimlerin, iklimlerin, nüfusların dökümünü yapmaya başlamışlardır. Zaten jeopolitik kelimesi ilk olarak Alman eğitimli İsveçli Profesör Rudolf Kjellen⁴² (1864-1922) tarafından kullanılmıştır⁴³.

Kjellen Jeopolitik terimiyle, bir devletin coğrafi alanı iklim, fiziki yapı, toprağın özelliği, yükselti yer altı zenginlikleri ve sınırları gibi unsurların ne kadar büyük ve verimli olursa, devletin uluslararası politikada etki ve egemenliğinin o kadar da artacağını yazıyordu⁴⁴. Türk akademisyeni Suat İlhan’a göre; Jeopolitik, politika belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğinin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir⁴⁵. Jeopolitik üzerine çalışan akademisyenlerin çalışmaları incelendiğinde, bir şekilde jeopolitiği tarif etmek gerekirse; dünyanın

⁴¹ “Geopolitics”, *Encyclopedia Britannica*, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/topic/geopolitics>, 6 Ocak 2016.

⁴² Kjellen Rudolf (1864 - 1922) İsveçli Profesör ve Politikacı.

⁴³ Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, çev: İsmet Akça, İstanbul, NTV Yayınları 16, 2008, s. 17-22.

⁴⁴ Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 4. b., Çantay Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 5.

⁴⁵ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.14.

çeşitli bölgelerinin fiziki coğrafya ile siyasi ve toplumsal unsurlarını birlikte ele alan bilimdir.

Nitekim 19. yüzyıl sonlarından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönemde ortaya çıkıp hala etkisini kaybetmeyen jeopolitiğin klasik teorileri mevcuttur. Bu teoriler kime göre güçlü devletlerin yayılcı politikalarına meşruiyet sağlama amacıyla, kimine göre bilimsel açıdan ele alınmıştır. Jeopolitiğin temelini oluşturan klasik teorileri şu şekilde sıralayabiliriz: Alfred Thayer Mahan – Deniz Hâkimiyeti Teorisi⁴⁶, Halford John Mackinder – Kara Hâkimiyeti Teorisi veya “Kalpgah/Heartland Teorisi”⁴⁷, Rudolf Kjellen – Devlet ve Güç⁴⁸, Karl Erns Haushofer – Hayat Sahası⁴⁹, Nicholas John Spykman⁵⁰. Bu teoriler kısa bir süre içerisinde birbiriyle ilişkiler kurarak bazen siyasi gelişmeler ve bazen de devlet adamlarının politika üretmesine sevk etmiştir⁵¹. Jeopolitikte temel klasik teorilerin ortaya çıkışı ve argümanında Orta Asya son derece önemli bir coğrafyadır. Zira klasik jeopolitik teorilerin ortaya çıktığı dönem 19. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğunun Orta Asya'ya genişlemesi üzerine İngiltere-Rusya arasındaki rekabet “Büyük Oyun” olarak döneme damgasını vurmuştur.

⁴⁶ Alfred Thayer Mahan (1840-1914) Amerikalı Amiral ABD Deniz Harp Akademisi'nde Başkanlık görevini üstleniyordu. Onun Deniz Hakimiyet Teorisine göre herhangi bir devletin güvenliği, siyasi ve ekonomik varlıkları deniz güveline bağlıdır. Denizlere hakim olan dünyaya hakim olur sloganı literatürüne atmıştır. Mahan'ın teorileri ve düşünceleri, ABD Devlet Başkanı olan Theodore Roosevelt'e büyük oranda etkilemiştir. ABD'nin lider deniz gücü olmasında ciddi katkı olduğu iddia edilir.

⁴⁷ Halford John Mackinder (1861-1947) Avrasya kelimesini ilk türeten İngiltere asıllı bir adamdır. Siyasetçi ve diplomatik görevleri üstlenen Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre deniz gücünün kara gücü karşısında zayıftır. Mackinder, Avrasya veya Kalpgah'a hakim olan dünya'ya hakim olur iddiasında bulundu.

⁴⁸ Rudolf Kjelleh (1864-1922), jeopolitik kelimesini ilk kez kullanan Alman eğitimli İsveç asıllı siyaset bilimcidir. Kjelleh'in Devlet ve Güç teorisine göre siyasi olaylar coğrafi verilere bağlıdır.

⁴⁹ Karl Erns Haushofer (1869-1946) Alman Tümgeneral Profesör. Onun Hayat Sahası teorisine göre bir devletin halkına geniş ve coğrafi ve yeterli kaynak sağlaması temel amacı olduğu vurgulandı. Kara ve deniz güçleri işbirliğine dayanarak dünyayı hakim edebileceğini iddia etmiştir. Bu bağlamda ona göre deniz gücü olarak Japonya, kara gücü olarak Alman-Rus ittifakı birleşerek diğer güçlerden jeopolitik üstünlüğü elde edecektir.

⁵⁰ Nicolas John Spykman (1893-1943), Amerikalı Profesördür. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD politikasında etki bulunmuştur. Spykman devlet politikalarının coğrafyanın değişen ve değişmeyen unsurlarının etkisi altında yönlendiğini söylemiştir. Ayrıca Avrasya ile çevre denizler arasında bir ara bölgeyi Kenar Kuşak ya da Rimland adına vererek şöyle ifade vermiştir: Mackinder'in tezi yanlıştır. Kim Kenar Kuşağa hükmederse Avrasya'ya hakim olur, kim Avrasya'ya hakim olursa Dünya'nın kaderini kontrol eder. Dolayısıyla ABD'nin SSCB'yi çevreleyecek şekilde Rimland üzerinde ittifakları kurmasına Spykman'ın jeopolitik tezi etkili olduğunu kabul edilir.

⁵¹ Bülent Ulaş, *Jeopolitik Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayın, 2011, İstanbul, s. 21-62.

Bu bağlamda meşruluk kazanan jeopolitik görüşlerin Orta Asya veya Avrasya odaklı ele alındığını söyleyebiliriz. Bilhassa, Halford Mackinder'in çalışmalarının temel coğrafi alanı Orta Asya'nın çektiğinden oluşan Avrasya kıtası oluşturmaktadır. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre dünyayı iç kenar ve dış kenar olmak üzere üç bölgeye ayırmakta ve bugünkü Avrasya bölgesi "Kalpgah/Heartland" adıyla dünyanın en önemli bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan bu geniş alanın önemini şu şekilde açıklamaktadır.

*"Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgah'a (Heartland) hakim olur, Kalpgah'a kim hakim olursa Dünya Adası'na hükmeder, Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hakim olur"*⁵²

Mackinder'in bu teorisi Avrasya'nın karasal bölgesinin diğer dış bölgeler karşısında demiryolları, karayolları ve hammaddeler açısından daha zengin olması esas alınarak ortaya çıkmıştır. Böylece, Birinci Dünya Savaşından sonra Rusya'nın Mackinder'in Kalpgah'ı (Heartland) kendi kontrolü altına alarak İkinci Dünya Savaşında Doğu Avrupa'dan, Orta Asya'ya uzanan dev bir küresel güç haline gelmesine ve bir taraftan Heartland Teorisi dönemin siyasetçilerine çok etki ettiğini kanıtıyor. Diğer taraftan, SSCB'nin Heartland'a tamamen hükmeden, 70 yıl içinde dünya'da tek egemen güç olmadığını göz önüne; alırsak Mackinder'in haksız çıktığı söylenebilir.

Nitekim Heartland Teorisi'nin haksız olduğunu iddia eden jeopolitikçiler Spykman'ın Rimland Teorisi temelli yorumlarda bulunmaktadır. Soğuk Savaş sırasında Batılı jeopolitikçilerin, SSCB'nin İkinci Dünya Savaşından sonra Heartland'ı ele geçirmesinden duyulan endişeleri ve Batı bloğunun dünya'nın Heartland'ını kontrol edemiyor olmalarından kaynaklanan riskleri nedeniyle klasik jeopolitik teorileri dengelemek arzusu esasında Kenar Kuşak Teorisi (Rimland Teorisi)'ni meşrulaştırdığı iddia edilmektedir. Spykman'ın Rimland Teorisine göre gerçek dünyaya hükmetme potansiyel gücü Avrasya'da değil; onu çevreleyen Batı Avrupa, Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dadır. Teorinin, "Rimland'a (Kenar Kuşağa) hakim olan Avrasya'ya hakim olur, Avrasya'ya hakim olan dünya'ya hakim olur" iddiası ABD'nin SSCB'ne karşı onu çevreleyen

⁵² Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, s. 194, Derleyen: Dr. Bülent, *Jeopolitik Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s. 39.

ülkelerle işbirliğini güçlendirmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Soğuk Savaşın başlangıcından NATO, Marshall Yardımları, Balkan Paktı, Bağdat Paktı ve SEATO'un kurulması Rimlandçilere göre ABD'nin Avrasya ve SSCB'ye karşı onu çevreleme politikasının amacı gibi görülmektedir⁵³. 1979 yılında SSCB'nin Afganistan işgali de Spykmencilere göre SSCB'nin dış politikasında Rimland Teorisi'nin etkisi olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Her ne kadar klasik jeopolitik teorilerinde haklı ve haksız yönleri olsa da Birinci Dünya Savaşından, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar uluslararası sistemdeki büyük güçlerin rekabeti ve siyasi gelişmelerinin yorumlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Hem diğer klasik jeopolitik teorilerin, hem de Mackinder'in Kalpgah (Heartland) teorisi ve Spykmen'in Kenar Kuşak (Rimland) teorisinde Orta Asya bölgesinin temel argüman olduğunu göz önüne alırsak Orta Asya coğrafyasının uluslararası sistemde büyük öneme sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Mackinder'in teorisinin uzantısı olan Zbigniew Brzezinski 1997 yılında yazdığı "Büyük Satranç Tahtası" adlı teziyle birlikte Orta Asya jeopolitiği üzerinde büyük güçlerin rekabeti yeniden "Yeni Büyük Oyun" adıyla söz konusu olmaya başlamıştır.

1.7. YENİ BÜYÜK OYUN

19. yüzyılda güçlenen jeopolitik teorilerin etkisiyle Orta Asya çok kutuplu dünya düzeninde büyük aktörlerin bir mücadele alanı olmuştur. Günümüzde Orta Asya'da görülen kutuplaşma, büyük güçler arasındaki güç mücadelesi daha önce görülmemiş bir gelişme değildir. Bu güç mücadelesinin coğrafi alanı, aktörleri ve jeopolitik jeoekonomik konumları, 19. yüzyıldaki Büyük Oyuna benzemektedir. İlk olarak Orta Asya bölgesinde büyük güçlerin kendi etkinliğini sağlama mücadelesi 1813-1907 yıllarında (19. Yüzyıldan 20. yüzyılın başlangıca kadar) Çarlık Rusya ve İngiliz İmparatorluğu arasında yaşanmıştır. 19. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu, Orta Asya'ya günlük 55 mil² yıllık 20000 mil² genişleyerek Afganistan'a doğru ilerliyordu⁵⁴. Böylece Bir taraftan Orta Asya bölgesinden sıcak

⁵³ Giray Saynur, *The Struggle for Power in the Changing Geopolitics of Central Asia*, Civilacademy Journal of Social Sciences, 2008, (Çevirimiçi), <http://www.thefreelibrary.com/The+struggle+for+power+in+the+changing+geopolitics+of+Central+Asia%2F...-a0203955217>, 8 Ocak 2016.

⁵⁴ Peter Hobkirk, *The Great Game The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha İnternational, New York, 1992, s. 5.

denizlere inmeye çalışan Çarlık Rusya, diğer taraftan Hindistan'dan Orta Asya'ya doğru ilerleyen İngiliz İmparatorluğunun Orta Asya'da kendi çıkarlarını savunma politikaları karşı karşıya gelmiştir. Bu mücadeleyi ifade eden “Büyük Oyun” terimi ilk defa, 1837-1840 yılları arasında Orta Asya'da görev yapan İngiliz istihbarat subayı Arthur Conolly tarafından literatüre geçmesi sağlanmıştır⁵⁵.

Resmi olarak 1813 yılındaki Rus-İran Antlaşması ve sonra 1907 yılındaki İngiliz-Rus Antlaşmasına kadar devam ederek, İkinci Dünya Savaşında gerçekleşen İngiliz-Rus ittifakıyla tamamen sona eren Büyük Oyun terimi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Yeni Büyük Oyun olarak tekrar uluslararası ilişkilerde kullanılmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemin yeni yapısındaki Orta Asya'nın ayrılmaz terimi olan “Yeni Büyük Oyun” kavramının eski “Büyük Oyun” kavramının devamı olarak ortaya çıkması Büyük Oyun'daki İngiltere'nin yerini Amerika Birleşik Devletleri'nin devralmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bakarsak bu o kadar basit değildir. Eski Büyük Oyun terimi dönemin iki imparatorluğunun diplomatik ve askeri mücadelelerine sahne olan Orta Asya'yı ifade ederken, Yeni Büyük Oyun çok kutuplu dünyada büyük güçlerin mücadele alanı olan Orta Asya'yı ifade etmekteydi.

Soğuk Savaş'ın belirleyici özelliği olan İki Kutuplu Dünya, Soğuk Savaş sonrasında ABD liderliğindeki tek kutuplu yapısına dönerken, 21. yüzyılın başlarında ABD, Rusya, Çin, Japonya, Hindistan, AB ve İran vb. arasındaki güç dengesinin oluştuğu, çok kutuplu yapıya dönüştüğü söylenebilir. Kimine göre iki süper güce dayanan iki kutuplu Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve dünyanın çok kutuplu sisteme dönüşmesi kaçınılmazdır. Neo-realist yazarlara göre; Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sistemi, tarihin 70 yıllık barış ve istikrar dönemi olarak değerlendirilmekte ve bu dönemin sona ermesi, 17. yüzyıldan beri uluslararası ilişkilerde felakete yol açan büyük güçler arasındaki rekabetin yeniden başlamasına yol açmıştır.⁵⁶

Bazı akademisyenlere göre yeni uluslararası sistemdeki mücadelede, doğuda Çin-Rusya-Hindistan ve ABD-Japonya-Güney Kore batı'da ise ABD-Türkiye-İsrail-

⁵⁵ Nogayeva, Orta Asya, s. 95.

⁵⁶ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* (2008), Cilt: 5, Sayı: 18, Ankara, s. 72.

Azerbaycan ve Rusya-Ermenistan-İran-Çin ortaklıkları şeklinde oluşmuştur⁵⁷. Dolayısıyla uluslararası sistemde yeniden söz sahibi olan bölge güçleri kendi çıkarlarına uygun yeni dış politikaları üreterek Orta Asya gibi büyük öneme sahip ama yeterince iç güce sahip olmayan bölge ülkelerinde söz sahip olmak amacıyla bir mücadele içerisine girmiştir. Bu yeni dünya düzeninin Orta Asya coğrafyası ABD, Rusya, Çin gibi büyük güçlerle ortaklık kurmuş olan Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan gibi orta büyüklükteki bölgesel güçlerin stratejik çekişme sahnesi olarak Yeni Büyük Oyunun senaryosunu oluşturmaktadır⁵⁸.

90'lı yıllarda uluslararası sistemde ortaya çıkan belirsizlik nedeniyle 90'lı yıllardan 2000'li yılların başlangıcına kadar Yeni Büyük Oyun hakkında endişe verici varsayımlar gündeme gelmiştir. Radikal gruplar ve nükleer silahların birlikte çok tehlikeli bir karışım olduğunu ve bu açıdan Yeni Büyük Oyunun çok tehlikeli olduğu belirtilmekteydi. Üstelik Orta Asya coğrafyasındaki mücadele ve tehdit 2000'li yıllardan küresel bir tehdit olan uluslararası terörizmin ortaya çıkışı ile daha da tehlikeli bir duruma gelmiştir.

Bugün Yeni Büyük Oyun olarak tanımlanan büyük güçlerin mücadelesinde Ortadoğu'da görüldüğü gibi uluslararası terörizmin kullanılması muhtemeldir. 90'lı yıllarda güçlenen uluslararası terörizmin ardından herhangi bir devletin desteği olup olmaması sorgulanırken bazı kaynaklarda devletin doğrudan ilintili olduğu kanıtlanmaktadır. Bugünümüzde herhangi bir devlet geleneksel savaş yöntemleriyle elde edemeyeceği stratejik avantajları sağlamak için ve saldırganlığından herhangi bir sorumluluk, risk ve yükümlülük almadan siyasal ve askeri gücünü başka bir ülkenin toprağına yansıtmak uğruna uluslararası terörizmi bir araç olarak doğrudan kullanabilmektedir. Ayrıca, bir devlet başka bir ülkenin toprağında kendi çıkarını sağlamak için terörist örgütlere para, eğitim, silah, kritik malzemeler, istihbarı bilgi, saklanma yeri, iletişim olanağı, seyahat belgeleri (pasaport) ve lojistik destekler vermektedir⁵⁹.

⁵⁷ Neşe Uygun Erdoğan, "Yeni Uluslararası Sistem ve Değişen Dengeler Bağlamında Rusya-Çin Yakınlaşması", Abant İzzet Baysal Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2010, s. 25.

⁵⁸ İrfan Ülkü, *Moskova'ya İslam Arasında Orta Asya*, 1. b., Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 39.

⁵⁹ Doğu Ergil, "Uluslararası Terörizm", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (1992), Cilt: 47, Sayı: 3, Ankara, s. 141.

1.7.1. Yeni Büyük Oyun'un Aktörleri

Çok kutupluluğa dönüşmekte olan dünya sisteminde ortaya çıkan devlet ve devlet dışı aktörler nedeniyle Orta Asya'daki büyük güçlerin rekabet alanı ve yer aldığı aktörlerin çeşitliliği karmaşık olmakta ve bu çeşitliliği Yeni Büyük Oyun eski kavramından farklı kılan önemli faktörlerden biridir. Orta Asya'daki güç rekabetinin yapılandırmasında sadece bölgede kendi nüfuzunu kurmaya çalışan ABD, AB, Rusya, Çin ve Hindistan gibi büyük güçlerin yer almadığını, onların yanı sıra bölgeden her türlü ekonomik, politik ve strateji avantajları elde etmeye çalışan Türkiye, İran, Pakistan, Japonya, Güney Kore gibi orta düzeydeki bölgesel ülkelerin yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca, çok kutuplu dünya düzeninde etkili bir güce sahip olmamasına rağmen uluslararası arenada bağımsız iç ve dış politika izleyebilecek bağımsız Orta Asya ülkeleri de önemli aktörlerindendir.

Sadece Orta Asya'da değil bütün dünyada büyük ülkeler taraf oluşturma eğilimindedirler. Bu taraflaşma eğiliminin belirgin örnekleri olarak Irak işgalinden Arap baharına kadar Ortadoğu'da gerçekleşen gelişmelerden bahsedebilmekteyiz. Ortadoğu'nun bir devamı olarak görülen Orta Asya'nın Yeni Büyük Oyun'daki aktörleri, Ortadoğu'da görüldüğü gibi bir taraftan Rusya-Çin-İran-Hindistan öncülüğünde Şanghay İşbirliği Örgütü olarak şekillenmiş durumdayken diğer taraftan ABD, AB öncülüğünde NATO görülmektedir.

1.7.1.1. Atlantik Tarafı

Yeni dünya düzeninin baş aktörleri olarak değerlendirilen ve son zamanlarda kutuplaşan büyük güçler için Orta Asya bölgesi ayrı önem taşımaktadır. Bölgenin önemli aktörlerinden biri olan ABD, bölge ülkelerinin bağımsızlığını kazandığı 90'lı yıllarda siyasi tecrübeden yoksun ülkelere demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi götürme ya da en azından Soğuk Savaştan galip olarak çıkan Batı ideolojisini desteklemeyi amaçlamaktaydı. Bu amaç doğrultusunda bölgede Amerikan şirketlerinin sayısını artırma, çeşitli sivil toplum örgütleri kurma gibi yumuşak güç stratejisini benimseyen ABD'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasını şu şekilde özetleyebiliriz.

- Orta Asya devletlerinin, piyasa ekonomisine dayalı demokrasilerini, bağımsızlıklarını, toprak bütünlüklerini ve refahlarını destekleyerek, mevcudiyetlerini güçlendirmek,
- ABD’li ve diğer uluslararası şirketler için is fırsatlarını çoğaltmak,
- Orta Asya devletlerinin demokratik ülkelerinin küresel birliğine katılmasını teşvik etmek için bölgedeki çatışmaları yatıştırmak ve işbirliğini geliştirmek,
- Hazar enerji kaynaklarının ABD ve müttefiklerinin enerji güvenliğinin (Batı’ya kesintisiz transferi) desteklenmesini ve Orta Asya devletlerinin enerji bağımsızlıklarını sağlamak⁶⁰.

Ancak, ABD’nin Orta Asya bölgesine yönelik politika ve stratejilerinin temel argümanı 11 Eylül 2001 saldırısından sonra kökten değişmiştir. Amerika’nın tarihine bir insan trajedisi olarak damga vuran bu olayı gerçekleştirenler, Orta Asya’nın bir uzantısı olan, Afganistan kaynaklı olduğu Usame Bin Ladin’in liderliğindeki El-Kaide, saldırıların sorumluluğunu üstlenen açıklaması ile kanıtlanmıştır.

ABD’nin Afganistan’da Terörizmle Savaş adı verilen operasyonu jeopolitik olarak uygun bölgesi olan Orta Asya’dan yapılmalı gerektiği görüşü ABD ve müttefiklerinin bölgeye askeri üsler kurmaya başlamasına yol açmıştır. Dönemin ABD Başkanı Bush’un “Ya bizdensiniz ya teröristlerden” sözüyle Pentagon, teröre karşı talep edilen her ülkede üsler kurmuştur.

2001 yılından beri ABD ve onun müttefik ülkelerinin terörist gruplarına yönelik doğrudan operasyon yapma ve lojistik destek verme amacıyla Özbekistan’da 2 (biri Karşı-Kanabad’da, diğeri Kokan’da), Tacikistan’da 2 (biri Duşanbe’de diğeri Kulyab’da), Kırgızistan’ın başkenti Bişkek yakınındaki Manas’ta 1 üs kurulmuştur. Ayrıca, operasyon sırasında Türkmenistan’ın Aşkabat kentinde bir hava ikmal istasyonu ve Kazakistan’ın demir yolları lojistik destek amacıyla kullanılmıştır⁶¹. ABD, NATO’nun Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında 2001 yılında Orta

⁶⁰ Ertan Efeğil, “Orta Asya’da Güç Mücadelesine Genel Bakış”, ed., Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009, s. 64.

⁶¹ Alaeddin Yalçınkaya, *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2698, Eskişehir, 2014, s. 110.

Asya'ya 244,9 milyon \$'lık yaptırım yaparken, bu rakam 2002 yılında 408 milyona ulaşmıştır.

AB ve Türkiye, Orta Asya'nın Yeni Büyük Oyunu'nda ABD ile stratejik ortak olarak sayılmaktadır. Orta Asya devletlerinin kurulduğu 1991 yılından itibaren AB yumuşak güç politikası ile bölge ülkelerinin serbest piyasaya geçiş sürecini destekleme, demokratik yapısını geliştirme ve insan haklarını öncelik veren toplumsal oluşumu sağlama gibi konularda yoğunlaşmış. 90'lı yılların AB'nin Yumuşak güç politikası Ortaklık İşbirliği Antlaşmaları ve TACIS programı temelinde oluşturulmuştur. AB, 2001 yılına kadar TACIS programı aracılığıyla Orta Asya'nın eğitim, enerji, taşımacılık, endüstriyel ve ticari girişimcilik ve gıda üretimi sektöründe yardımına edeceğine dayanıyordu⁶².

Ancak, 11 Eylül saldırısı, sadece ABD için değil; Avrupalı ülkelerin dış politikasındaki Orta Asya bölgesine başka bir gözle bakmasına neden olmuştur. AB üyesi ülkeler, ABD'nin Afganistan'da yürütülen teröre karşı operasyonlarda ve ISAF (International Security Assistance Force Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti) çerçevesinde askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hem güvenlik hem de enerji güvenliği açısından AB'nin ilgi alanı olan Orta Asya bölgesinin 11 Eylül saldırısından sonra AB'nin güvenliğine ciddi anlamda bir tehdit kaynağı olabilme ihtimali taşımaya başlaması, AB'yi bölgeye yönelik politikasını değiştirmesine neden olmuştur. Her ne kadar uluslararası terörizm nedeniyle Orta Asya bölgesinin jeopolitik konumu değişmiş olsa bile AB, diğer Yeni Büyük Oyun'daki aktörlerle kıyaslandığında daha çok yumuşak güç politikası izleyerek etkinliğini artırma çabalarına devam etmiştir. AB'nin Orta Asya'ya yönelik yumuşak güç politikası 30 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleştirdiği Avrupa Birliği Daimi Temsilciler Komitesi toplantısında Orta Asya'ya yönelik yeni strateji olarak düzenlenmiştir. Daha sonra 21-22 Haziran 2007 tarihinde Brüksel'de gerçekleşen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Yeni Ortak Ortaklık için Strateji (EU and Central Asia Strategy of a New Partnership) adıyla AB, bölgeye daha çok yumuşak güç politikası izleyeceğini resmi olarak ilan etmiştir.⁶³

Yumuşak güç politikası kapsamında AB'nin Orta Asya'ya yönelik stratejisi bölgesel işbirliğine ve ikili ilişkilere dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. Bölgesel

⁶² Efegil, Güç, s. 80.

⁶³European Union External Action, EU Strategy Implementation, s. 1, (Çevirimiçi), http://eeas.europa.eu/central_asia/docs/factsheet_strategy_implementation_en.pdf, 28 Şubat 2016.

işbirliğini güçlendirerek terör, yasadışı silah ve uyuşturucu ticareti gibi tehditlerin üstesinden gelinmesini amaçlayan AB'nin stratejisi, her bir bölge ülkesinin önemleri ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak ikili ilişkilerin güçlendirilmesi temeline dayanmaktadır.

2007-2013 yıllarını kapsayan strateji çerçevesinde Avrupa Birliği'nin hedefleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Dışişleri Bakanları seviyesinde düzenli bir bölgesel siyasi diyalog tesis etmek,
- Avrupa Eğitim İnisyatifi oluşturmak,
- Avrupa Birliği Hukuk Devleti İnisyatifi'ni başlatmak,
- Her bir bölge ülkesiyle İnsan Hakları Diyalogu tesis etmek,
- Bölge ülkeleriyle düzenli bir enerji diyalogu geliştirmek⁶⁴.

Avrupa Komisyonu, Orta Asya'ya yönelik strateji kapsamında 2007-2013 yıllar arasında Kalkınma İşbirliği Aracı (Development Cooperation Instrument) kanalıyla 750 milyon € yardımında bulunacağını ve bu rakamı sürekli olarak yükselteceğini öngörmüştür. Bu tutarın %70'ini bölge ülkelerinin farklı siyasi ve sosyal yapılarının dikkate alınarak ikili yardım programlarına aktarılması planlanmaktadır. Yardımın %30'u ise, bölge içinde ve bölge ile Güney Kafkasya ve AB arasındaki devletlerarası işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak verilmesi hedeflenmektedir.

Avrupa Komisyonu, Orta Asya Bölgesel Yardım Stratejisi kapsamında AB'nin bölgeye artan bağlılığını göstermek için Orta Asya'ya 2007-2013 dönemi için Kalkınma İşbirliği Aracı (Development Cooperation Instrument) kanalıyla yapacağı yardımı 750 milyon €'ya yükseltmeyi öngörmüştür. Bu tutarın %70'nin, bölge ülkelerinin farklı siyasi ve sosyal yapıları dikkate alınarak ikili yardım programlarına aktarılması planlanmaktadır. Yardımın %30'unun ise, bölge içinde ve bölge ile Güney

⁶⁴ Sadık Rıdvan KARLUK, "Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, 2013, s. 581.

Kafkas ve AB arasındaki devletlerarası işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak verilmesi hedeflenmektedir⁶⁵.

Orta Asya, enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olan Batılı devletler için son zamanlarda gittikçe önemli olmaya başlamıştır. AB'nin yerli enerji kaynaklarının üretimi gittikçe azalmakta ve dış tedarikçilere bağımlılığı artmaktadır. Avrupalı ülkeler zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bölgelerle çevrelenmiş olmasına rağmen Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da uzun zamandır süren istikrarsızlığı nedeniyle ciddi oranda Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Üstelik Rus enerji kaynaklarına bağımlılığın enerji güvenlikleri açısından tehlikeli olduğunu kanıtlayan olaylar AB'nin enerji politikasında ciddi değişmeye neden olmuştur. Özellikle 2005 yılının Mart ayında doğal gaz ve transit fiyatları nedeniyle Rusya ve Ukrayna arasında başlamış olan gerilim 1 Ocak 2006 tarihinde Rusya'nın doğal gaz akışını durdurmasına kadar ilerlemiştir. Avrupa'nın Rusya'dan aldığı doğal gazın %80'i Ukrayna toprakları üzerinden geçmekteydi. Rusya her zaman AB'nin en büyük doğal gaz ve petrol kaynağı olarak Avrupa'yı kendisine bağımlı kılmıştır. AB, 2009 yılın verilerine göre petrol ihtiyacının %33'ünü, doğal gaz ihtiyacının ise %34,2'sini Rusya'dan ithal etmekteydi. Ayrıca, Avrupa'daki enerji talebi mevcut hali ile devam edecek olursa 2030 yılında AB'nin ihtiyaç duyacağı doğal gazın muhtemelen %84'ü, petrolün %94'ünü ithal etmek zorunda kalacağına dair istatistikler mevcuttur.⁶⁶

Kullandıkları enerji hammadde kaynaklarının çeşitlendirilmesinde alternatif kaynaklara ciddi ihtiyaç duymaya başlayan AB, başta Hazar Deniz olmak üzere Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde yeni enerji yolları güzergâhları düşünmektedir. AB ülkelerinin alternatif enerji arayışına destek olarak ABD Hükümeti "birden fazla boru hattı" yaklaşımı çerçevesinde, Hazar petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e indirilmesini desteklediğini ve bu bağlamda çeşitli projelerin hayata geçirilmesi yönünde önemli bir aşamayı oluşturmuştur⁶⁷. Avrupa ülkelerinin enerji politikasında Orta Asya "Güney Gaz Koridoru" kapsamında değerlendirilmektedir. Güney Gaz Koridoru projelerini Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan

⁶⁵ Sadık, Asya, s. 582.

⁶⁶ *Lessons for EU from Gas Crisis*, BBC News, (Çevirimiçi), <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4582652.stm>, 25 Kasım 2015.

⁶⁷ Örgen Uğurlu, *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*, 2009, İstanbul, s. 331.

çıkarılan enerji kaynaklarının Rusya'yı atlayarak Avrupa pazarlarına ulaştıracak olan gaz taşıma altyapısı ve ağ bağlantılarının inşaatlarının temelinde tasarlanmıştır.

Orta Asya ve Kafkasya'dan Avrupa'ya açılan koridoru kapsamında başta BTC⁶⁸, BTE⁶⁹, TANAP⁷⁰ projeleri ortaya çıkarılmıştır. Nitekim, bu projeler kapsamında Orta Asya'nın enerji kaynakları Rusya'dan bağımsız olarak Avrupa'ya taşınmasına dair Avrupa Enerji Komisyonundan M. Şefçoviç 2018 yılında ilk Türkmenistan doğal gazının teslimatının AB'ye ulaşacağını söylemiştir. Ancak, AB'nin yeni alternatif enerji koridoru projeleri ve Orta Asya ülkelerinden çıkarılan hammaddeleri doğrudan Avrupa pazarına ulaşmasını amaçlayan projelerin başarıyla hayata geçmesine ve devam etmesi şüpheyle bakılmaktadır.

Rus uzmanı Zaven Avagyan'a göre; Orta Asya'nın enerji kaynaklarının doğrudan Avrupa piyasasına ulaşmasının gerçekçi yargılama olmadığını teyit etmektedir. Çünkü Hazar Denizi'nin statüsü henüz tespit edilmemiş ve önümüzdeki yıllarda da çözülmesi zor gözükmektedir. İlave olarak son yıllarda Hazar Denizi ülkelerinin denizdeki hakkını kanıtlamak için militarizasyona başvurmaya başlaması sorunun çözümünde olumsuz etki yaratmaktadır. Öte yandan her ne kadar Orta Asya

⁶⁸ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesi, Bakü'den başlayıp, Ceyhan'da son bulmaktadır. Bu boru hattı projesi başta Azerbaycan petrolü olmak üzere, bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1992 yılından itibaren çeşitli görüşmelerle başlayan uzun süreçten sonra, 18 Eylül 2002 tarihinde Bakü'deki temel atma töreniyle başlanmıştır. BTC boru hattının uzunluğu 1769 km, (Azerbaycan 'da 443 km, Gürcistan' da 249 km, Türkiye' de 1,076 km) günlük taşıma gücü 1.000.000 varil ve yıllık kapasitesi 50 milyon tondur. BTC'nin toplam maliyeti 4 milyar doların üzerinde olmuştur. BTC'nin faaliyete başladığı 2006 yılından bu yılın şubat ayına kadar boru hattıyla taşınan ham petrol miktarı 266 milyon 309 bin 899 tona ulaştı. Aynı tarih aralığında Ceyhan'da dünya piyasasına çıkarılan Azerbaycan petrolünün miktarı 264 milyon 419 bin 386 ton olarak gösterildi. Verilere göre, ocakta BTC ile taşınan Türkmenistan ve Kazakistan petrolünün miktarı 602 bin 66 ton olarak gerçekleşti.

Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Ocak ayında 2,5 milyon ton petrol taşındı, Enerji Enstitüsü, 2015, (Çevirimiçi), <http://enerjiensitüsü.com/2015/02/09/baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hatti-ile-ocak-ayinda-25-milyon-ton-petrol-tasindi/>, 2 Mart 2016.

⁶⁹ Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı. Şah deniz sahasında üretilen doğalgazın Türkiye ve dünya piyasasına çıkmasıdır. Uzunluğu toplam 970 km olan bu boru hattı BTC hattına paralel olarak yapılmıştır. Yıllık kapasitesi 30 milyar metreküp olan bu hattın inşasına 2004 yılında başlanmış, 2006 yılının sonunda yapımı tamamlanmıştır. İlk Şah deniz gazı 13 Mart 2007 tarihinde bu hatta verilmiştir. Erzurum'a ulaşan gaz, Türkiye'nin dahili boru hattı ağlarıyla ülkenin batısına, oradan da Orta ve Güney Avrupa ülkelerine taşınmak üzeredir. Kazakistan ve Türkmenistan da BTE (GKP) projesine katılarak, kendi doğalgazlarını bu hat vasıtasıyla Avrupa pazarlarına ulaştırmaktadır.

Meliha Ener, Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *Ulusal İktisat Kongresi*, 2008, s. 25.

⁷⁰ Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Güney Gaz Koridoru olarak adlandırılan bu proje kapsamında yaklaşık 10 milyar dolar yatırım yapılması ve Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından elde edilecek doğal gazı taşıyacak olan boru hattının ilk kapasitesinin 16 milyar metreküp olması beklenmektedir. İlk gaz sevkiyatının 2019 yılının başında gerçekleştirileceği öngörülmekte ve Projesine, Türkmenistan da gaz tedarikçisi olarak dahil olması beklenmektedir.

Hazar Strateji Enstitüsü, *Hazar World Dergisi* (2014), HSE Yayın, 2014, s.15.

ülkeleri AB ile ilişkilerini geliştirmesi ve kendileri için alternatif piyasaları arasa da, Avrupa-Orta Asya rotasında Ortadoğu'da artan istikrarsız ortamı özellikle Kürt etnik grubun yoğun yaşadığı Türkiye'nin doğu kısmındaki istikrarsızlık olumsuz olarak etkilemektedir. En somut örneği 2015 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattında gerçekleşen saldırı sonucunda meydana gelen patlamalardır⁷¹.

1.7.1.2. Avrasya Tarafı

Soğuk Savaşın bitişi ile dünyada kendisinin hâkimiyetini oluşturan ABD ve AB'nin önceliğindeki Atlantik tarafının tek kutuplu dünya sistemine karşı yeni dünya düzeni kurma arzusuyla yeni bölge güçlerinin Avrasya'da kutuplaşmaya başladığını, onların Ortadoğu ve onun uzantısı olan Orta Asya'ya karşı izlemiş olduğu politikalarından görülmektedir. Bunun en somut örneği Avrasya coğrafyasının iki büyük gücü olan Rusya ve Çin'in yakınlaşmasıdır. ŞİÖ aracılığıyla İran ve Hindistan gibi ülkeleri de yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar.

Orta Asya'nın jeopolitik konumu, Avrasya'nın iki büyük gücü olan Rusya ve Çin için diğer ülkelerle kıyaslanamayacak kadar önemlidir. Rusya Çarlık döneminden beri Orta Asya'ya genişleme politikası izlemekle beraber bu politikanın bugüne kadar Rus dış politikasına miras olduğu görülmektedir. Putin'in Rus dış politikasında Orta Asya göz ardı edilmez bir stratejik alanı oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra, Rusya hiçbir batılı devletin Orta Asya'daki nüfuzunu kabul etmeyerek çeşitli örgütler ve antlaşmalarla bölgede etkinliğini devam ettirme çabasıdadır. Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu öncülüğünde eski SSCB'nin Cumhuriyetler arasında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na bağlı olarak ekonomi alanında Ortak Ekonomik Alan Anlaşması (OEA), Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. Ayrıca ABD'nin askeri varlığına karşı olduklarını açıklayan Rusya, 7 Ekim 2002 tarihinde kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), 14 Haziran 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi bölgesel güvenlik örgütleriyle kendi politikasını yürütmektedir.

Diğer taraftan Avrasya tarafının en büyük aktöründen biri olan Çin'in Orta Asya politikası ŞİÖ ve muazzam ekonomik projelerle yürütülmektedir. Dev nüfusu, hızla gelişen ekonomisi gibi birçok faktörden dolayı gittikçe artan enerji talebi Çin'i

⁷¹ Zaven Avagyan, *Novaya Bolişaya İgra: Komu Dostanetsya Tsentralinay Aziy?*, İAREX, (Çevirimiçi), <http://www.iarex.ru/articles/52022.html>, 3 Mart 2016.

Orta Asya'ya yönelmektedir. Ayrıca Çin'in Orta Asya politikasında Uygur etnik halkların yaygın olduğu Doğu Türkistan bölgesi önemli yere sahiptir. Orta Asya, hem Rusya hem de Çin için ekonomiden güvenliğine kadar bütün alanlarda jeopolitik açıdan önemlidir.

Sonuç olarak, 90'lı yıllardan beri çok yönlü dış politika izlemeye çalışan Orta Asya ülkelerinin yönetimleri Yeni Büyük Oyun'dan en fazla faydayı elde eden ülkeler olmuştur. Bir taraftan yabancı yatırım ve mali destek açısından Batılı devletlerle ilişkilerini canlı tutarken, diğer taraftan tüketim maddeleri, enerji ticareti açısından coğrafi yakın olan Çin ile güvenlik, enerji pazarı açısından Rusya ile ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştır⁷². Ancak çok kutupluluğa doğru giden yeni süreçte “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılan büyük satranç tahtası olan Orta Asya'daki büyük güçlerin rekabetinden Rusya ve Çin'in yakınlaşması sonucunda Avrasya taraflarının galip olarak çıktığını söyleyebiliriz. Yeni bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin hükümetleri yeni dünya düzeninde herhangi bir büyük devletin egemenliği altına girmek istemiyorlarsa da ülkelerinin sahip olduğu jeopolitik konumu, demografik yapısı, artan uluslar arası terörizm tehdidi ve diğer güvenlik konuları doğal olarak Rusya ve Çin'in yanında yer almasına itmektedir. Bunun en somut örneği Rusya ve Çin'in öncülüğünde ŞİÖ, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, İpek Yolu projesi gibi Avrasya'da ortaya çıkan hükümetler arası örgütler, hükümetler arası ekonomi projeler somut örneğidir. Yeni Büyük Oyun'dan en karlı çıkan Orta Asya devletlerinin geleceği Rusya ve Çin'in ilişkilerine dayandırılmaktadır.

⁷² Ertan, Güç, s. 85.

2. BÖLÜM

RUSYA VE ÇİN İLİŞKİLERİ

2.1. RUSYA-ÇİN YAKINLAŞMA SÜRECİ

Dünya'nın Sosyalist ve Kapitalist olarak ikiye bölündüğü Soğuk Savaş sırasında benzer ideolojiye sahip olmasına rağmen çıkarların farklılaşması ve sınır sorunları nedeniyle gerginleşen Rusya ve Çin ilişkileri 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olmasından sonra canlanmaya başlamıştır. Sovyetlerin Afganistan'dan askerlerini çekmesi, Vietnam'a yapılan Sovyet askeri desteğinin kesilmesi ve sınır sorunu nedeniyle iki ülke arasındaki ortak sınıra yerleştirilen askerlerin sayısının %80 oranında azaltılması gibi gelişmeler Çin ve Rusya'nın sıcak ilişkilerinin temelini hazırlamıştır¹. 1989 yılında Gorbaçov 30 yıldır Çin'e ziyaret eden ilk Sovyet lideri olarak iki ülkenin sorunlarını çözüme girişiminde bulunmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra Gorbaçov'un Çin'e yönelik tolerans politikaları devam etmiş ve bu gelişmenin sonucunda Rusya ve Çin'in yakınlaşan ilişkileri 90'li yılların sonunda tek kutuplu dünya düzeninin çok kutupluğa kaydığını gösteren somut bir örnek haline gelmiştir. Böylece 1991 yılında Rusya ve Çin arasında "Sınırların Belirlenmesi ve Çizilmesi Anlaşması"na imza atılarak iki ülke arasında gerginliği giderecek çözüme ulaşıldı. Daha sonra 1992'de "Askeri-teknolojik İşbirliği", 1994'te "Yapıcı Ortaklık" anlaşması, 1994'de Çin lideri Jiang Zemin'in Moskova ziyaretinde "Stratejik Ortaklık" kurulmuş ve bu anlaşmalarının çerçevesinde iki ülke arasında tamamlayıcı nitelikte 100 yeni anlaşmaya imza atılmıştır².

İki ülke arasındaki ilişkiler canlanırken diğer taraftan Batılı devletlerin kendi egemen olduğu tek kutuplu dünya düzenini sürdürme ve bu düzene karşı koyabilecek güce sahip bölgesel ülkeleri indirgemeye çalışan politikası Soğuk Savaşta görüldüğü gibi Çin ve Rusya'yı çevreleme politikasının bir devamı olarak yansımaktadır. Dolayısıyla, Rusya ve Çin Batılı devletlerin dünya hegemonyasına karşı çok kutupluluk eylemlilik içersine girerek Rusya ve Çin öncülüğünde çok kutuplu bir

¹ Erdoğan, Sistem, s. 57.

² Sina Kısacık, *1990 sonrası Rusya Federasyonu-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, Uluslararası Politika Akademisi, (Çevirimiçi), <http://politikaakademisi.org/2012/06/29/1990-sonrasi-rusya-federasyonu-cin-halk-cumhuriyeti-iliskileri/>, 13 Ocak 2016.

uluslararası sisteme ihtiyaç olduğunu ve kendilerinin çok kutuplu dünyanın savunucularını oldukları uluslararası kamuoyunda dillendirmeye başlamışlardır.

İki ülke, Soğuk Savaş sonrası yenedünya düzeninde NATO'nun gereksiz olduğunu ve örgütün genişlenmek yerine dağıtılması gerektiğine dair aynı görüş birliğine sahiptir. Bu bağlamda Rusya ve Çin, NATO'nun 1999 yılında Sırbistan'a karşı yapılan bombardıman operasyonlarını bir devletin bağımsız egemenlik ilkesine ve iç işlerine müdahale olarak sert bir şekilde eleştirmiştiler. 2002 yılında iki ülke, ABD'nin Uluslararası Anti Balistik Füze Anlaşması'ndan çekilmesine karşı sert eleştirilerinde bulunmuştur. İki ülke, 2000'li yıllarda uluslararası ilişkilere damga vuran uluslararası terörle mücadele, devletler arası çatışma çözümü, kitle imha silahları ve nükleer silahların yayılmasını önleme gibi önemli konularda benzer görüşleri paylaşmıştır. 2003 yılında iki ülkenin Irak Savaşı'na karşı çıkması, Çin'in Çeçenistan'daki Rus politikasını desteklemesi, Rusya'nın da Çin'in Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan'a karşı politikalarını desteklemesi, iki ülkenin veto hakkıyla BM Güvenlik Konseyi'nde ABD'nin rolünü azaltma çabaları ve nükleer programı nedeniyle İran ve Kuzey Kore'ye yapılması teklif edilen sert yaptırımlara karşı çıkması gibi örnekler gösterilebilir³.

Bu bağlamda Çin ve Rusya, Atlantik-Pasifik tarafına karşı uluslararası sisteminin yeni güç dengesini değiştirmek arzusuyla 1996 yılında "Stratejik Ortaklık için Ortak Bildiri", 2007 yılında "Çok Kutuplu Uluslararası Düzen için Bildiri" imzalamışlardır⁴. Günümüzde yeni dünya düzeninin oluşum sürecinde Rusya ve Çin temelinde iki kırılma bölgesi oluşmuş durumda: Avrasya'nın batı tarafında yani Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinde Batılı devletler ve Rusya arasında bir rekabet cephesi oluşurken; Avrasya doğu ucunda Güneydoğu Asya'da Çin ve Batı yanlısı devletler arasında bir cephe oluşmuştur.

Bir taraftan NATO'nun genişlemesi, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde renkli devrimlerle Batı yanlısı hükümetlerin kurulmasına karşı, 2007 yılında Almanya'daki Munich Güvenlik Toplantısında Putin'in yaptığı sert açıklama, 2008 yılında Gürcistan krizi, Batı'lı devletler ve Rusya arasındaki krizin derinleştiğini gösteren gelişmelerdir.

³ Brian Carlson, "The Limits of Sino-Russian Strategic Partnership in Central Asia," *Journal of Public and International Affairs* (2007), vol. 18, s. 167-168.

⁴ Erdoğan, Sistem, s. 57.

Bu güç mücadelesinde 2014 yılındaki Ukrayna krizi, Batı ile Rusya'yı tam anlamıyla karşı karşıya getirmiştir. 2010'dan beri Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı adlı iç savaşlar (özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeler) iki tarafın arasında Soğuk Savaş döneminde görülen siyasal gerginliğin varlığını kanıtlamaya devam etmektedir. Diğer taraftan bu mücadelenin diğer yansıması Güneydoğu Asya'da Tayvan, Tibet, Güney Çin Denizindeki tartışmalı Adalar üzerinde Çin ile Batılı devletler arasında rekabet yaşanmaya başlamıştır. Çin, Asya Pasifik Bölgesi'nde etkin bir güç olmasına karşı Batılı devletler Soğuk Savaş sırasında müttefikleri olan Tayland, Filipin, Malezya ve Endonezya'yı açık bir şekilde desteklemeye devam etmektedirler⁵.

Günümüzde Çin ve Rusya'nın dış politikaları hem küresel hem de bölgesel düzeyde uluslararası kurumlar kapsamında uyum içinde şekillendirilmektedir. Kjell Engelbrekt ve John Watts, son birkaç yılda Çin ve Rusya dış politikalarındaki işbirliğinin önemli ölçüde geliştirildiği vurgulanmışlardır. Bu konuda İsviçreli araştırmacılar, en son BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye krizine karşı alınan iki ülkenin koordineli davranışlarının önemini altını çizmiştir⁶. Kimine göre Çin, bu tür eylemleriyle Rusya'yı Batı'ya karşı kaldıraç güç olarak sunmaktadır⁷.

Nitekim araştırmacı Bobo Lo yukarıda belirlenen bir uluslararası ortamda yani Post Sovyet döneminin Rusya ve Çin arasındaki yeni ilişkileri ekonomik ve askeri gibi tüm alanlarda sürekli bir pozitif eylem izlendiğini vurgulayarak iki ülkenin ilişkisi “ortak değerler” değil “ortak çıkarlar” temelinde şekillenen stratejik ortaklığı olduğunu dile getirmiştir⁸. Nitekim Putin'in Rus iktidarına geldiği 2000'li yıllarda Çin ve Rusya'nın ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyinde olduğu çok sayıda uzman tarafından kabul edilmiştir. Prof. Yu Bin, Soğuk Savaş sonrasında bugüne kadarki Rusya-Çin ilişkilerini üç aşamadan oluştuğunu ve bu aşamaların “Dost ülkeler” (Friendly) aşaması, “Yapıcı Ortaklık” (Constructive Partnership) aşaması ve en son “Stratejik İşbirliğine Dayalı Ortaklık” (Strategic Cooperative Partnership) aşaması

⁵ Andre Vltchek, *Küresel Terör Sömürgeleşme ve Batı Yalanları*, Bilim Gönül Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158-159.

⁶ Kjell Engelbrekt, John Watts, *Sino-Russian Strategic Collaboration: Still an “Axis of Convenience”?*, Swedish Defence University, 2015, s. 51.

⁷ Andrew C. Kuchins, “Releveraging U.S. Power Amid Sino-Russian Rapprochement”, editör: Carola McGiffert, *Chinese Soft Power and Its Implications for the United States Competition and Cooperation in the Developing World*, CSIS, Vaşington, 2009, s. 115.

⁸ Bobo Lo, “The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy”, *International Affairs* (2004), Cilt. 80, No. 2, s. 304-306.

olarak tanımlamaktadır⁹. Daniele Fattibene ise Rusya ve Çin ilişkilerini karşılıklı güvensizliğin söz konusu olduğu “tedirgin dostluk” olarak tanımlamıştır¹⁰. Böylece Soğuk Savaş sonrası Rusya ve Çin ilişkileri, uluslararası ilişkiler tarihinde iki büyük güçlü devlet arasında geçmişte yaşanan sorunlara ve yeni ortaya çıkan tüm zorluklara rağmen, uzlaşarak “Dost Devletler” ve “Stratejik Ortaklık” konumuna kadar yükselebilen başarılı bir örnek olarak anılmaktadır¹¹.

2.2. RUSYA- ÇİN ASKERİ İLİŞKİLERİ

2.2.1. Askeri İlişkilerinde Silah Satışı

Mihail Gorbaçov’un Genel Sekreter olarak göreve geldiği Sovyetler Birliği’nin son dönemler itibariyle başlayan ekonomik sıkıntılar 1991 yılında Rusya Federasyonunun serbest piyasaya geçiş döneminde daha ağırlaşarak ülkeyi büyük bir ekonomik krize götürmüştür. Serbest piyasaya geçiş sürecinde ekonomik reformları ve özelleştirmenin sonunda enerji hammaddeleri ve askeri tekniklerin satışı dışında para kaynağı yokmuş gibi görülüyordu.

Rus savunma sanayinin silahları, Sovyetler Birliği’nin NATO ile yürütülen silahlanma yarışmasında Dünya’nın en çok üretilen ve yurtdışına satılan silahları arasında yer almıştır. Soğuk Savaş boyunca Rus silahları, Sovyetler Birliğinin müttefiki ve dost ülkelere nakit, toplu kredi ve bazen ücretsiz olarak verilmiş ve Rusya’nın dünyada tekel olduğu bir pazara dönüştürülmüştür. SSCB’nin dağılmasından sonra ekonomisi ve sanayi sistemini çöküşten kurtarma sürecinde Rusya Federasyonu’nun savunma sanayi her şeyden önce yurtdışına satılan silah ihracatını yeniden inşa etme ihtiyacı ile karşı karşıya gelmiştir. Rusya’nın ekonomik ve sanayi krizini atlatmasında silah sanayinin geliştirilmesi ve yeni pazarların bulunması hayati önem taşımaktaydı.

Bu şartlar altında Rusya Federasyonu yeni savunma sanayinin pazarında Çin önemli bir pazar olarak görülmekteydi. Öte yandan hızlı büyüyen ekonomisi ile küresel güç olmayı arzulayan Çin, ordusunun teçhizat boşluğunu doldurmak; Batılı ve

⁹ Yu Bin, “Putin’s Partners in Beijing Old and Young”, *Comparative Connections* (2003), Cilt.4, No.4.

¹⁰ Daniele Fattibene, *Russia’s Pivot to Asia: Myths and Realities*, IAI Working Papers 15, 2015, s. 10.

¹¹ Arkady Moshes, Matti Nojonen, *Russia-China Relations Current State, Alternative Futures, and Implications for The West*, *The Finnish Institute of International Affairs*, Rapor No. 30, Helsinki, 2011, s. 95.

Güney Doğu Asya'daki Batı destekli devletlerin askeri kapasitelerinden geri kalmamak için acilen yeni modern silahlara ihtiyaç duymaktaydı.

Soğuk Savaş boyunca sınır anlaşmazlığı Güney Doğu Asya'daki farklı çıkarlar nedeniyle sekteye uğrayan iki ülkenin askeri ilişkileri Soğuk Savaşın bitişi ile 1991'den itibaren hızla gelişmeye başlamıştır. 1992 yılında iki ülke arasında askeri-teknik işbirliği alanında anlaşmalar imzalanarak Rusya Federasyonunun Çin'e ilk askeri tekniklerin satışını yapmayı başarmıştır. Olağanüstü hızlı büyüyen ekonomi ile büyük miktarda döviz rezervlerine sahip: satış parasını rahatlıkla ödeyebilen Çin, kısa sürede Rusya'nın silah pazarının en önemli aktörü haline gelmiştir. Rusya'nın Çin pazarına silah ihracatı 1991-1996 yılları arasında ortalama 1 milyar dolarken, 1996-2000'e ise yılda ortalama 2 milyar dolar olarak iki kat artmıştır¹². 90'lı yılların sonuna gelindiğinde, Rus silah ihracatının yaklaşık %80'i Çin ve Hindistan'a yapılmıştır¹³. İki ülke arasındaki silah ticareti giderek artış göstererek Çin'in Rusya'dan aldığı askeri tekniklerin çeşitliliği artmaktadır. Başta, Kilo Sınıfı denizaltılar, Modern (Sovremennyi) sınıf destroyerler, T-72 ve T-80 tanklar, S-300 yerden havaya füzeler, Su-27, Su-30 ve Su-35 savaş uçakları, IL-76 kargo uçakları Rusya'dan Çin'e satılmıştır¹⁴.

Rusya'nın çok sayıda en son askeri tekniklerinin ilk alıcısının Çin olması, onu Rusya'nın silah pazarındaki en önemli ortak durumuna getirmiştir. Örneğin; 1994'te Rus S-300 PMU-1 füze savunma sistemlerini alan Çin, 2003 yılında yeni modeli PMU-2 füze savunma sistemleri olarak S-300'lerin ilk müşterisi olmuştur. SIPRI verilerine göre 1992-2014 yılları arasında Çin, Rusya'dan toplam 32 milyar \$'lık askeri teçhizat alımı yapmıştır¹⁵.

Ancak, 2010 yılından beri askeri teknikler alanında Rusya ve Çin arasındaki işbirliği Çin'in önemli bir silah aldığı 90'lı yıllarda görüldüğü gibi dinamiğini kaybetmiştir. İki ülke arasındaki silah ticareti 2005 yılında Çin'e yapılan Rus silah sevkiyat %65,4 olarak tarihin en yüksek seviyesi olarak kaydedilirken, 2006 yılından

¹² Umut Bekcan, "Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s. 139.

¹³ *Çto, kak komu prodaet Rossiya na Rinke Orujiya*, Ria Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/analytics/20101103/292142895.html>, 13 Ocak 2016.

¹⁴ Sina Kısacık, Rusya Çin.

¹⁵ *Rusya-Çin Yakınlaşmasında İkinci Perde: Askeri İttifak?*, Analist Dergisi, (Çevirimiçi), <http://www.analistergisi.com/sayi/2015/06/rusya-cin-yakinlasmasinda-ikinci-perde-asker-ittifak>, 13 Ocak 2016.

beri Rus silah ihracatındaki Çin payı giderek azalmış ve 2013 yılında %12'ye inerek 1,3 milyar \$'lık seviyesine gerilemiştir. Uzmanlara göre bu düşüş doğrudan Çin'in savunma sanayinin gelişmesi ve Rus askeri teknikleri kopyalama yoluyla savunma sanayinin kapasiteleri arttırmasından kaynaklanmaktadır¹⁶.

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)'ün 2015 küresel silah ticareti ile ilgili verilere göre 2005-2009 arasında Çin küresel silah ticaret hacminin %3'üyle dünyada dokuzuncu sırada yer alırken, 2010-2014 arasında silah ihracat hacmini %143 arttırarak üçüncü sıraya yükselmiştir. Verilere göre, Çin'in son beş yılda, küresel silah pazarındaki ihracat payı %5'i aşmıştır. Rus Konvansiyonel Silahların Araştırma Merkezinin direktörü Vadim Kozyulin'e göre; Çin'in savunma sanayisinin hızlı gelişimi ve Çin silahlarının ihracat hacminin büyümesinden asıl endişelenmesi gereken ülke Rusya'dır. Kozyulin, Silah ticaretinde ABD'yi bile geride bırakan Rusya tekelindeki gelişmekte olan ülkelerin pazarlarına, şimdi yüksek kaliteli olmasa da uygun fiyatla sunulan Çin silahlarının girmeye başladığının altını çizerek, silah ihracatçılarının ticaret yapmaktan çekinen yaptırım altındaki İran ve Sudan'la Çin'in, kolaylıkla silah ticareti yaptığını vurgulamıştır¹⁷.

Çin'in on yıllık süre içerisinde silah alıcısı ülke statusünden dünyanın en büyük satıcısı ülkeye kadar yükselmesi doğal olarak "Çin, Rusya'dan satın aldığı askeri teknikleri, modern teknolojilerini kopyalama yoluyla elde ettiği ve kopyaladığı ürünleri üretip uluslararası alanda sattığı" şüphesini doğurmaktadır. Bu şüphe, 2008 yılında Çin'in yeni ürettiği J11B savaş uçağı Rusya'dan aldığı Su-27SK savaş uçağının tam kopyalanmış ve bu uçağı piyasaya sunduğuna dair tartışması ile doğrulandı¹⁸.

Uçak kopyalama tartışması sonrasında uzmanların Çin'in Rus silahları kopyalayıp piyasaya sunduğuna dair analizler ard arda gelmeye başlamıştır. Örneğin Rusya'nın Arsenal dergisinin genel editörü Viktor Murakhovski "Rusya'nın Çin ile yaptığı askeri teknik işbirliğinde her zaman kopyalama riski vardı. Onlara birkaç tabur

¹⁶ *Voенно-теhническое Сотрудничество России и Китаю*, Tass Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://tass.ru/info/2228966>, 15 Ocak 2016.

¹⁷ *Китай теснит Россию на Ринке Вооружений*, Vzglyad Gazetesi, (Çevirimiçi), <http://vz.ru/society/2015/3/16/734629.html>, 15 Ocak 2016.

¹⁸ *Çin bu kez uçak kopyaladı*, Airporthaber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/cin-bu-kez-ucak-kopyaladi-1593h.html>, 15 Ocak 2016.

S-300 teslim ettiğimizden hemen sonra Çin, dış görünümü sözde S-300'e benzeyen kendi kompleksi ortaya çıkıyor” şeklinde yorumlamıştır¹⁹.

Ancak Rusya tarafı kendi sattığı yeni teknolojiyi Çin'in kopyalayarak ve kendilerinin üretim piyasaya sunacağı risklerinin var olduğunu bilse bile Nisan 2015 tarihinde toplam 3 milyar \$ değerindeki S-400 sistemlerinin satışı için Çin tarafı ile anlaşma yapmıştır²⁰. Rus askeri uzmanların tepkiyle karşıladığı bu gelişmeye dair Rusya Savunma Bakanlığı “ S-400 sisteminin Rus ordusuna yaklaşık ikişer taburu ile yıllık 8 tabur her yıl hizmete girmektedir. 2016 sonrasında, bizim ordumuz hava savunma sisteminin en gelişmiş nesil S-500'e sahip olacaktır. Bu nedenle, Çin'in önceki teknolojimizi kopyalamasında hiçbir kritik sorun yoktur. Biz zaten onların kopyalama sürecinden birkaç yıl daha ileriye gitmiş olacağız²¹. Bütün kopyalama tartışmalarına rağmen Rusya Çin'e en modern silah ve askeri teçhizatlarını satmaya devam etmektedir.

Tüm bu gelişmeler Rusya Federasyonu neden hala Çin'i silahlandırmaya devam etmektedir? sorusunu ortaya çıkartmaktadır. Silah satışında Rusya'nın Çin'e bu kadar sempati duyması Batı devletlere karşı rekabetinde Çin'i yanına çekme arzusu, Rus ekonomisinin Çin'e çok fazla bağımlı hale geldiğinden ve daha büyük bir pazar seçeneğinin olmaması olarak sıralanabilir. Ancak, en doğru cevabı ise Çin'in silahlı kuvvetlerinin güçlenmesi Rusya için gelecekte bir tehdit oluşturmayacağı, Çin'in silahlanma stratejisinin temelinde Güney Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde askeri olarak egemen olmak inancının yattığı düşüncesidir.

2.2.2. Askeri İlişkilerinde Ortak askeri tatbikatlar

İki ülke arasındaki askeri ilişkilerin gelişiminde silah ve teknoloji transferinin yanı sıra karşılıklı askeri eğitim ve stratejileri paylaşımı ve ortak tatbikatların rolü büyüktür. İki ülke arasındaki ilk ortak askeri tatbikatı 19- 25 Ağustos 2005 tarihleri arasında ŞİÖ kapsamında “Barış Misyonu” adıyla teröre karşı mücadelede ikili işbirliği artırma amaçlı askeri tatbikat gerçekleşmiştir. Rusya'nın doğusundan başlayarak Çin'in Şandong Yarımadası'na kadar uzanan geniş bir coğrafyada

¹⁹ *Why Russia is Arming China*, Asia-Pasifik İnternational Relations Study Center, Çevirimiçi), <http://apircenter.org/archives/1600>, 17 Ocak 2016.

²⁰ *Kitai poluçit sistemu S-400 v 2017 godu*, Lenta Haber Ajansı, (Çevirimiçi) <https://lenta.ru/news/2015/11/12/s400/>, 18 Ocak 2016.

²¹ Sergei Tihonov, *Zachem Rossiya voozujaet Kitai*, Expert Online, (Çevirimiçi) <http://expert.ru/2014/11/23/rossiya-i-kitaj/>, 18 Ocak 2016.

düzenlenen askeri tatbikatın senaryosu; iki ülkenin terör ve iç savaşla mücadele eden üçüncü bir ülkenin yardımına koşması olarak çizilmiştir. Yaklaşık 8000 Çin, 2000 Rus kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup yüksek askeri teçhizatları donatılmış askerlerin katıldığı büyük kapsamlı bir tatbikat olmuştur²².

90'lı yıllarda sadece silah ticareti temelinde gelişmeye başlayan Rusya ve Çin askeri ilişkilerinin yeni boyuta ulaştığını kanıtlayan bu ortak tatbikatın uluslararası kamuoyuna iletildiği mesajı dikkat çekicidir. Tatbikatın yapılmasından yedi ay önce Rus Hava Kuvvetleri Komutanı General Vladimir Mikhailov gazetecilere yaptığı konuşmasında; askeri tatbikatın gerekçesinin Çin ile olan askeri teçhizat satışını geliştirmek olduğunu ve özellikle Rusya'nın stratejik bombardıman uçakları Tu-22M, Tu-95 satışını teşvik etmek olduğunu vurgulamıştır. Ancak uzmanlara göre, 2005 yılındaki Çin-Rusya ortak askeri tatbikatı, askeri operasyonel hedeften ziyade terörizme dünyada yeni alternatif askeri kutup temin etme; çok kutuplu dünya yaratma çalışmasının yeni bir boyutu olarak değerlendirilmiştir. Bu tespiti doğrulayan dönemin Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı Sergei İvanov, Barış Misyonu sayesinde Rusya ve Çin'in çok kutuplu dünya yaratma çabasında yeni bir boyuta geçmiş olduğunu söylemiştir²³.

Ayrıca, her ne kadar 2005 Barış Tatbikatı ŞİÖ'nün bünyesinde gerçekleşmiş olsa da Çin'in Doğusundaki Şantung bölgesinin Pasifik kıyasındaki Şandong Yarımadasında gerçekleşmiş olması tatbikatın Kore krizi üzerine gerçekleştiği tahminlerinin yapılmasına neden olmuştur²⁴. Nitekim 2005 Barış Misyonunu başarıyla tamamlamasının ardından Rusya ve Çin ŞİÖ'nün diğer üye ülkelerle birlikte "Barış Misyonu 2007, 2009 vb." olarak devamlı askeri tatbikat geleneği oluşturmuştur.

Rusya ve Çin arasındaki askeri tatbikat sadece Barış Misyonları ile sınırlı kalmayıp 5-12 Temmuz 2013 yılında "Deniz İşbirliği 2013" adıyla iki ülke arasında askeri işbirliğini yeni bir boyuta getirecek olan tatbikatı düzenlemiştir. Çin tarafından muhrip ve tedarik gemileri olmak üzere 6 gemi, Rusya'dan 11 savaş gemisi, 3 uçak ve bir denizaltı ile gerçekleşen tatbikat uzmanlara göre, Barış Misyonlarından değişik olarak Rus-Çin deniz güçleri sadece arama kurtarma operasyonlarına hazırlanma

²² Çin ve Rusya'nın Savaş Oyunları, BBC Türkçe, (Çevirimiçi), http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050818_china_russia.shtml, 20 Ocak 2016.

²³Kevin Ryan, "Russo-Chinese Defence Relations: The View of Moscow", ed., James Bellacqua, *The Future of China-Russia Relations*, The University Press of Kentucky, ABD, 2010, s. 192.

²⁴ Nogayeva, Orta Asya, s. 250.

değil; denizde ortak tehdide karşı savaş yürütme kapasitesini göstermek amaçlıdır. Ancak, Rusya ve Çin askeri tatbikatında askeri yönden daha çok siyasi mesaj taşıdıkları konusu tartışılmaktadır. Söz konusu Rusya ve Çin'in tarihindeki en büyük filo tatbikatı Japon Denzinde gerçekleşmiştir.

Çin ve Rusya yetkilerinin bütün itirazlarına rağmen Batı basınında Rusya ve Çin Deniz İşbirliği tatbikatının tamamen Japonya ve diğer batı yanlısı ülkelere yönelik olduğuna dair yorumlar yapılmıştır, 2012 yılında Çin'in tatbikata katılan savaş gemileri ilk defa Hokkaido ve Rusya sınırı arasındaki Soya (La Perouse) Boğazından geçerek direk Japonya'ya yönelttiği agresif deniz hamlesini hatırlatmıştır. Ayrıca, Rusya'yı bu tatbikat ile bölgedeki çeşitli deniz anlaşmazlıkları; özellikle Diaoyu ve Senkaku adalarının konumunda tarafsız tutumuna son vererek ABD ve Japonya'ya karşı Çin'in yanında duracağını göstermekle suçlanmışlardır. Benzer şekilde bazı Çinli subaylar da buna katılarak Deniz İşbirliği 2013 tatbikatı Diaoyu ve Senkaku adalarının anlaşmazlığındaki Rus pozisyonu Çin'e kaymaya başladığını ileri sürmüşlerdir. Ama tüm bu şüphelere karşı Rusya'nın Güvenlik Konsey Direktörü Nikolai Patrushev; tatbikatlar üzerinden Rusya'nın politikasını sorgulamanın yanlış olduğunu, Rusya'nın adalar anlaşmazlığına dahil olma niyetinin olmadığını ve herhangi bir taraf tutmayacağını söylemiştir²⁵. İki ülke, başta Japonya olmak üzere diğer Batılı ya da batı yanlısı devletlerin tüm eleştirilerini hiçe sayarak 2015 yılının Ağustos ayında 22 savaş gemisi, 20 uçak, 40'ten fazla amfibik araç ve 500'ün üzerinde denizcinin katılım ile tarih içindeki en büyük ortak askeri tatbikatını gerçekleştirip Pasifikteki askeri ilişkilerini daha da derinleştirdiler.²⁶

Nitekim, Asya-Pasifikte büyük güçlerin belirsiz stratejisi, rekabeti simgeleyen Rus-Çin silahlı kuvvetlerinin deniz tatbikatı, 2015 yılında iki ülkenin kıyıdaş olmadıkları Akdeniz'de ilk defa gerçekleşmiştir. Rusya ve Batılı devletler arasında Ukrayna krizi ve Ortadoğu'da izlenen farklı tutumu nedeniyle tansiyonun yükseldiği bir dönemde gerçekleşen tatbikat, Çin ve Rus yetkililer tarafından tatbikatın uluslararası terörizm ve yeni tehdide karşı ikili işbirliğinin geliştirilmesine yöneldiği,

²⁵ Stephen Blank, *Russo-China Naval Exercises: Dragging Moscow into China's Territorial Disputes?*, China Brief Volume: 13, Issue: 18, 2013, (Çevirimiçi), http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=41350&cHash=a26e7eaea1337a122e720240574e16fb#.VrYynrJ97IU, 21 Ocak 2016.

²⁶ *Rusya ve Çin, Japon Denizi'nde Dev Tatbikata Başladı*, Radikal Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://www.radikal.com.tr/dunya/rusya-ve-cin-japon-denizinde-dev-tatbikata-basladi-1419543/>, 21 Ocak 2016.

üçüncü bir tarafın hedef alınmadığını ifade etse de Soğuk Savaş döneminde Doğu bloğunun Akdeniz'e yönelik agresif politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.

Amerikan Dış Politikası Konseyi üyesi Stephen Blank, Rusya ve Çin'in Akdeniz'deki ortak tatbikatının üç somut nedeni olduğunu ilere sürmüştür. Bunlar:

1. Ortak tatbikat, iki tarafın kendi donanma gücünü potansiyellerini uluslararası sahnedeki diğer rakiplere gösterecekti. Özellikle tatbikat, 18. yüzyıldan beri Akdeniz'de donanma gücünü yansıtmaya yoluyla uluslararası sistemde kabul edilmiş bir başat güç olma stratejisini benimseyen Rusya için amacına varabilecek kapasiteye sahip olduğunu gösterme de bir araç olarak görülmektedir;

2. Tatbikat, Çin ve Rus donanma güçlerinin daha verimli operasyon gerçekleştirmesi için gereken askeri personelin beraber çalışabilirliği, teçhizatlarının benzerliğini sağlamasına imkân sağlamaktadır;

3. Geçmişte Rusya, Çin'e satmak istediği ya da satmış olduğu donanma ve diğer askeri teçhizatları alıcı tarafa tanıtma fırsatı olarak tatbikatı kullanmaktadır²⁷.

Ayrıca bu nedenlerin yanı sıra başka iddia edilen nedenlerden de bahsetmek gerekir. Çin'in Akdeniz'e verdiği önemi de tatbikatın gerçekleştirdiği nedenlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Çin Avrupa'yla ulaşım yollarının güvenliğini sağlama, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan ithal edilen enerji ham maddelerini güven altına alma noktasında Akdeniz'de kendi etkinliğini genişletme ihtiyacı duymaktadır. Bir taraftan Çin kendi stratejik önemli ulaşım yollarını ABD ve Batılı rakiplerinden savunarak Rusya'yla işbirliği yaptığını, diğer taraftan Akdeniz bölgesinde (Ortadoğu'da) kendi çıkarlarını koruma noktasında Çin'in yanında olduğunu Akdeniz Tatbikat aracılığıyla göstermiştir²⁸. Nitekim, 2005 yılından beri dünyanın çeşitli coğrafyasında devamlı olarak yapılan tüm ortak askeri tatbikatlar en azından; Rusya ve Çin'in dünyanın

²⁷ Stephen Blank, *Russo-Chinese Exercises in the Mediterranean*, Eurasia Daily Monitor Volume: 12, Issue: 98, 2015, (Çevirimiçi), http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43952&no_cache=1#.VrYxpbJ97IU6, 23 Ocak 2016.

²⁸ Kerim Has, *Rusya-Çin Yakınlaşmasında İkinci Perde: Askeri İttifak?*, Analist Dergisi, 2015, (Çevirimiçi), <http://www.analistdergisi.com/sayi/2015/06/rusya-cin-yakinlasmasinda-ikinci-perde-asker-ittifak>, 23 Ocak 2016.

nerede olursa olsun, farklı nedenleri olsa da ortak savunma politikası izlemeyi başarabileceğini göstermiştir.

2.2.3. Askeri İlişkilerin Perspektifi

1945 yılından beri Rusya'da geleneksel olarak kutlanan Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'na karşı zafer elde ettiği günün (9 Mayıs) 70. yıl dönümünde Moskova'nın Kızıl Meydan'da gerçekleşen askeri yürüyüşünde ilk defa Çin ordusu sembolik anlamda Ukrayna krizinden sonra iki ülkenin arasındaki askeri ilişkileri bir Batılı devlete karşı ittifaka doğru gideceğinin mesajını kamuoyuna gösterdiler. Daha sonra, 3 Eylül tarihinde Çin'in başkenti Pekin'in Tiananmen Meydanı'nda Japon İşgaline ve 2. Dünya Savaşı'nda faşizm ve militarizme karşı kazanılan zaferin 70. yıl dönümü anma etkinliğine Rus ordusunun katılması, iki ülkenin liderlerinin yoğun temasları son derece dikkat çekici olmuştur.

Özellikle, Çin Halk Kurtuluş Ordusunun yanında Rus ordusunun yer aldığı dev askeri yürüyüş töreninde Çin'in yeni silah teknolojileri: nükleer başlık taşıyıcıları, en gelişmiş tanklar ve uçakları sergilemiştir (en dikkat çekici olarak uzmanlara göre Pasifik'teki Amerikan askeri hakimiyetine en büyük tehdit olarak değerlendirilen DF-21D füzesi ilk kez sergilenmiştir)²⁹. Güney Çin Denizindeki tartışmalı adalar üzerinde yürütülen Çin'e baskı politikası, ABD ve onun müttefik ülkelerin yoğun tepkisiyle karşılandığı dönemde Çin'in yeni silahı sergilemesi bir stratejik mesaj olarak görülmüştür. Her ne kadar Çin lideri Şi Cingpin bu törenin herhangi bir ülkeyi hedef (Japonya) almadığını açıklasa da Rusya ve Rus yanlısı ülkelerin liderlerinin katıldığı törende Japonya'ya dâhil Batı ülkelerinden hiçbir lider katılmamıştır.

2.3. RUSYA-ÇİN EKONOMİ İLİŞKİLERİ

Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerde belirleyici olan unsur ekonomiktir. Soğuk Savaşın son yıllarında iki ülke arasındaki sorunların çözülmesi ile birlikte ekonomik ilişkilerin gelişimi hız kazanmıştır. Yeni Dünya Düzeninde Rus-Çin ekonomik ilişkileri; bir taraftan son 20 yılda dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olan Çin (GSYİH açısından ABD'den sonra ikinci sırada yer alan) diğer taraftan zengin enerji kaynaklarına dayalı politika ile hızla ayağa kalkan Rusya'nın karşılıklı çıkar üzerine inşa edilen ilişkisidir.

²⁹ Çin'den Askeri Geçitle Dünya'ya Gözdağı, Mynet Haber, (Çevirimiçi), <http://www.mynet.com/haber/dunya/cinden-askeri-gecitle-dunyaya-gozdagi-2022315-1>, 25 Ocak 2016.

İki ülkenin ekonomik ilişkilerini incelediğimizde 80'li yıllardan bugüne kadar devamlı olarak geliştiğini görmekteyiz. 1980 yılında SSCB-Çin ticaret hacmi sadece 492 milyon \$ Çin'in ticaret hacminin %1,3'ünü bile geçmiyordu. Buna karşın Çin, Sovyetler Birliği'nin ticaret hacminde %0,2 seviyesinde ve SSCB ticaret ortakları arasında 33. sırada yer almaktaydı. 1984 yılında iki ülke arasında "Ekonomik ve Teknik İşbirliği", "Bilimsel Teknolojik İşbirliği" ve "İkili Ekonomik Komisyonu Kurma" gibi anlaşmalar imzalanmış ve bu anlaşmalar sayesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişip 1983'te yapılan ikili ticaret 1985 yılında 2,8 kat daha artmıştır. 3 anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Temmuz 1985 yılında iki ülke arasında iki ekonomik işbirliği anlaşması imzalanarak 1990 yılına kadar (5 yıl içinde) ticaret hacminin iki kat artması planlanmıştır. Nitekim, ikili ekonomik ilişkiler SSCB-Çin üst düzey ilişkilerinin de geliştiğini göstermektedir. 80'li yılların hükümetlerinin karşılıklı ekonomik işbirliğinde gösterdiği gelişim sayesinde 1980 ve 1990 yılları arası SSCB ve ÇHC ikili ticaret hacmi 11 kat daha artmıştır. Bu on yıl sonunda, Çin dış ticaretindeki Sovyetler Birliği'nin payı %4'e ulaşarak Sovyetler Birliği, Çin'in 5. ticaret ortağı olurken Sovyetler Birliği'nin dış ticaret ortaklarında Çin 15. sıraya yükselmiştir³⁰.

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra ülkenin mirasçısı olan Rusya Federasyonu'nun önde gelen ticaret ortakları arasında yer alan Çin; Rusya'nın geleneksel ticari ortağı konumunu korumuştur. Hatta Sovyetler Birliği'nin dağılması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni bir dönem olarak gösterilmektedir. 90'lı yıllarda, bugünkü Çin-Rus ekonomik ilişkilerinin gelişiminde iyi bir temel atılarak ikili ilişkilerde son derece önemli gelişmelere sahne olmuştur.

1991'den sonra Çin'in ortağı SSCB değil, Çin'e karşı yeni bir politika izlemeye başlayan Rusya Federasyonu'nun olması 90'lı yıllardaki Çin ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemlidir. Ancak, 90'lı yıllardan 2000'li yılların başlangıcına kadar geçen süreçte Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra merkezi planlı ekonomiden serbest piyasaya geçiş süreci içinde ekonomik krizle karşı karşıya kalması, ikili ekonomik ilişkilerin gelişimine engel olmuştur. 1998 yılındaki Rus ekonomisini küçülten kriz sonucunda Rusya'nın reel

³⁰ V.L. Larin, *V Teni Prosnuvşegosya Drakona*, Rossiiskaya Akademiya Nauk, Vladivostok, 2006, s. 19-20.

GSYİH 1999'da % 40'dan fazla düşmesi³¹ hükümetin muazzam bir dış borçla karşı karşıya kalması, halkın önemli bir kısmının yaşam standartlarının ciddi oranda gerilemesine, dış yatırımların azalmasına neden olmuştur. Nitekim 1999 yılında Rus iktidarına Putin'in gelmesi ile onun yürüttüğü yapısal reformlar ve aynı döneme denk gelen dünya piyasalarındaki petrol fiyatının yükselişi ile Rus ekonomisi hızlı bir şekilde canlanmıştır. Rus ekonomisinin hızlı bir şekilde canlanması ve özellikle Putin'in Rusya Federasyonu Devlet başkanı olduğu 2000'li yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hızlı bir şekilde artmıştır.

Putin iktidara geldikten sonra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde olumlu sonuçlar ortaya çıkmış, Rusya ve Çin arasındaki ticaret önemli ölçüde artmaya başlamıştır. 2000 yılında sadece 8 milyar \$ olan ikili ticaretin, kısa zamanda hızlı bir şekilde artarak 2004 yılında 21,2 milyar \$ ulaşması Putin iktidarının ikili ekonomik ilişkilere ne kadar katkı yaptığını göstermektedir. 2010 yılından beri Çin, Rusya'nın birinci ticaret ortağıdır ve Rusya Federal Gümrük Servisi rakamlarına göre 2014 yılında Rusya'nın dış ticaretinin Çin payı %11,3 olarak kaydedilmiştir. Buna karşın Rusya, Çin'in büyük ticaret ortakları arasında 9. sırada yer alarak 2014 yılında Çin dış ticaretinde %2,2'lik payı almıştır³².

Rusya ve Çin arasındaki ekonomik işbirliğinin gelişiminde enerji sektörüne yapılan yatırımların miktarının artması önemli katkıda bulunmaktadır. Rus-Çin yatırım işbirliği 2000'li yıllardan beri enerji kaynakları, elektrik, iletişim, ticaret, hizmet, tarım ve ormancılık gibi çeşitli alanlarda devamlı olarak artmıştır. Fakat iki ülke arasında doğrudan yatırım miktarını gösteren aşağıdaki tablo'da Çin sermayesiyle Rus sermayesi kıyaslandığında muazzam bir fark görülmektedir. Rusya'nın yatırımları azalsa bile, Çin tek taraflı olarak yatırımlarına devam etmektedir.

Özellikle iki ülkenin yatırım ilişkilerinde Çin sermayesi 2013 yılında tarihi bir artış göstererek 2012 yılında 660 milyon \$ yatırımını %518,2 artırarak 4 milyar 80 milyon \$ ulaşmıştır. Çin'in mevcut yatırım miktarını 2020'de 12 milyar \$

³¹ GDP Growth, *The World Bank*, (Çevirimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries>, 27 Ocak 2016.

³² Huyin Feng, *The New Geostrategic Game Will China and Russia Form an Alliance Against The United States?*, Danish Institute for International Studies, DIIS Report 2015, 07, Copenhagen, 2015, s. 28.

hedeflemiştir. Bu hedef, Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma bakanlığınca iddialı olarak görülmektedir³³.

Tablo 5: Çin-Rusya Arasındaki Doğrudan Yatırımlar 2006-2013 (milyon\$)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Çin yatırımı	470	438	240	410	594	303	660	4080
Rusya yatırımı	67	52	60	32	35	31	29,9	22,08

Kaynak: Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı

Nitekim burada belirtmemiz gereken; iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde görülen olumlu gelişmelerden biri Rusya-Çin Yatırım Fonu'nun (RCIF) ortaya çıkışıdır. RCIF, 2011 yılının Ekim ayında iki ülke arasında karşılıklı yatırımların miktarının yükseltilmesi ve yatırımlara iyi bir kaynak olması amacıyla Rusya Doğrudan Yatırım Fonu (RDIF) ve Çin Yatırım Kurumu (CIC) ortaklığında kurulmasında anlaşılmış ve 2012 yılının Haziran ayında resmi olarak faaliyete geçmiştir. Fon kurulduğu zaman, iki ülke tarafından eşit paylı yaklaşık 2 milyar \$ ve ilaveten diğer uluslararası yatırımcılardan 2 milyar \$ toplayarak ve fon sermayesinin %70'ini Rusya ve BTG (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerinden, kalan %30'unu Çin karşılayacaktı³⁴.

Ukrayna'dan Kırım'ı zorla alması nedeniyle batılı devletlerden yaptırım uygulanmış ve buna dünya piyasasındaki petrol fiyatının de düşüşü eklenince ciddi şekilde zarar gören Rus ekonomisine yönelik Çin'in doğrudan yatırım miktarı 2015 yılının ilk yarısında %25'a kadar ciddi oranda düşüş göstermiştir³⁵. Fakat, yukarıdaki olumsuz rakamlara rağmen Çin Denizaşırı Kalkınma Derneği'nin (China Overseas

³³ Osnovnie Itogi Investitsionnogo Sotrudničestva Rossii i Kitaya, *Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı*, (Çevirimiçi),

http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_rus_projects/, 31 Ocak 2016.

³⁴ Russia-China Investment Fund, *About us*, (Çevirimiçi), <http://rcif.com/history.htm>, 2 Şubat 2016.

³⁵ Dolgov Dolgov, *Chinese Investment in Russia Fell 25% in the First Half of This Year*, The Moscow Times, (Çevirimiçi), <http://www.themoscowtimes.com/business/article/chinese-investment-in-russia-fell-25-in-the-first-half-of-this-year/525983.html>, 2 Şubat 2016.

Development Association) Genel Sekreter Yardımcısı; önümüzdeki 5 yıl içinde Çin tarafından Rusya'ya yapılan yatırımların iki kat artarak 10 milyar dolar seviyesine ulaşacağını belirtmiştir. Bu iyimser açıklamayı doğrulayan Çin lideri Xi Jinping II. Dünya Savaşı'nın bitişinin 70. yıldönümü kapsamında Moskova ziyareti sırasında Çin İpek Yolu Fonu kapsamında yaptığı açıklamada Rusya'nın Moskova ve Kazan şehirleri arasında yapılacak ilk yüksek hızlı tren demiryolu hattının inşaatı projesine Çin'in 6 milyar dolar civarında yatırım yapmaya karar verdiğini belirtmiştir³⁶.

2.3.1. Enerji İlişkileri

Rusya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde enerji faktörü hiç şüphesiz en önemli unsur olarak sayılmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında kısa süre içinde Çin piyasası Rus enerji kaynakları için karlı bir pazar haline gelmiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri Çin'in hızla artan enerji talebidir. Ayrıca iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin kısa bir süre içinde ciddi oranda artmasının nedenini anlamak için eski ABD İstihbarat Merkezi Ajansının (CIA) enerji analisti Brookings Enstitüsü'nün uzmanı Erica Downs'ın; her iki ülkenin enerji güvenliği politikasında çeşitlendirme stratejileri izlemekte olduğunu; bir taraftan Rusya, Batı Avrupa'ya yapılan ihracat bağımlılığını azaltmak isterken, diğer taraftan Çin güvensiz olarak gördüğü deniz yolları üzerinden gelen enerji kaynaklarına olan bağımlılıktan uzaklaşmak istemektedir³⁷ tespitini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin enerji sektörü ilişkilerindeki ilk büyük adımı 1992 yılında CNPC'un başkan yardımcısı Zhang Yongyi Doğu Sibirya'dan Çin ve Japonya'ya petrol ihracatı başlatma teklifi üzerine 1994 yılında CNPC ve Rusya Enerji Bakanlığı arasında Rusya-Çin sınırı arasında petrol ve doğal gaz taşıma amaçlı uzun mesafeli boru hatlarının inşaatına dair anlaşma imzalanmasıyla atılmıştır. İkili enerji ilişkilerinde bir diğer önemli gelişme 1997 yılında Başbakan Viktor Chernomyrdin'in Pekin'e yaptığı ziyaret sırasında imzalanan Rusya ve Çin hükümetleri çerçevesinde Doğu Sibirya'nın doğal gazının Çin'e ihracına dair anlaşmadır. Bu anlaşmanın başarı ile gerçekleşmesinden sonra 1999 yılında iki

³⁶ *China to Boost Investment in Russia by 150% in 5yrs- official*, RT Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/260357-russia-china-investment-economy/>, 2 Şubat 2016.

³⁷ Bellacqua, 21ST Century, s. 8.

ülkenin başbakanları arasında petrol ve doğal gaz ile ilgili 3 tane anlaşma imzalanarak enerji ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır³⁸.

2003 yılında Rusya'nın önde gelen şirketleri Lukoil, Rosneft, Sahalinneft şirketleri ile petrol alanında işbirliği anlaşması yapmayı başaran CNPC (Çin Ulusal Petrol Şirketi) 2006 yılında Rosneft ile %49 payı ile VostokEnerji şirketi kurarak ciddi oranda Rusya'ya yatırım yapmaya başlamıştır. Bu anlaşmaların temelinde Çin ve Rusya arasındaki ortak projeler ve işbirliği daha derinleşerek, 2008 yılında CNPC ve Transneft arasında Rusya ve Çin Skovordino petrol boru hattının inşası ve işletimine dair anlaşma, 2009 yılında CNPC ve Rosneft ve Transneft arasında Rusya'dan Çin'e 20 yıl süreyle yıllık 15 milyon ton petrol tedariki uzun vadeli ticaret anlaşması imzalanmıştır. 2008 yılında karşılıklı olarak anlaşılan Rusya-Çin yeni petrol boru hattı rotasının inşaatının tamamlanması ve devreye girmesi ile CNPC'nin Rusya'ya yönelik yatırımlarını daha arttırmasına zemin hazırlamıştır.

Nitekim 2000'li yılların Rus-Çin enerji ilişkilerinin gelişmesinde Rusya ve Batı ülkeleri arasında var olan soğuk ilişkiler katkıda bulunmaktadır. Özellikle, Rusya'nın doğal gazı kesmesine kadar derinleşen 2006 yılında Rusya ve Ukrayna arasında meydana gelen doğal gaz fatura tartışması, Rusya'nın batılı ülkelerin piyasasından ziyade Asya piyasasına yönelmesine neden olmuştur. Ukrayna doğal gaz tartışmasından hemen sonra Rusya başkanı Putin "prensipsiz rekabet" in ulusal şirketlerinin genişlemesine engel teşvik ettiğini ve dolayısıyla gelecekte Rusya enerji kaynaklarının doğrudan Asya pazarına yönelmesi gerektiğini söylemiştir³⁹.

1 Ocak 2006 tarihinde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizinden 2 ay sonra iki ülke arasındaki doğal gaz ticareti alanında ilk büyük adım olarak Rusya tarafından Gazprom ve Çin'in CNPC arasında 6700 kilometrelik Altay boru hattının inşaatı ve 2011 yılında başlamak üzere Rusya'dan Çin'e güney rotayla yıllık 30 milyar metreküp, doğu rotadan yıllık 38 milyar metreküp doğal gaz sevkiyatına dair anlaşma imzalandı. Ancak Gazprom'ın doğal gaz fiyatını Avrupa piyasasındaki doğal gaza göre belirlenmesi fikrine karşı Çin'in daha düşük fiyat

³⁸ Keun Wook Paik, "Pipeline Gas Introduction to the Korean Peninsula", Energy Politics (2013), Issue: 6, India, s. 44-45.

³⁹ Andrew E. Kramer, *Putin Talks of Sending Oil to Asia, Not Europe*, *The New York Times*, (Çevirimiçi), <http://www.nytimes.com/2006/04/27/business/worldbusiness/27energy.html?pagewanted=print& r=0>, 9 Şubat 2016.

önermesinden dolayı anlaşmazlık ortaya çıkmış ve sonuçta; yapılması planlanan boru hatları inşa edilememiştir⁴⁰.

2012 yılında iki ülkeyi bağlayan petrol boru hattının Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu (ESPO)'nın ikinci uzantısı ile genişletilerek Rusya'dan Asya'ya özellikle Çin'e sevk edilen petrol miktarını iki kat yükseltmeyi başarmıştır⁴¹. 2013 yılında Ukrayna krizi nedeniyle Batılı devletlerin yaptırımlarından maruz kalan Rusya enerji politikasının dramatik bir şekilde Batı pazarının yerini alabilecek Asya pazarına - özellikle Çin'e- yönelmiştir. Böylece Ukrayna krizinin hemen ardından Rosneft ve CNPC arasında 270 milyar \$ maliyetinde 25 yıl içinde 365 milyon ton petrol tedarik anlaşması imzalamıştır. Aynı yıl Rosneft Çin piyasasındaki konumunu güçlendirerek Çin'in CPC ile (Çin Petrokimya Şirketi) 85 milyar \$ değerinde 10 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Rus petrolünün bu kadar kolaylıkla Çin piyasasındaki yükselişi, ticaret ödemelerinin dolarla değil Çin'in ulusal para birimi Yuan (Renminbi) ile yapılmasını Rusya tarafından kabul edilmesiyle olmuştur⁴². Rusya, 2015 yılının Mayıs ayında Çin'e yapmış olduğu 3,92 milyon ton petrol ihracat miktarı (günlük 927000 varil) ile Çin'in geleneksel petrol sağlayıcı ülkesi olan Suudi Arabistan'ı geride bırakarak Çin piyasasındaki en büyük tedarikçi olmuştur⁴³.

Ayrıca iki ülke 21 Mayıs 2014 tarihinde küresel doğal gaz endüstrisi tarihindeki en büyük doğal gaz tedarik anlaşmasını yapmışlardır. İmza töreninde Rusya Devlet başkanı Putin ve Çin Başkanı Xi Jinping'nin aralarında bulunduğu Gazprom ve Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) arasındaki bu dev ticaret anlaşmasına göre Rusya Sila Sibiri boru hattıyla 30 yıl boyunca toplam 400 milyar dolar değerindeki doğal gazı Çin'e tedarik edecektir. Rusya'nın Vesti gazetesi anlaşmanın,

⁴⁰ Sergie Blagov, *Russia Seeks Closer Energy Partnership with China*, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 10 Issue:42, (Çevirimiçi),

http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bsword%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Ball_the_words%5D=bulgaria%20nabucco&tx_ttnews%5Bpointer%5D=5&tx_ttnews%5Btt_news%5D=40550&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=484fe5534aaaa766c22d9f1cb67ae151#.Vu2nH-J97IU, 9 Şubat 2016.

⁴¹ *Asia Get More Russian ESPO Crude as Second Pipeline Opened*, RT News, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/transneft-espo-oil-asia-807/>, 9 Şubat 2016.

⁴² *Russia Pips Saudi Arabia in Race to Grab China Oil Market Share*, Bloomberg Business News, (Çevirimiçi), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-23/russia-pips-saudi-arabia-in-race-to-grab-china-oil-market-share>, 9 Şubat 2016.

⁴³ *Russia Overtakes Saudi Arabia to Become Biggest Crude Exporter to China*, RT Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/269146-russia-china-oil-trade/>, 12 Şubat 2016.

bütün Avrupa'yı sarsan gelişme olduğunu ve artık Batılı ülkelerin Rus doğal gazı için tek pazar konumunu kaybettiğini vurgulamıştır⁴⁴.

Rusya'nın doğal gazını Batı pazarındaki fiyatla önermesi Çin'in daha ucuz fiyata alma arzusu nedeniyle, fiyat anlaşmazlığı üzerinde yıllardır doğal gaz konusunda anlaşmaya varamayan bu iki taraf Ukrayna Krizinden hemen sonra dünya enerji ticaret tarihine yazılacak böyle büyük doğal gaz anlaşmasına varması Ukrayna krizinin anlaşma sağlanmasında önem taşıdığını göstermektedir.

Çin'in enerji güvenliğini garanti altına almak ve ihtiyaç duyduğu doğal gaz miktarını yükseltmek için Rusya'nın doğal gaz üretiminde Çin yatırımlarının payı artmaktadır. 2016 yılında Çin Sigortası Yatırım Ltd (China Insurance Investment Ltd), Rusya'nın 2017 yılında günlük 5,5 milyon sıvılaştırılmış doğal gaz üretmeyi planladığını, aynı zamanda Çin İpek Yolu Fonu'nun (China's Silk Road Fund) 9,9 hissesine sahip olduğu Yamal LNG projeye 27 milyar dolarlık yatırım yapacağını duyurmuştur⁴⁵.

2.4. RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİNDE RUSYA'NIN UZAK DOĞU BÖLGESİ

2.4.1. Ekonomik İlişkilerde Rusya'nın Uzak Doğu Bölgesi

İki ülkenin ekonomi ilişkilerinde Rusya'da uzak doğu bölgesi kritik öneme sahiptir. Çünkü 21. yüzyılın başlangıcından beri geleneksel Batılı ekonomik ortaklarından gittikçe uzaklaşan; ama Asyalı ekonomik ortaklarıyla daha da yakınlaşmaya çalışan bir Rusya görmekteyiz. Rusya konum itibarıyla Avrupa'dan ziyade Çin ve diğer Asya-Pasifik ülkeleriyle ekonomik bağımlılık göstermeye başlamıştır.

Çarlık ve Sovyetler döneminde önem verilmeyen Rusya'nın uzak doğu bölgesi, Sovyetler Birliği'nin son başkanı Gorbachev'nin Asya-Pasifik ülkeleri (Çin, Japonya ve Güney Kore) ile ilişkilerini canlandırma ve ülkenin doğu bölgesine sınır olan ülkelerin ekonomi entegrasyon kapsamında Rusya'nın dış politikasında gündeme gelmiştir. Mikhail Gorbachev 1986 ve 1988 yılında Krasnoyarsk'da yaptığı açıklamalarda Asya-Pasifik ile sınır olduğu uzak doğu bölgesinin geliştirilmesini dile

⁴⁴ Alisa Romanova, *Gazovaya Sdelka Rossii i Kitaya Vskolihnu Evropu*, Vesti, (Çevirimiçi), <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1604778>, 12 Şubat 2016.

⁴⁵ *China Insurance Fund to Invest in Russia*, Reuters, (Çevirimiçi), <http://www.reuters.com/article/china-insurance-investment-idUSL3N14P1JG20160105>, 12 Şubat 2016.

getirmiştir. Ancak, Boris Yeltsin döneminde Rus dış politikasında Asya bölgesi diğer bölgelere oranla daha az önem verildiğinden eski dönemlerdeki gibi geri planda kalmaya devam etmiştir. 1991 yılında Rusya ve Çin arasında bir sınır anlaşmasının varılmasına rağmen Rusya'nın uzak doğu bölgesi Çin tüccarlarına ve yatırımcılarına kapalıydı⁴⁶.

Putin'in iktidara gelmesi ile Rusya'nın stratejisinde uzak doğu bölgesi, Asya ülkeleri özellikle Çin ile olan ekonomik ilişkilerinin bir merkezi olacağı perspektifi görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 2006 yılında Rusya Uzak Doğu ve Doğu Sibirya Bölgelerini geliştirme programı ilan etmiş ve Rus ekonomisi, hızla büyüyen Asya-Pasifik pazarlarına doğrudan erişim imkânına kavuşmuştur.

2009 yılında Rusya'nın uzak doğu bölgesinin kalkınma programının öncelikleri aşağıdaki projelerden oluşmaktaydı;

1. Ayrı enerji rotası olacak Sakhalin-Khabarovsk-Vladivostok doğal gaz boru hattı ve Doğu Sibirya-Pasifik okyanusu (ESPO) petrol boru hattının inşaatının yapılması;
2. Primorskii Krai'nin gemi imalatı ve Komsomol'sk-na-Amure sivil uçak imalatı sanayi üslerinde modernizasyon;
3. Uzakdoğu Araştırma Merkezini oluşturma ve Asya Pasifik Ekonomik Konseyi (APEC) zirvesi için inşa edilen yeni tesislerin tamamlanması⁴⁷.

2012 yılında, Rusya'nın ihracatının %53'ü Avrupa'yla yapılırken; sadece %17'i Asya-Pasifike gerçekleştiği göz önüne alınırsa Rusya'nın Asya-Pasifik ile sınır olan uzak doğu bölgesinin gelişiminin Avrupa'ya göre ne kadar geride kaldığı anlaşılmaktadır.

Rusya'nın uzak doğu kalkınma programının kabul edilmesinden sonra Çin, bölgenin ana ekonomik ortağı olarak bölgede etkinliğini göstermeye başlamıştır. Rusya'nın uzak doğusunda Çin ciddi oranda yatırım yapmaktadır. Nitekim, 2013 yılında uzak doğu bölgesi ve Çin arasında yapılmış dış ticaret hacmi 12 milyar doları

⁴⁶ Tamara Troyakova, *Case Project 2008-2009 Borders and Borderlands: Russia and Northeast Asia*, (Çevirimiçi), <http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/shared/doc/bps/fieldreport%20troyakova.pdf>, 2 Şubat 2016.

⁴⁷ Gilbert Rozman, *Russia's Repositioning in Northeast Asia: Putin's Impact and Current Prospects*, Stephen Blank, *Russia's Prospects in Asia*, Strategic Studies Institute, 2011, Bölüm: 3, s. 68.

aşmıştır. İki ülkenin liderlerinin karşılıklı yaptığı ziyaretlerden sonra Rusya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde uzak doğu bölgesinin rolü yadsınamaz. Hatta 2013 yılından beri Rusya ve Çin arasındaki ticaretin 2020 yılında 200 milyar dolara kadar yükselmesi söz konusudur⁴⁸.

En son 22 Mart 2016 tarihinde Çin'in Hainan eyaletinde gerçekleşen Asya'nın Davos'u Boao Asya Forumu'nda Rusya Uzak Doğu Fonu'nun Genel Müdürü Alexei Chekunkov; Rusya ve Çin'in uzak doğu bölgesinin sadece tarım sektöründeki projelere ilk yatırım olarak 13 milyar ruble ayırmayı planladığını ve eğer projelerin başarılı olması durumunda Çin'in bölgeye 2 milyar dolar'dan 10 milyara kadar yatırım yapma olanağı tanıdığını açıklamıştır⁴⁹.

2.4.2. Rusya'nın Uzak Doğu Bölgesi'ndeki Çin Nüfusu

Rusya ve Çin ilişkilerinde uzun süredir tartışılan bir konu ise Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinde artmakta olan Çin etnik gruplarının iki ülke arasındaki ilişkilerine ne tür etki yaratabileceği iddialardır. 90'lı ve 2000'li yılların Rus basın yayınları ve bazen aşırı sağcı ve popülist siyasetçiler bir takım "Çin tehdidi" ya da "Sarı ırk" tehlikesinden bahsederek Rus kamuoyunda Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinin yavaşça Çin nüfusunun çoğunluk olduğu bir bölge olacağı ve bölgedeki doğal kaynaklarının da Çin'in olacağı iddiasını gündeme getirmiştir. Bunun sonunda Rus toplumunda Çinlilerin kurnaz, sahtekâr oldukları gibi negatif algılar oluşmuş, hatta Rus kamuoyunda Çinlilerin Uzakdoğu bölgesinde yerel halklar arasındaki işsizliğin artmasına neden olduğunun kanaatinde olanların sayısı da artmıştır⁵⁰.

Aslında Rusya'daki bu durum, Çin'e karşı bu tür negatif algının var olduğunu göstermektedir. Rusya ve Çin sınırları, Sibiry ve Rusya Uzak Doğu bölgesi ile toplam 3.643.555 kilometre uzunluğundaki büyük bir alanı kapsamaktadır. 1960'lı yıllarda SSCB ve Çin'in anlaşmazlığına sahne olan bu bölge, 2001 yılında Rusya ve Çin sınır anlaşmazlığının % 99'nun çözülmesi ile olası gerginliğin kaynağı olmaktan çıksa da, Çin tarihinde bu toprak Çarlık Rusya'nın Çin İmparatorluğundan zorla aldığı

⁴⁸ Andrei Vladimiroviç Gubin, *Rossiiskie İnişiativi po Razvitiyu Dalinego Vostoka*, Rusya Stratejik Araştırma Enstitüsü, (Çevirimiçi), <http://riss.ru/analitycs/6685/>, 7 Şubat 2016.

⁴⁹ *Kitai Mojet Vlojit \$10 mlrd v Seliskoe Xozyaistvo Dalinego Vostoka*, İzvestiya Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://izvestia.ru/news/607104>, 7 Şubat 2016.

⁵⁰ N. N. Ablajei, "Obraz Trudogo Migranta v Presse i Massovom Soznanii Rossiya", Vestnik NGU (2012), No. 6, s. 20-21. (Çevirimiçi), <http://www.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/6507/03.pdf>, 19 Ağustos 2016.

bir işgal toprağı olarak kalmıştır. Hatta bölgede yaşayan Çinliler, bölgenin Çin'in toprağı olduğu düşüncesine sahiptirler. Ancak uzmanları düşündüren asıl sorun şudur; Uzak Doğu dahil olmak üzere tüm Sibiry'a'nın nüfusu yaklaşık 28 milyon ve bu sayı gittikçe azalırken, sınır ötesinde yaklaşık 1,3 milyar nüfusun varlığıdır. Bu bağlamda bölgedeki Çin nüfusunun artacağından ve nüfus yoğunluğundan kaynaklanan ekolojik sorunlar da iki ülke arasındaki ilişkileri bozabileceği endişesidir. Kimine göre önümüzdeki yıllarda Çin'in Tayvan toprağının ana kara toprağına birleştikten sonra, milliyetçi Çinlilerin bir sonraki hedefi 1858 ve 1860'lı yıllarda Çarlık Rusya'ya kaybettiği topraklar olan Rusya Uzak Doğu bölgesine gözünü dikmesidir. Bu nedenle Rusya'daki Çin göçmenlerin rolü önemlidir⁵¹. Bu konu ile ilgili 2005 yılında Rusya'nın RBK haber ajansında Elena Tofanyuk'un "Çinli göçmenler Rusya'nın Uzak Doğusu'nda gerçek bir siyasi güç haline dönüşüyor" başlıklı çalışması yayınlanmıştır⁵². Nitekim bu tür rekabet olasılığını destekleyenler, Rusya devlet başkanı Putin'in "Eğer biz yakın gelecekte Uzak Doğu bölgesini geliştirme konusunda pratik adımlar atmazsak birkaç yıl sonra bölge nüfusu Çince, Japonca ve Korece ile konuşacaktır" ifadesini örnek olarak göstermektedir⁵³.

Söz konusu Rusya ve Çin'in ortak sınır bölgesindeki demografik yapıya bakıldığında, Rusların nüfusu 4,3 milyon iken Çinliler'in 25,9 milyondur. Aynı zamanda doğum oranına göre Rusların nüfusunun giderek azalırken, Çinlilerin nüfusu düşük bir hızla da olsa artmaktadır. Bu durumu göz önüne alan Dragoş Tirnoveanu, Rusya'nın Uzak Doğu'daki değişen demografik dengesinin ancak 2050 yılında bir sorun olarak devreye girebileceğini öngörmektedir. Bu öngörüsünü, genç yaştaki Çinlilerin az gelişmiş Rus Uzak Doğusu'nda yaşamaktan ziyade Çin'in büyük şehirlerinde yaşamayı tercih etmekte olduğu verisine dayanarak yapmıştır⁵⁴.

Bazı araştırmacılar Rusya'daki milyonlarca Çin nüfusuna dair gerçek rakamdan uzak abartılı rakamlardan esas alınarak Çin nüfus nedeniyle Rusya ve Çin

⁵¹ Herman Pirchner Jr., "The Uncertain Future Sino-Russian Relations in the Twenty-First Century", Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization (Eylül 2008), s. 312-320.

⁵² Elena Tofanyuk, *Kitaiti Berut Vlasti v Rossii. Kitaiskie Migrantı Stanovyatsya Realnoi Politiceskoi Siloi na Rossiiskom Dalinem Vostoke*, (Çevirimiçi),

http://www.rbcdaily.ru/news/society/index.shtml?2005/05/16/202_030, 20 Ağustos 2016.

⁵³ Sammit ATEs: Rossiya Vıderjala Pervii Ekzamen, NTV Novisti, (Çevirimiçi),

<http://www.ntv.ru/novosti/331696>, 20 Ağustos 2016.

⁵⁴ Dragoş Tirnoveanu, *Russia, China and the Far East Question*, The Diplomat (Ocak 2016), (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2016/01/russia-china-and-the-far-east-question/>, 20 Ağustos 2016.

arasındaki ilişkilerin yakın gelecekte bozulacağına inanmaktadır. Onların çoğu bilerek ya da bilmeyerek 90'lı yıllarda aşırı sağcı popülist siyasetçiler ve abartmayı seven medya organları tarafından Rus kamuoyunda yaygınlaşan “Sayıları milyonları aşan yasadışı Çin göçmenlerinin işgali” söylemlerinden etkilenmişlerdir. Nitekim 2000'li yıllardan beri Rusya'nın neredeyse tüm medya kurumlarında devletin denetimi altına girmesi ile birlikte “Çin tehdidi” gibi bu tür popülist söylemlerin hem siyasetçiler hem de medya kurumları tarafından kullanılması hızla azalmıştır⁵⁵.

Rusya'daki Çin etnik nüfusunun sayıları farklı kaynaklara göre 100.000 ile 450.000 arasında değişirken Rusya'nın Uzak Doğu sınırından Rusya'ya geçiş yapan Çin vatandaşların sayısı her yıl 500.000 ila 550.000 arasındadır⁵⁶. Bu sayının çoğunun iş adamları, tüccarlar ve öğrenciler olduğunu göz önüne alınırsa önümüzdeki yıllarda iki ülke arasında soruna neden olabilecek potansiyele sahip olmadığı söylenebilir.

Bazılarının, gelecekte Rusya'dan Uzak Doğu bölgesini alabilecek kadar hızla yükselmekte olduğu iddia edilen Çinli göçmenlerinin sayısı, Rusya Federasyonu İstatistik Kurumunun resmi verilerinde 2014 yılında sadece 10563 kişi olarak kaydedilmiştir⁵⁷. Bu rakam diğer BDT ülkeleriyle kıyaslandığında daha düşük oranda olduğu dikkate alınırsa, Çinli göçmenler tehdidinin ne kadar gerçek olduğu da tartışılır hale gelmektedir.

2.5. RUSYA-ÇİN İLİŞKİLERİNİN PERSPEKTİFİ

İki ülke arasındaki ilişkiler ister Çarlık döneminde olsun ister Sovyetler Birliği döneminde olsun işbirliğinden daha çok rekabete dayanmaktaydı. Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın ortasında gerçekleşen diplomatik girişimlerden Soğuk Savaşın başlarındaki komünist müttefik konumuna kadar görüldüğü gibi olumlu yönlerle dolu olsa da her türlü anlaşmazlıklar nedeniyle ekonomik ilişkiler dondurulmaktaydı.

Carnegie Moskova Araştırma Merkezi'nin direktörü Dmitri Trenin'e göre; Rus dış politikasında Çin hiçbir zaman uluslararası sistemde Rusya'nın eşit ortağı olarak

⁵⁵ Aleksandr Larin, *Kitaiskie Migrantı Glazami Rossiyan*, Demoskop, No. 333-334, 2008, (Çevirimiçi), <http://demoscope.ru/weekly/2008/0333/tema01.php>, 20 Ağustos 2016.

⁵⁶ Maria Repnikova, Harley Balzer, *Chinese Migration to Russia: Missed Opportunitie*, *Eurasian Migration Paper Number 3*, 2009, s. 13-14.

⁵⁷ *Mejdunarodnaya Migratsiya*, Federalinaya Slujba Gosudarstvennoi Statistiki, 2015, (Çevirimiçi), http://www.gks.ru/bgd/regl/b15_11/IssWWW.exe/Stg/d01/05-10.htm, 20 Ağustos 2016.

yer almadığını; hatta Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bile dönemin yöneticilerince Çin, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı dengeleme politikasının sadece bir aracı olarak görülmekteydi. Ancak, 2000 yılında iktidara geçen Putin Rus tarihinde Çin'in uluslararası sistemindeki pozisyonunu ve dünya'nın merkezi aktörü olacağını kabul eden ilk lider olmuştur. Böylece, Trenin; Putin'in Rus dış politikasında Asya'ya yönelik stratejik düşüncesinde bir evrim yaptığını savunmuştur⁵⁸.

Nitekim ABD Princeton Üniversitesinden Gilbert Rozman, Putin'in başkanlık döneminin başladığı 2000'li yılların Çin'e yönelik Rus dış politikasını 3 döneme ayırmıştır. İlk dönem Putin'in ilk defa Rusya devlet başkanlığını koltuğuna oturduğu 2000-2004 yıllarıdır ve Rus dış politikası ABD ve Çin arasında bir denge bulma yönünde yürütülmüş ve uluslararası sistemde yakın ilişkiler arayışında olsa da başaramamıştır. İkinci dönem, 2004-2008 yılları yani Putin'in Devlet başkanlığının ikinci dönemidir ve bu dönemde Rusya'nın ABD'yle olan ilişkileri soğuduğu ve böylece ABD'nin dünya egemenliğine karşı Çin güvenilebilir bir ortak olarak dikkate alınmaya başlamıştır. 2008 yılından sonra Medvedev ve Putin iktidarının Rus dış politikasında Çin, gerçek anlamda uluslararası sistemde etkin güç olarak değerlendirilmekte ve eşit düzeyde işbirliği yapılabilecek ortak haline dönüşmüştür⁵⁹.

Ayrıca, Rusya ekonomik ekseninin Asya yöneliminde hızlı gelişen Asya ekonomik potansiyelinden ziyade 2006 yılında Ukrayna doğal gaz krizi, 2008 Gürcistan krizi ve 2014 Kırım sorunu gibi olaylar Batılı devletlerle anlaşmazlığa yol açmasının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Rusya'da ekonomik krizine neden olan 2014 yılında batılı devletlerin uyguladığı yaptırımlar ve dramatik şekilde düşen petrol fiyatının normale dönmesine kadar Çin, Rus ekonomisinin Batı piyasasına olan bağımlılığını azaltma stratejisinde bir dayanak noktası olmuştur. Bununla birlikte her ne zaman Rusya, Batı ile ilişkilerinde sorun yaşadıysa; Rusya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni bir fırsat hatta yeni dönüm noktasının ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Özellikle, Ukrayna krizinin patlak verdiği 2014 yılında iki ülke arasında 400 milyar \$ tarihi doğal gaz tedarik anlaşmasının imzalanması, 2014 Ekim ayında Çin

⁵⁸ Dmitri Trenin, "Russia's Asia Policy under Vladimir Putin", Derleyen, G. Rozman, K. Togo, J.P. Ferguson, *Russian Strategic Thought Toward Asia*, No: 5 , 2006, New York, s. 112.

⁵⁹ Rozman, *Prospects*, s. 66.

Devlet Konseyi'nin Moskova ziyaretinde, 30'dan fazla hükümetler arası ve şirketler arası anlaşmaların da imzalanması⁶⁰ ve 2015'te İkinci Dünya Savaşı'nın 75. yıl dönümünde iki ülke liderlerinin karşılıklı olarak yaptığı ziyaretler sırasında imzalanan önemli anlaşmalar, Rus ekonomisinin Batı'dan Asya'ya büyük ölçüde bir dönüş yaptığının bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Ukrayna Krizinden dolayı karşılıklı ekonomik yaptırıma başvurmasına kadar derin bir şekilde gerçekleşen Rus-Batı ilişkileri kısa ve uzun vadede (en azından Putin iktidarının sonuna kadar) eski haline dönüşmeyeceğini varsayarsak Rus ekonomisindeki Batılı ortakların boşluğunu Çin'in doldurmasına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Bazı uzmanlar, Rusya'nın Batılı ortaklarının yerine Çin'in geçtiğini iddia etmektedirler. Bunlardan biri olan Andrei Tsygankov, bu süreci "Rusya'nın Çin'e dönüş süreci" olarak tanımlamaktadır. Tsygankov'e göre: Rusya ve Çin'in ilişkilerinde bir evrim niteliğini taşıyan bu süreci etkileyen üç ana faktörden bahsetmek mümkündür. İlki, Çin ekonomisinin hızla gelişmesi, ikincisi tek kutuplu dünya düzeni ve üçüncüsü Rus devletinin eskiye nazaran daha zayıf olmasıdır⁶¹. Bu tespit iki ülkenin perspektifinin incelenmesinde son derece önemlidir.

Nitekim Rusya'nın dış politikasının Avrupa'dan Asya'ya yönlendiği bu süreç iki ülke ilişkilerinin perspektifine dair iyimser iddiaları beraberinde getirmektedir. Bu iddialarda bulunanlardan önemli bir ismi ise Dmitri Trenin'dir. Rus uzman, mevcut uluslararası ortamda Moskova'nın siyasi alanda Berlin'den ziyade Pekin'e yakın olduğunu ve bu durumun ekonomik işbirliğini de etkilemekte olduğunu göz önüne alarak, Rusya'nın dış politikasındaki Avrupa ve Rusya önderliğindeki Avrasya Ekonomik Topluluğu'ndan oluşan Lizbon'dan Vladivostok'a kadarki "Büyük Avrupa" vizyonunun yerini, Şanghay'dan St. Petersburg'a uzanan "Büyük Asya" vizyonu aldığını ileri sürmektedir. Böyle bir ortamda Rusya ve Çin ilişkilerinin yeni döneme girdiğini ve bu ikili ilişkinin resmi ittifak niteliğinde olmasa da (özellikle askeri bir ittifak söz konusu değildir) önemli stratejik ortaklık niteliğinde olacağını belirtmektedir. Trenin, Rusya'nın eski bir süper güç olmasının yeni uluslararası sistemin başat aktörüne dönüşen Çin ile olan ilişkilerinde büyük engel olacağına dair

⁶⁰ *Rossiya i Kitai Zaklyuçili Bolee 30 Soglaşenii v Hode Vizita Glavi Gossoveta KNR*, Interfax, (Çevirimiçi), <http://www.interfax.ru/business/401515> , 15 Şubat 2016.

⁶¹ Andrei Tsygankov, *What Is Chin to Us? Westernizers and Sinophiles in Russian Foreign Policy*, NIS Center, Rusya, 2009, s. 18-20.

görüşlere karşı; iki ülkenin sıcak ilişkilerinin devam ettiği süreçte Rusya, Çin'den eşit statü ile yaklaşmasını ısrar edeceğini ve Çin'in de bunu kabul edeceğini öngörmüştür⁶².

Ayrıca iki ülkenin ilişkilerinin perspektifi konusunda hatırlamamız gereken önemli tespitlerin yapıldığı Bobo Lo'nun çalışmasıdır. Bobo Lo, 2004 yılında yaptığı çalışmada iki ülkenin “Ortak Değerler” değil “Ortak Çıkarlar” üzerine odaklanan stratejik ortaklar olduklarını ve 2010'lu yıllarda iki ülke arasında bazen görüş ayrılığının olabileceğini ama buna rağmen iki ülkenin stratejik ortaklığının devam edeceğini öngörmüştür. Özellikle Rusya'nın diğer batılı ülkeler ile yaşanan gerginlikleri ve Çin ile paylaşılan ortak çıkarlarının, Rusya'nın Çin'e yönelik politikasında bir değişim yaratacağını iddia etmiştir⁶³. Gerçekten de mevcut koşullarda Bobo Lo'nun tespitleri haklı çıkmıştır. Bu gün bakıldığında Rusya - Çin ilişkileri tüm alanlarda daha önce hiç görülmemiş bir hızla gelişmektedir. Nitekim Bobo Lo, 2014 yılında yaptığı çalışmada Rusya'nın Çin'e yönelik mevcut dış politikasının orta vadede değişmeyeceğinden ve Putin'in Çin-Rus stratejik ortaklığına öncelik vermeye devam edeceğinden bahsetmiştir⁶⁴.

Victorine M. Hage, herhangi bir devletin hayatta kalabilmesi, o devletin tehdit eden unsurlara karşı, birleştiği siyasi müttefikler tarafından sağlanan desteklere bağlıdır tespitini esas alarak mevcut Rusya ve Çin rejimlerinin, ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninde hayatta kalabilmek için ortak tehdiye karşı işbirliği yapacağını öngörmüştür⁶⁵. Kimine göre Rusya-Çin ilişkileri bozulduğu takdirde bir taraftan Çin, Japonya, Güney Kore, Vietnam ve Filipinler gibi düşman devletler tarafından çevrilecek ve enerji güvenliği tehdit altında kalacak; diğer taraftan zaten en büyük ekonomik ortakları olan Batılı devletlerce izole edilmekte olan Rusya, en önemli stratejik ortağını kaybedecektir⁶⁶. Nitekim yukarıda ele alınan çalışmaları göz önünde

⁶² Dmitri Trenin, *From Greater Europe to Greater Asia? The Sino-Russian Entente*, Carnegie Moscow Center, Moskova, 2015, s. 11-19.

⁶³ Bobo Lo, “The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy”, *International Affairs* (2004), Vol. 80, No. 2, s. 304-306.

⁶⁴ Bobo Lo, *Russia's Eastern Direction-Distinguishing the Real From the Virtual*, Russia NIS Center, Paris, 2014, s. 31-32.

⁶⁵ Victorine M. Hage, *China: A Natural Partner For Russia's Ambitions To Shape A New Multipolar World?*, LSN, 2015, s. 5. (Çevirimiçi), <http://www.lowlandssolutions.com/downloads/China-Russia%20Relations%20-%20Victorine%20Hage.pdf>, 28 Ağustos 2016.

⁶⁶ Alexander Sharyshev, “Strategic Partnership Between Russia and China: Importance and Sustainability of Bilateral Relations”, *Comparative Politics* (2016), s. 117.

bulundurduğumuzda mevcut Rusya ve Çin'in sıcak ilişkileri ve stratejik ortaklığı sürdürülebilir gibi görülmektedir.

3. BÖLÜM

RUSYA VE ÇİN'İN ORTA ASYA'YA YÖNELİK POLİTİKALARI

3.1. RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKASI

Orta Asya bölgesi 19. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'sının egemenliği altındayken 1917 Bolşevik devrim ile Sovyetler Birliği bünyesinde yaklaşık 70 yıl Rusların egemenliği altına girmiştir. Ancak, 1991 yılında dünya kamuoyunun hiç beklemediği, Sovyetler Birliğinin aniden çöküşü uluslararası sistemde yeni jeopolitik döneme yol açmıştır. Çünkü, Sovyetlerin çöküşü kıta büyüklüğündeki topraklardan oluşan birliğin 15 devlete ayrılmasıyla eş anlama geliyordu. Özellikle SSCB'nin merkezinde yer alan Orta Asya'da de-facto anlamında daha önce bağımsız devlet tecrübesi olmayan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi devletler 19. yüzyıldan beri var olan Rus egemenliğinden kurtulma şansı yakalamışlardır.

Dağılmasından hemen sonra Sovyetlerin resmen parçalandığının göstergesi olarak ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)¹ sözde eski Sovyet devletleri arasında egemen eşitlik temelinde kurulmuştur. BDT'nun resmi olarak kurulduğundan beri Rusya'nın SSCB'deki etkinliğini yeniden tesis etme veya en azından kontrol edebilme stratejisinin bir aracı olarak görülmüştür. Zaman geçtikçe bu şüpheyi doğrulayacak gelişmeler meydana gelmiştir. Kimine göre BDT ve onun temel ilkesi olan üye ülkelerin eşitliği ve egemenliği görüşü, 1993 yılında değişmeye başlamıştır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerini kendi öncülüğündeki bir örgüt altında toplamayı hedefleyen Rusya'nın bölgesel güç olması, örgütün eşitlik ilkesine engel olacağını düşündürmektedir. Dolayısıyla, 1993 yılında Rus dış politikasında Yakın Çevre olarak adlandırılan politika gündeme gelmiş, dönemin Rus yetkilileri eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Rusya'nın hayati çıkarları var olduğunu ve bu çıkarları korumak için siyasi, ekonomik, askeri stratejik hedeflere ulaşılması gerektiğine inanmaktaydılar.

¹ Bağımsız Devletler Topluluğu (Sodruzhestvo Nezavisimyykh Gosudarstv), 1991 yılın Aralık ayında eski Sovyetler Cumhuriyetleri arasında kurulan devletler topluluğudur.

1993 yılında yürütülen Rusya'nın Yakın Çevre politikasını dönemin Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanı Kozirev şu şekilde yorumlamıştır²:

“Unutmamak gerekir ki BDT yüzyıllardır Rusya'ya bağlı olan halkları bir araya getirmektedir. Diğer yandan bu durum, coğrafi olarak eski Sovyet topraklarının tümünün, bizim hayati çıkar alanımız olduğunu da göstermektedir.”

Rusya'nın “Yakın Çevre” olarak adlandırılan bu yeni dış politikası doktrininde eski Sovyet Cumhuriyetleri özellikle Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri Rusya'nın dış politikasının en önemli sahası olduğunu ve bölgelerdeki tüm gelişmelerde Rusya'nın birinci derecede söz sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Rus dış politikasında BDT üye ülkelerinin Moskova'ya siyasi, ekonomi ve askeri olarak mümkün olduğu kadar sıkı bağlarla tutma stratejisinin aracı olarak kullanmıştır³. Kimine göre Rus Yakın Çevre politikasının nihai amaçlarından biri eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini siyasi, ekonomik ve askeri alanında eskisi gibi yeniden entegre etmektir⁴. Aynı zamanda pek çok akademisyene göre mevcut Rus dış politikası, Yakın Çevre politikası üzerine dayanmaya devam etmesi, eski Sovyet Cumhuriyetlerini kontrolü altında tutmak için çabaladığının göstergesidir.

2000 yılında Rusya Federasyonu'nun yeni başkanı olarak seçilen Putin, Yeltsin döneminin eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik “Yakın Çevre” dış politikasını sürdürerek Sovyetler Birliği'nin topraklarını kendi nüfuz alanı olarak görmekteydi. Dış politikasında Yeltsin'e göre eski Sovyet coğrafyasına daha önem verdiği görülen Putin, 2004 yılında yaptığı bir konuşmasında Sovyetler Birliği'nin dağılımının ulusal trajedi olduğunu, tüm eski Sovyet vatandaşları ve şimdiki BDT'nun vatandaşları bunlardan iyi bir şeyi elde etmediğini ve insanların muazzam sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını söylemiştir⁵. Bazı Batılı siyasetçiler Putin'in bu gibi konuşmalarını esas alarak Putin'in nihai amacının Sovyetler Birliği'ni yeniden inşa etmek olduğu kanısına varmaktadır.

² Abdullah Demir, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*, Ötüken Neşriyat Yayın, İstanbul, 1998, 231-233

³ Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 254.

⁴ Jim MacDougall, “Russian Policy in the Transcaucasian Near Abroad: The Case of Azerbaijan”, *Demokratizatsiya* (1991), No:5, s. 91.

⁵ *Putin Toskuet Po SSSR*, Podrobnosti, (Çevirimiçi), <http://podrobnosti.ua/101904-putin-toskuet-po-sssr.html>, 17 Şubat 2016.

Eski Ukrayna Başbakanı Arseniy Yatsenyuk ABD'nin NBC televizyon kanalındaki açıklamasında, Putin'in 2007 yılında Münih'te yaptığı "Sovyetler Birliği'nin çöküşü son yüzyılın en büyük felaketti" konuşmasından iktibas ederek: Putin'in Sovyetler Birliği'ni yeniden yaratma gibi bir hayali vardır. O her günden güne ileriye gidiyor. Neyi amaçladığını sadece tanrı bilir"⁶ şeklinde sert konuşmuş ve Putin iktidarının tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerinin egemenliğinde en büyük tehdit olduğunu, dünya kamuoyuna iletmeye çalışmıştı. Tüm bu eleştiriler ve şüphelere karşı Putin iktidarı Rusya'nın dış politikasında SSCB'nin yeniden oluşumu söz konusu olmadığını vurgulayarak Orta Asya'ya dahil eski Sovyetler cumhuriyetlerine yönelik politikasında, Rusya'nın dış politikasının Putin'in onaylanan Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti'nin IV. bölümünde⁷ öngörüldüğü gibi BDT çerçevesinde ikili ve çok taraflı işbirliğini geliştirme ve Avrasya Birliği'nin oluşumuna öncelik verildiğine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Nitekim son dönemin Putin iktidarının dış politikasında Rus milliyetçi elitlerin esas dış politikası Avrasyacılık ekolü (genellikle Rus sağcı siyasi grupların desteklediği Rusya merkezinde kurulan Atlantik Bloğu gibi kıtasal stratejik bloğu yaratma görüşü) sıklıkla söz konusu olmaya devam etmektedir. Klasik jeopolitik teorilerde Rimland ya da Hearthland olarak anılan kritik bölgeyi Putin iktidarı Çarlık ve Sovyetler gibi tekrar kendi egemenliği altına almaya özellikle yeni emperyalizm yaklaşımıyla Avrasya Birliği adı altında zayıf ekonomiden başlayarak Orta Asya ülkeleriyle siyasi birliği yaratma sürecine düşüncesinde olduğu düşünülmektedir. Hatta bazı yazarlar, Putin'in yeni Rus Emperyalist dış politikasında Neo-Avrasyacılık adıyla yeni bir ideoloji ortaya çıktığını iddia etmiştir⁸.

Rusya'nın mevcut dış politikasında ulusal çıkar alanı niteliğinde olan Orta Asya kritik bir bölgedir. Rus dış politikasına göre Orta Asya'da Rusya'nın 4 temel çıkarı bulunmaktadır. Birincisi, Rusya'yı Orta Asya'dan gelebilecek radikal militanlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi istikrar bozucu faktörlerden korumak. İkincisi,

⁶ Yatsenyuk: *Putin Meçtaet Vosstanoviti SSSR*, BBC Russkaya Slujba, (Çevirimiçi), <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3352178-yatsenuik-putyn-meçtaet-vosstanovyt-sssr>, 17 Şubat 2016.

⁷ *Kontseptsiya Vneşnei Politiki Rossiiskoi Federatsii*, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Arşivleri 2013, (Çevirimiçi), http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/6d84ddededbf7da644257b160051bf7f, 18 Şubat 2016.

⁸ Mehmet Karabağ, *Rus Emperyalizmi İçin Yeni Bir İdeoloji: Neo-Avrasyacılık*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, (Çevirimiçi), <http://www.bilgesam.org/incele/1071/-rus-emperyalizmi-icin-yeni-bir-ideoloji--neo-avrasyacilik/#.VyOtNFZcSko>, 18 Şubat 2016.

bölgenin istikrarını sağlamak herhangi bir dış aktörün olası müdahalesini engellemek. Üçüncüsü, bölgenin hammadde kaynaklarının kontrolünü sağlamak. Dördüncüsü, Rus azınlığını koruma ve Rusça ve Rus kültürünü geliştirme ve uluslararası sahnede rol alma gibi yollarla Rus etki alanında nüfusunu korumak için çeşitli projeler geliştirmek⁹.

Yukarıda sıralanan çıkarlarını savunmak için Rusya, kuruluşunda öncülük yaptığı çeşitli uluslararası örgütlerle hareket etmektedir. Rusya bugüne kadar başta BDT olmak üzere Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Gümrük Birliği gibi hem ekonomik hem de güvenlik alanında Orta Asya ülkeleri ile entegre olmaya çalışmaktadır. Uzmanlara göre Rusya “koruyucu entegrasyon” açısından yani entegrasyonun merkezi rolünün almasını hedefleyerek katılımcılara entegrasyon için hizmet sunarak karı garanti etmektedir¹⁰.

3.1.1. Güvenlik

Güvenlik faktörü, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikasının temelini oluşturan önemli konulardan birisidir. Dünyanın diğer bölgelerden farklı olarak, Avrasya'nın Balkanları olarak adlandırılan Orta Asya bölgesinin güvenliği çok hassas olup bir ülkede ortaya çıkan güvenlik sorununun diğer ülkelere kolaylıkla sıçrayabileceği birinci bölümümüzde bahsedilmiştir. Bu bağlamda Rusya, Kazakistan hariç diğer 4 Orta Asya ülkesi ile sınır paylaşmasa da bölgesel yakınlık ve jeopolitik konum nedeniyle, Orta Asya ülkeleri Rusya'nın güvenliğinde ciddi öneme sahiptir. Üstelik Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Orta Asya ülkeleri ile 70 yıl boyunca var olan siyasi entegrasyondan kalan ortak tarih, dil, kültür, ekonomi gibi bağları, Rusya'yı Orta Asya'nın güvenliğinde sorumlu tutan faktörlerden biri olarak da değerlendirilebilir.

Nitekim Orta Asya'nın bölgesel güvenliğinin aksamasından kaynaklı Rusya ulusal güvenliğine zarar verebilecek sorunları ise şöyle sıralayabiliriz: Radikal terörist grupların güçlendirilmesi; sınırı aşan uyuşturucu ve insan kaçakçılığı; kontrol edilemez göçmen akımı; Rus azınlık haklarının ihlali; NATO gibi düşman aktörün askeri varlığı; boru hatları ve santralleri gibi stratejik altyapının zarar görmesi vb.,

⁹ Sebastien Peyrouse, Jos Boonstra, Marlene Laruelle, *Security and Development Approaches to Central Asia The EU Compared to China and Russia*, EUCAM Working Paper: 17, 2012, s. 6.

¹⁰ Roy Allison, “Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia”, *Central Asian Survey* (2008), Vol 27, s. 190.

Yukarıda bahsedilen, Orta Asya üzerinden Rusya'nın ulusal güvenliğine zarar verebilecek tüm sorunları engellemek için Rusya, "Three Evils" yani Üç kötülük kavramıyla ifade edilen terör, aşırıçılık ve bölücülük ile mücadele etmeye öncelik tanımaktadır¹¹. Çünkü Rusya Federasyonu, bölücülük, aşırıçılık ve terörün bir araya geldiğinde ne kadar tehlikeli olduğunu, bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra binlerce kişinin hayatına mal olan Birinci ve İkinci Çeçenistan Savaşında acı bir şekilde yürütülen mücadelesinde öğrenmişler. 1994 başlayan Birinci Çeçen Savaşı, Rusya Federasyonu'ndan ayrılmaya çalışan bölücü siyasi birikim, radikal aşırıçılık akımıyla birleşerek Rusya Federasyonu'na karşı cihat ilan eden diğer uluslar arası radikal gruplarla örgütlenmişlerdir. 1997 yılında başlayan İkinci Çeçen Savaşı'ndan bugüne kadar büyük şehirlerde terör olayları hala meydana gelmektedir.

Bu bağlamda, Orta Asya'dan Rusya'ya gelebilecek birinci derece tehlikeli faktör ise Ortadoğu'dan ve Orta Asya'dan gelebilecek aşırıçılık akımının yayılması ve radikal terörist örgütlemesidir. Özellikle, Afganistan'ın yanında bulunan ekonomisi zayıf siyasi istikrarsız olan Tacikistan ve Kırgızistan'da aşırı radikal grupların etkinliğini sağlayabilme tehlikesi yüksektir. Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın baskıcı otoriter rejiminde var olan radikal akımlar; Tacikistan ve Kırgızistan'daki gibi tehlikeli görülme de liderlerinin otoriter döneminden sonraki süreç belirsizlik içermektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'nın beş bağımsız cumhuriyette İslami Uyanış Partileri kurulmuştur. Yeni enternasyonal partilerin liderlerinden birisi olan Muhammed Şerif Himmetzade, Tacikistan'da yaptığı bir konuşmasında:

*"75 yıldır komünistler Allah'ın anısını silmeye çalıştılar ancak bugün her Tacik Allah'ı hala hatırlıyor ve Allah'ın partisinin başarısı uğruna dua ediyor"*¹² diye konuştu.

Orta Asya ülkelerinde yeniden güçlenen İslamcı partiler siyasi muhalif partiler olarak ortaya çıkmasa da partinin medya organlarına yaptığı propagandalar ilk olarak Orta Asya'nın otoriter rejimine, ikinci olarak Rusya'nın ulusal güvenliğine bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Çünkü, bir tarafta İslami partiler, komünistleri ana hedef olarak eleştirmelerle sızarken Orta Asya ülkelerinin tüm liderleri eski komünist

¹¹ Lo Bobo, "Frontiers New and Old: Russia's Policy in Central Asia", *Russie Nei Visions* (2015), No. 82, NIS Center, s. 14.

¹² İrfan, İslam, s. 48.

partilerinin liderleriydi, diğ er taraftan Orta Asya'nın alt ve orta sınıf halkları için komünist demek Rus anlamına gelmekteydi.

Muhaliflerin daha yeni çıktığı dönemde, Orta Asya bölgesinin tarihin yeni sayfasına kara bir leke olarak yazıldığı 1992-1997 yılları arasında Tacikistan iç savaşında radikal terörist gruplar büyük rol oynadı. Tacikistan'da meydana gelen iç savaştan sonra Rusya, Orta Asya ülkelerinin siyasi muhalif güçlerini bastırmak için otoriter rejimlerine destek sağlamıştır. Nitekim Rusya BDT'nun temel ilkelerini kaşıklıklı kabul etmesi, anlaşılan Orta Asya'nın otoriter rejimleriyle ülkenin ulusal birlik ve bütünlüğünü savunma ilkesine sadık kalmıştır.

Çeçen Savaşı ve Tacikistan iç savaşında zaten aşırı radikal grupların tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya ve Orta Asya ülkelerine bir daha endişe verici haber 1996 yılında gelmiştir. Bu haber ise El-Kaide'nin lideri Usame Bin Ladin'in Sudan'dan Afganistan'a geçmesidir. Gelişme ile ilgili ABD'nin Dışişleri Bakanlığı'nın analistleri de, Clinton yönetimine Usame Bin Ladin'in Afganistan'da yerleşmesi radikal grupların daha tehlikeli duruma geleceğini ve tehlikenin Ortadoğu'nun ötesine genişleyeceği konusunda uyarılmışlardır.

El Kaide terör örgütünün merkezi yönetiminin Afganistan'a geçmesinin beraberinde, yakın çevrede bulunan tüm İslami örgütleri ile bir ağ içerisinde toplanarak "Küresel Cihat" mücadelesi stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu strateji kapsamında coğrafi bakımdan yakın olan Sovyetler Birliği'nin Müslüman nüfusu domino eden Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine radikal ideolojisini yaymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. El Kaide Özbekistan İslami Hareketi, Rusya Çeçenistan direniş grupları ve Tacikistan iç savaşının silahlı grupları, El Kaide ile doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağlantı olduğuna dair kanıtlar¹³ ard arda ortaya çıktığı dönemde El Kaide 11 Eylül olayı gerçekleştirildi.

Çeçenistan ve Orta Asya'nın radikal gruplarıyla "de facto" olarak bağı kuran bir terör örgütü dönemin tek kutuplu dünyanın efendisi ABD'ye saldırı gerçekleşmesinden sonra Afganistan'a komşu olan Rusya ve Orta Asya'nın uluslararası güvenliğinde endişe yaratmıştır. Dolayısıyla Rusya, kendi sınırını hemen aşabilecek güce sahip olan radikal grupların Orta Asya'ya geçmesini önleyebilmek

¹³ Seçkin Köstem, *Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi*, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, 2010, s. 181-204.

için saldırıdan hemen sonra geleneksel düşmanı olan NATO birliklerinin Afganistan'ın operasyonlarda jeopolitik olarak uygun gördüğü Orta Asya bölgesinde askeri üsler kurmasına engel olamamıştır. 11 Eylül saldırısından sonra teröre karşı operasyonlarda doğrudan operasyon yapma ve lojistik destek verme amacıyla Özbekistan'da 2 üs (biri Karşı-Kanabad'da, diğeri Kokan'da), Tacikistan'da iki üs (biri Duşanbe'de diğeri Kulyab'da), Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınlarındaki Manas'ta bir üs kurulmuştur. Türkmenistan'ın Aşkabat kentinde bir hava ikmal istasyonu ve Kazakistan'ın demir yollarını lojistik destek amacıyla kullanmıştır¹⁴.

Rusya ve Orta Asya hükümetlerinin teröre karşı operasyonlarının başladığında planladığı gibi ABD ve onun müttefikleri gibi güçlü askeri üslerin varlığı bölgeye yönelik terör tehdidine karşı caydırıcı rol oynamayı bir şekilde başarmıştır. Afganistan operasyonlarının sonucunda hedef alınan El Kaide'nin gücü büyük ölçüde kırılarak Orta Asya'daki radikal dini grupların da gücü azalmıştır. Özellikle siyasal istikrarsızlık, ekonomik zayıflık gibi elverişli koşullardan yararlanıp Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da Taliban ile bağlantılı Özbekistan İslami Hareketinin dış bağlantısı, operasyon sırasında koparılmıştır. Ayrıca, Rusya'nın ulusal güvenliğini doğrudan tehdit eden bölgenin terör örgütünün işlediği uyuşturucu kaçakçılığı, operasyonlar sırasında ciddi oranda azaltılmıştır.

Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen NATO'nun Ukrayna, Bulgaristan, Moldova, Baltık Ülkeleri ve Kafkasya gibi Rusya'nın yakın çevresine doğru genişleme tartışması, BDT'nun katılımcı ülkelerinde Batı destekli olduğu iddia edilen Gürcistan'da Gül Devrimi (2003), Ukrayna'da Turuncu Devrimi (2004) ve Kırgızistan'da Lale Devrimleri (2005) olarak 3 renkli devrimin başarılı ile gerçekleşmesi nedeniyle Batılı Devletleri ve Rusya arasındaki ilişkiler dramatik bir şekilde gerginleşmeye başladığında Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politikasında NATO tehdidi öne gelmiştir.

NATO'nun Soğuk Savaşta izlediği Moskova'yı kendi yanlısı devletlerle çevreleme politikası izlemesi ile suçlanan Rusya, Orta Asya'daki NATO askeri varlığına karşın 2003 yılında Kırgızistan'da ilk yurtdışı üssünü açarak cevap vermiştir. Rusya, kurulan üsle uluslararası kamuoyuna kendisinin bölgesel aktör olduğunu, ABD ve diğer Batılı güçleri kendi nüfuz alanına kolaylıkla girmesini olumlu

¹⁴ Yalçınkaya, Siyaset, s. 110.

karşılamayacağını göstermiştir. Hatta Putin 23 Ekim 2003 tarihinde yaptığı açıklamada ABD'nin nüfuz planına müdahale etmek zor olsa da Kırgızistan'ın yalnız bırakılmayacağı siyasal mesajını karşı tarafına iletmiştir¹⁵.

NATO-Rusya arasındaki gerginliğin gittikçe artmasında Putin'in, 2007 yılında yapılan 43. Münih Güvenlik Konferansı'nda sert bir şekilde ABD ve müttefiklerini eleştirerek, tek kutuplu dünya sistemi doğru olmadığını, demokrasiyi öğretmeye çalışanların, kendilerinin demokrasinin gereğini yerine getirmediğini, ABD'nin kendi güvenliğini sağlamak gerekçesiyle ulusal sınırları tanımadığını, ABD'nin önleyici mücadele stratejisinin doğru olmadığını ve NATO'nun bir dünya kurumu olmadığı, askeri ittifak kurum olmasına rağmen; Rusya sınırına doğru genişlemeye devam ettiğini eleştirmiştir¹⁶.

Uluslararası kamuoyunda büyük tartışmaya yol açan Putin'in sözlerinde anlaşılır ki Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasındaki önceliğinde bölge ülkelerinde herhangi bir renkli devrimden korunması, NATO'nun askeri varlığını sona erdirmesi gelmeye başlamıştır. Bugün, Kırgızistan hariç diğer Orta Asya ülkelerinde Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasına meydan okuyacak herhangi bir renkli devrim gerçekleştirememekle Batılı sivil toplum kurumlarının eleştirilerine rağmen Orta Asya'da otoriter rejimler ayakta durmaktadır. Ayrıca, Rusya'nın Orta Asya ülkelerine uyguladığı siyasal ekonomik ve diplomatik baskılar ve çabaları sonucunda Orta Asya'daki tüm ABD askeri üslerini tahliye ettirmiştir. Örneğin, 2005 yılında Özbekistan hükümetinin kendi ülkelerindeki ABD askeri varlığını sona erdirmeye kararında siyasi dış baskı aktörlerinde Rusya önemli rol oynarken, 2014 yılında Orta Asya'daki en son gelişme ABD'nin Manas üssünü Kırgızistan'dan tahliye ettirme kararı, Rusya'nın Kırgızistan hükümetine uyguladığı ekonomik baskılar sonucunda almıştır. Daha önce, Rusya 2012 yılında Kırgızistan'ın 500 milyon \$ borcunu silerek Kırgızistan hükümetinden kendi askeri üslerine 15 yıl ev sahipliği yapması yönünde karar çıkartmıştır¹⁷. Ayrıca, ABD'nin askeri varlığını sona

¹⁵ Giray Saynur Bozkurt, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler Kırgızistan Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi* (2006), Cilt: 1, s. 127.

¹⁶ Fikret Bila, *Putin'in Tarihi Çıkışı*, Milliyet, (Çevirimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2007/02/11/yazar/bila.html>, 20 Şubat 2016.

¹⁷ Akhilesh Pillalamarri, *The United States Just Closed Its Last Base in Central Asia*, *The Diplomat*, (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2014/06/the-united-states-just-closed-its-last-base-in-central-asia/>, 20 Şubat 2016.

erdirmek için dönemin yeni projesi olan Avrasya Ekonomik Birliği'ni de baskın araç olarak kullanmıştır.

2014 yılında Afganistan üzerinde barış misyonu yapan NATO önceliğindeki uluslararası barış gücünün sonra ermesi, Orta Asya'daki tüm ABD üslerinin tahliye ettirilmesi bölgenin güvenlik mimarisinde yeni dönüm noktası olmuştur. Rusya'nın Mevcut Orta Asya'ya yönelik dış politikasında, Afganistan üzerinden bölgeye gelebilecek Taliban ve İŞİD gibi radikal gruplarının güçlendirilmesi en önemli tehdittir. Dolayısıyla, Rusya Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasında Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü gibi hükümetler arası askeri işbirliği mekanizmasına odaklanmaktadır.

3.1.1.1. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasının en önemli unsuru ise Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütüdür ve bu örgüt Rus-Orta Asya ülkelerinin ilişkilerindeki ana çekirdeklerin birisidir. Rusya'nın NATO'su olarak değerlendirilen örgüt, 1992 yılında BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması temelinde 2002 yılında Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın katılımı ile bir askeri ittifak örgütü olarak sahneye çıkmıştır.

Örgütün katılımcı ülkelerinin kabul ettiği Kolektif Güvenlik Anlaşması örgütünün üye ülkelerinin birbirilerine karşı kuvvet kullanmama ve güvenlik alanında kendilerinin ulusal pozisyonlarını koordine etme taahhüdü, temel ilkesine dayanarak toplam 11 maddeden oluşmuştur. Anlaşmanın birinci maddesinde katılımcı devletlerin diğer katılımcı devletlere karşı olan herhangi bir askeri ittifak ve diğer gruplarla birleşmesini yasaklamış ve 1. maddesi doğrultusunda Rusya, Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki olası NATO genişleme tehdidini önlemiştir.

Anlaşmanın 2. maddesinde ise katılımcı ülkeler, tüm uluslararası güvenlik konularında birbiriyle danışma ve katılımcı ülkelerinin güvenlik tehdidi ortaya çıktığında derhal tehdidi ortadan kaldırmak için önlemler almak suretiyle ortak koordinasyon mekanizmaları kurması öngörülmüştür. Uzmanlara göre, anlaşmanın en önemli maddesi ise 4. maddedir.

“Anlaşmaya katılımcı ülkelere herhangi birine karşı saldırgan eylem gerçekleşmesi durumunda, o ülkeye anlaşmanın diğer tüm taraf ülkeleri askeri

yardımda dahil olmak üzere tüm gerekli yardımda bulunacaklar ve BM'nin 51. Maddesine uyarınca kolektif savunma hakkından yararlanarak destek vereceklerdir”

Kolektif Güvenlik Anlaşmasının 2. ve 4. maddeleri NATO'nun temelini oluşturduğu 4 Nisan 1949 tarihinde kabul edildiği Kuzey Atlantik Antlaşmasının 4. ve 5. maddesine hem anlamı hem de terminoloji bakımından yakın benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, ilk başta Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütünü başlatanlar NATO'ya benzeyen ağır güvenlik yapı temelinde bir askeri ittifak oluşturmak için çalıştığı görülmektedir¹⁸.

Böylece bu maddelerin içeriği bağlamında KGAÖ, Rusya'nın NATO'su olarak adlandırılmakta, NATO'nun efendisi ABD olduğu gibi KGAÖ'nun efendisi de Rusya Federasyonu olduğu görülmektedir. Nitekim, 11 Eylül olayından sonra ABD ve onun müttefiklerinin teröre karşı mücadele adına Orta Asya'ya üslerini kurmaya başladığında Rusya, bölgeye yönelik yeni güvenlik politikası arayışı içerisine girmiş ve Orta Asya'yı kapsayacak şekilde BDT'den ayrı bir askeri yapılanma oluşturmak suretiyle KGAÖ'ünü kurma kararı almıştır. Örgüt ilk kurulduğunda kimine göre Rusya örgütü ile Orta Asya'daki ABD önceliğindeki NATO ve Çin önceliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütüne meydan okuma ve bölgedeki siyasi ve askeri gücünü göstermiştir¹⁹.

ABD, NATO kapsamında askeri ittifaka katılan ülkelerde kendi askeri varlığını oluşturduğu gibi Rusya da KGAÖ kapsamında Orta Asya bölgesinde askeri varlığını güçlendirmektedir. Özellikle, Soğuk Savaşın bitişinden sonra ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle yurtdışında bulunan tüm askeri üslerini neredeyse kapatan Rusya, KGAÖ'nun kurulduğu 2000'li yıllardan beri az sayıda olsa da yeniden askeri üsleri açma çabasındadır. Ancak Soğuk Savaşın bitişinden sonra rakibi olan ABD'ye göre Rusya'nın askeri üslerinin sayısı oldukça azdır. ABD'nin yurtdışında askeri üssü 160 farklı ülkede yaklaşık 800 civarındayken²⁰, Rusya'nın yurtdışı askeri varlığı toplam 25 olmakla beraber bunların 24'ü eski Sovyetler Cumhuriyetlerinde ağırlıklı olarak Orta Asya ve Kafkasya'dadır.

¹⁸ E.F. Dovgani, A.A. Rozanov, “Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoi Bezopasnosti (2002-2009)”, *Jenevskii Tsentri po Demokratiçeskomu Kontrolju Nad Voorujennimi Silami*, Beyaz Rusya, Minsk, 2010, s. 13-14.

¹⁹ Turgut Demirtepe, *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, USAK Yayınları 16, Ankara, 2008, s. 47.

²⁰ *US Spending Over \$150 Billion Annually On Overseas Military Bases*, MintPress News, (Çevirimiçi) <http://www.mintpressnews.com/214492-2/214492/>, 22 Şubat 2016.

Orta Asya'daki Rus askeri tesislerden kısaca bahsetmek gerekirse: Tacikistan'da sayısı 7000 kadar askeri personel bulunan 201. Rus Askeri Üssü ve 2000- 40000 km irtifadaki uzay nesnelерinin hareketi hesaplamak ve kontrol etme amaçlı 1109. "Nurek" Uzay Tesisi; Kırgızistan'da ise 999. Rus Hava Üssü "Kant", RF Deniz Kuvvetleri 954. Denizaltı Kaşıt Silahları Denetleme amaçlı "Koi-Sari" tesisi, RF Deniz Kuvvetleri 338. birimi ve yeryüzündeki nükleer denetlemeyi kontrol etme amaçlı RF Savunma Bakanlığı 1. Otomatik Depremsellik İstasyonu; Kazakistan'da RF Savunma Bakanlığı 5. Uzay Üssü "Baykonur", RF Hava Kuvvetleri 929. uçuş Test etme tesisi, 4. ulusal askeri alanı, Özel Radyo Birimi "Balhaş" ve Özel Askeri Taşıma Geçiş Alanı²¹. Orta Asya'daki tüm bu Rus askeri tesisleri Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmiş ve Sovyetlerin çöktüğünde Rusya tarafından Orta Asya ülkelerine verilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Rusya, bazen tesisleri KGİÖ kapsamında hükümetleri arası anlaşmalarla, bazen kiralama ücreti temelinde tesisleri kullanmaktadır.

Nitekim Orta Asya bölgesinde kendi askeri tesislerini yeniden güçlendirmekte olan Rusya, KGAÖ çerçevesinde katılımcı ülkeleri ile de askeri birikimleri kurma çabasıdadır. Rusya bugüne kadar KGAÖ kapsamında 3 çeşit askeri birikimler kurmayı başarabilmiştir. İlk olarak, 1995 yılında Ortak Güvenlik Strateji Belgesini kabul ederek KGAÖ çerçevesinde Doğu Avrupa Grubu (Rusya ve Beyaz Rusya), Kafkasya Grubu (Ermenistan ve Rusya) ve Orta Asya Grubu (Rusya ve Orta Asya ülkeleri) olmak üzere toplam 3 tane grup oluşturmuştur. İkinci olarak 2009 yılında örgütün katılımcı ülkeleri arasında yaklaşık 3500 ortak askeri personelden oluşan Barış Koruma Gücünü kurmuştur. Üçüncü birikimi ise son zamanlarda örgütünün en önemli ve işlevsel askeri birikimi olan Ortak Acil Müdahale Gücü'dür. Birikim ilk olarak 2001 yılında terörizme karşı mücadele amacıyla 4000 askeri personelle Ortak Hızlı İntikal Gücü adıyla kurulmuşken, 2009 yılında kapasitesini daha da artırarak 20 bin askerden oluşan Ortak Acil Müdahale Gücü adıyla önemli bir askeri güce dönüşmüştür²².

²¹ Nuriya Kutnaeva, "İnostarannie Voennie Bazi na Territorii Postsovetskoi Tsentralinoy Azii", *Tsentralinaya Aziya i Kavkas*, Cilt: 13, s. 83-88.

²² Çağla Gül Yesevi, "Orta Asya'da İşbirliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği", *İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Eğilimler Serisi* (2013), No: 4, s. 2.

Aynı zamanda KGAÖ'nun en önemli hedefi ise örgütün ana merkezileri olan Rusya ve Orta Asya'ya, Afganistan üzerinden gelebilecek radikal terörist grup tehdididir. Örgütün kuruluş anlaşmasının 8. maddesinde, katılımcı ülkelerin uluslararası terörizm, aşırıcılık, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, yasadışı göçmen gibi diğer güvenlik sorunlarına karşı ortak mücadele etmesine yer verilmiştir. Anlaşma uyarınca katılımcı ülkeler örgütün faaliyetleri çerçevesinde terörizme karşı istihbarat bilgilerini devamlı olarak almaktadır. Ayrıca örgüt, radikal grupların temel gelir kaynağı olan uyuşturucu kaçakçılığına karşı “Kanal” adlı operasyon gerçekleştirmekte ve sadece 2003-2010 yılları arasında 15 operasyon sırasında 229 ton uyuşturucu ve 247 bin cephaneye el koymuştur. Yasadışı göçe karşı “Nelegal” yani Yasadışı adıyla operasyon kapsamında her yıl yüz bin yasadışı göçmen tespit etmiş durumdadır²³.

NATO sonrası Afganistan'daki Taliban rejiminin yeniden canlanması ve uluslararası cihad ordusu kurmakta olan IŞİD gibi yükselen uluslararası terörizm tehdidiyle karşı karşıya kalan Orta Asya ülkelerinin güçlü istihbarat örgütü ve silahlı güce sahip Rusya'nın önceliğindeki KGAÖ'nden beklentisi büyüktür. Tabii, yukarıda verilen rakamlardan esas alarak KGAÖ radikal gruplarının temel para kaynağı olan uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaynağı yasadışı göçmen sorunlarının azalmasının bir şekilde rol oynadığı görülmektedir.

Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlığın etkisiyle başlayan Kırgız-Özbek etnik çatışmasında yüzlerce insanın hayatına mal olduğu Kırgızistan Krizi sırasında, Kırgızistan hükümetinin KGAÖ'ünden yardım isteğine karşı olumlu cevap verilmemiştir. Dolayısıyla, bugüne kadar herhangi bir gerçek askeri operasyona katılmayan KGAÖ'nün var olma amacı katılımcı devletler ve diğer uluslararası kamuoyu tarafında sorgulanmaya başlanmıştır²⁴. Bu rağmen Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasının temeli KGAÖ çerçevesinde yürütüldüğünden önümüzdeki yıllarda örgütün rolünün artacağı ön görülmektedir.

²³ Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoi Bezopasnosti, KGAÖ Resmi Sitesi, (Çevirimiçi) <http://www.odkb.gov.ru/prez/prez.pdf>, 23 Şubat 2016.

²⁴ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları Raporu*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Baskı, Ankara, 2011, s. 42.

3.1.2. Ekonomi

Rusya ve Orta Asya devletlerinin ekonomik ilişkileri Çarlık Rusya'nın bölgede hakimiyeti kazanmasından, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar tarihin uzun sürecinde ortak ekonomik politika çerçevesine entegre edilmiştir. Dolayısıyla, Rusya, Orta Asya devletlerin en büyük ekonomik ortağıdır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, Rusya ve Orta Asya devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerde son derece olumsuz etki göstermiştir. Örneğin 1992 yılında Rusya ve diğer bölge ülkeleri ile olan ikili ticaret hacmini, 1991 yılındakinden ortalama 9-10 kat azalmıştır. Bunlardan Rusya'nın dış ticaret hacmi Kazakistan ile 5,2 kat, Türkmenistan ile 17 kat, Tacikistan ile 20 kat, Kırgızistan ile 26 kat, Özbekistan 27 kat küçülmüştür. Sovyetlerin aniden çöküşü gibi dramatik şekilde düşen ticaret ve ekonomik ilişkiler sonraki 1992-2003 döneminde de düşük kalmaya devam etmiştir²⁵. Bu durum, merkezi planlama sisteminden serbest pazara geçmekte sıkıntı yaşayan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ekonomik krizleri ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle 1998 yılındaki Rus ekonomik krizinin etkisi, 1999 yılındaki Rusya'nın Orta Asya'ya olan ekonomik ilişkilerinde ciddi sorunlara yol açmıştır.

Sovyetler sonrası dönemde Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinin 1992-2003 yılları arasında ciddi oranda düşmüş ve bununla beraber Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki ekonomik etkisinin de azalmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin parçalamasından sonra bağımsız ekonomik politika yürütmek için diğer pazarlara açılmakta zorluk çeken Orta Asya ülkeleri için Rusya, en önemli ticaret ortaklığı konumunu devam ettirmiştir. 1992-2005 yıllar arasında Rusya'nın dış ticaretindeki Orta Asya ülkelerinin toplam payı sadece yüzde 1,5'la 3,9 arasında değişirken (Kazakistan %0,9'la 2,9 arasında, Özbekistan %0,2'le 0,6 arasında, Kırgızistan %0,2, Türkmenistan yaklaşık %0,1, Tacikistan yaklaşık %0,1) Orta Asya ülkelerinin hiçbiri Rusya'nın ilk on ticari ortaklarına dahil olamamıştır. Bunun tam tersine aynı dönemde Orta Asya ülkelerinin dış ticaretindeki Rusya payı %16 ile %26 arasında (Kazakistan'ın %23-29'u, Kırgızistan'ın %22-29'u, Özbekistan'da %15-18'i,

²⁵ Vladimir Paramonov, Aleksei Stokov, "Rossiya i Tsentralinaya Aziya: Sostoyanie i Perspektivi Ekonomičeskih Otnošenii", *Conflict Studies Research Centre* (Haziran 2006), s. 3.

Tacikistan'ın %4-11'i ve Türkmenistan'ın %2-5'i) değişerek bölgenin en önemli ticaret ortağı konumunda olmuştur²⁶.

2004 yılında Rus ekonomisinin hızlı büyümesi; üstelik Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile olan siyasi ilişkilerinin yakınlaşma süreci dış ticaretinde olumlu etki yaratmıştır. 2003-2008 yılları arasında Rusya ile Orta Asya ülkelerinin yaptığı ticaret 5,2 kat artarak yaklaşık 40 milyar \$'a ulaşmıştır. Bu dönemde, Orta Asya'ya yapılan Rus ihracatı 4,5 kat daha artarken, ithalatı (öncelikle doğal gazın alımları artması) 6,2 kat arttığı görülmektedir. 2008-2009 yılında küresel ekonomik krizden dolayı ikili ticaret belirgin bir şekilde (%20) azalmış ve bölgeye yapılan Rusya'nın ihracatı %28 azalırken; ithalatı da %12 azalmıştır. Ancak kriz sonrasında ikili ekonomik ilişkiler yeniden yükselerek ancak 2011 yılında 2008 yılındaki seviyesini geçebilmiştir²⁷.

2013 yılında Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile olan ticareti yaklaşık 30 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Bir taraftan 1992 yılında devamlı olarak artan dış ticaret hacmi ve ekonomik işbirliğinin büyümesi Rusya'nın bölgedeki ekonomik konumu Sovyetler Birliği zamanındaki gibi artmasına yol açmıştır. Ancak, 2000'li yıllardaki rakamlar 90'lı yıllardaki rakamlarla kıyaslandığında daha iyi gibi gözükse de, Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki en büyük ticari ortak konumunu giderek kaybetmiş, hatta bu durum 2000 yıllardaki düşüşle daha da hızlanmıştır. Günümüzde bölgedeki 5 ülkenin dış ticaretinde Çin ilk sırada yer almaktadır. Rusya, Özbekistan ve Tacikistan'da başta enerji sektörü olmak üzere birkaç sektörde ilk ticaret ortağı olmaya devam etmişken daha büyük pazara sahip olan Kazakistan'da AB'nin bile gerisinde kalmaktadır. Aynı zamanda Rus ticaret alanındaki tekelliğine, 90'lı yıllardan beri Türkiye ve İran, 2000'lerden beri yıllardan Güney Kore ve Körfez ülkeleri gibi diğer aktörler de meydan okumaktadır²⁸.

Rusya'nın Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerinde enerji kaynakları (özellikle fosil yakıtları) hâkim durumdayken diğer ürünlerin payı azalmaktadır. 2005 yılında iki taraf arasında gerçekleşen ticaretteki enerji kaynaklarının payı %25,4'ken 2010 yılında %33'a çıkararak olumlu bir durum yaratmaktadır. Ancak, Rusya'nın bölgeye yapmakta olduğu ihracattaki ileri teknoloji

²⁶ Paramonov, Aziya, s. 4-6.

²⁷ Irina Sinitsina, "Ekonomičeskoe Vzaimodeistvie Rossii i Stran Tsentralnoi Azii: Tendentsii i Perspektivi", *Universitet Tsentralnoi Azii Doklad* (2012), No: 5, s.8-9.

²⁸ Marlene Laruelle, "Russia and Central Asia", *EUCAM European National Policies* (2014), No: 17, s. 2.

ürünlerinin payı 1997 yılında %19 iken 2010 yılında neredeyse iki kat azalarak %10'a düşmüştür. Orta teknolojik ürünleri ise 2002 yılında %30 iken 2010 yılında %16'ya kadar azalmıştır. Ayrıca 2000'li yıllarda iki taraf arasında yapılan ticaretteki tarımsal ürünlerin payı düşüş göstermektedir²⁹.

Bölgeye yapılan doğrudan Rus yatırımlarının Çin ve Batılı devletlerin yatırımlarıyla karşılaştırıldığında giderek azaldığı görülmektedir. Özellikle, 2000'li yıllarda yükselmekte olan Rus yatırımlarına 2008 küresel ekonomik krizi ciddi darbe indirmiştir. 2009 yılında Kazakistan'a yapılan Rus yatırımları 2008'e göre %36,1 azalmışken Tacikistan'da ise %60 oranında azalmıştır. İşte bu durum Rusya'nın ekonomik kapasitesinin, Çin ve diğer rakiplerin ekonomik kapasitesi ile kıyaslandığında daha güçsüz olmasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda, Orta Asya bölgesinin ekonomisindeki Rus etkisi sadece enerji kaynakları ve doğal mineraller ile sınırlı kalma ihtimalini artırarak bölgedeki Rus ekonomik etkisi yavaş yavaş azalma eğilimine doğru gitmekte olduğunu göstermektedir.

3.1.2.1. Enerji

SSCB döneminde Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin enerji alanındaki işbirliği diğer sektörlerden daha çok petrol ve doğal gaz alanında odaklanmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden 1991'de SSCB'nin dağılması ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerine kadarki süreç cumhuriyetler arası karşılıklı bağımlılıkla tanımlanmıştır. Hiç bir cumhuriyet ürettiği mal ve hizmeti belli bir ölçüden sonra çeşitlendiremiyor, bir ya da ikisinde uzmanlaşıyor, ihtiyaçlarını uzmanlaştığı ürünler karşılığında merkezi otoritenin düzenlediği şekillerde diğer ülkelere karşılıyordu. Bu yapıda Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz ve pamuk, Kazakistan petrol ve değerli maden üretimi, Azerbaycan ise petrol üretimi yapıyor; karşılığında gıda, giyim gibi ihtiyaçlarını elde ediyordu³⁰. Petrol ve doğal gazın üretimi ve taşımacılığı %100 Rusya toprakları üzerinden geçen boru hatları ve limanlar aracılığıyla yürütülüyordu.

Eski SSCB cumhuriyetlerinden zengin enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan'ın petrol ve doğal gaz üretim miktarlarını incelediğimizde birbirinden farklı oranlar gösterilmektedir. Bugünkü Petrol üretimini

²⁹ Sinitsina, Azii, s.12-16.

³⁰ Mert Bilgin, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", Derleyen: Tayyar Arı, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 170.

SSCB dönemindeki üretimle karşılaştırdığımızda sadece Kazakistan ve Türkmenistan'daki üretim artmıştır. Fakat doğal gaz üretimi Kazakistan ve Özbekistan'da artış göstermiştir.

Tablo 6: Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

	Rusya		Kazakistan		Türkmenistan		Özbekistan	
Üretim	540,7	573,3	79,3	12,4	12,7	72,4	3	57,7

Kaynak: BP (British Petroleum) Statistical Review of World Energy 2016 Full Report³¹.

SSCB dağıldıktan sonra bir başka deyişle 90'lı yıllarda Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz üretimi aşağı yukarı aynı miktardayken Rusya ile olan enerji ilişkisi sürekli azalmıştır. Ancak, Rusya ve Kazakistan ilişkileri sabit durumdadır. Bunun temel nedeni ise coğrafi yakınlık ve ikili teknoloji bağımlılıktır. Nitekim, Rusya Boris Yeltsin döneminde (1991-2000) Orta Asya'ya önem vermemiş hatta Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerle enerji ilişkilerinde birlikte hareket etmemiştir. Yeltsin'in "Biz yoksak siz nereye gideceksiniz?" sloganı ile Orta Asya'ya önem vermemesi başarısız politika olarak değerlendirilmektedir³². Dolayısıyla, bugün de Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki etkinliğini devamlı olarak kaybetmesi Rusya'nın kendisinden kaynaklanmıştır. Aşağıdaki tablodan Rusya ve Orta Asya'nın enerji bağımlılıklarının nasıl bir seviyeye düştüğünü görebilmekteyiz.

³¹ BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy 2016*, s. 8-24, (Çevirimiçi), <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> , 1 Ağustos 2016.

³² B. Guseinov, A. Goncharenko, "Energiçiskii Potentsial Regiona", *Tsentrlnay Aziy: Geopolitika i Ekonomika Regiona Raporu* (2010), Moskova, s.28.

Tablo 7: Rusya ve Orta Asya Ülkelerin Petrol Ticareti 1990, 2013 ve 2014

Yılları.

Ülkeler	Rusya tarafından bölgeye petrol arzı Milyon ton			Bölgeden Rusya'ya Petrol arzı milyon ton		
	1990	2013	2014	1990	2013	2014 ³³
Kazakistan	18,4	7,6	0,5	14,8	0,9	1,5
Özbekistan	6,5	-	-	-	-	0,0
Toplam	24,9	7,6	0,5	14,8	0,9	1,5

Kaynak: G.Halova, “Energetičeskay İntegratsıy RF I Gosudastv TAR: Problemi I Reşeniy”, Tsentralinay Aziy: Roli v Perestroike Mirovih Rinkov Nefti n Prirodnovo Gaza, Moskova, 2014, s. 68.

³³ Rosstat, Rossiiskii Statističeskii Ejegodnik 2015 Statističeskii Sbornik, 2015, Moskova, s. 648-649., (Çevirimiçi), http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/year/ejegod-15.pdf, 1 Ağustos 2016.

Tablo 8: Kazakistan ve Türkmenistan'dan Rusya'ya Yönelen Doğal Gaz Miktarı.

Ülke	Rusya'ya yönelen doğal gaz arzı milyar m ³		
	1990	2013	2014 ³⁴
Türkmenistan	65,1	-	-
Kazakistan	-	8,2	8,6
Toplam	65,1	8,2	8,6

Kaynak: G.Halova, “Energitiçiskay İntegratsiy RF I Gosudastv TAR: Problemi I Reşeniy”, Tsentralinay Aziy: Roli v Perestroike Mirovih Rinkov Nefti n Prirodnovo Gaza, Moskova, 2014, s. 68.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan aynı zamanda Orta Asya cumhuriyetlerinin lider olarak nitelendirilen Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı enerji sektöründe gözlenmektedir. Özellikle, Kazak petrol ve doğal gazının dünya pazarına erişimi SSCB döneminde yapılan altyapı ile iki ülke arasındaki ilişkilerde önem taşımaktadır. Yukarıda verilen Tablo 3 ve 4'deki rakamlara baktığımızda SSCB dağıldıktan sonra Kazakistan'ın hem petrol hem de gaz açısından Rusya ile olan işbirliğini sürekli geliştirmiştir. Aynı zamanda Kazakistan için Rusya, transit bir yol olarak görülmektedir.

Halihazırda Kazak petrolü 1: Tengiz-Novorossiysk (CPC) hattıyla Rusya üzerinden Karadeniz'e, oradan gemilerle dünya piyasalarına ulaşmakta; 2- Atyrau-Samara ve Aktau Limanı kullanılarak boru hattı-demiryolu sistemiyle Rusya vasıtasıyla değerlendirilmekte; 3- İran'la yapılan Swap Anlaşması gereği, kuzeyde verilen petrolün karşılığı Körfez'de alınmakta; 4- Mayıs 2006'dan beri 3000 km. uzunluğundaki Atasu-Alashankou boru hattından Çin'e ihraç edilmektedir³⁵. Ancak

³⁴ Rosstat, Rossiiskii Statistiçeskii Ejegodnik 2015 Statistiçeskii Sbornik, 2015, Moskova, s. 649., (Çevirimiçi), http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/year/ejegod-15.pdf, 1 Ağustos 2016.

³⁵ Farid Guliyev, Nozima Akhrarkhodjaeva, “The Trans-Caspian energy route: Cronyims, competition and cooperation in Kazakh oil export”, *Energy Policy* (2009), Cilt: 37, s. 3171-3182.

Kazakistan, Çin ve İran ile ne kadar enerji ticareti yaparsa yapsın Kazak petrolleri esas itibariyle Tengiz-Novorossiysk boru hatları aracılığı ile dünya pazarlarına ulaşmaktadır. Örneğin, 2012 yılında Kazakistan'ın sattığı doğal gazın hemen hemen tümü (11 milyar metreküp) boru hatları yoluyla ya Rusya'ya ya da Rusya üzerinden diğer ülkelere pazarlanmış durumda³⁶. Kazak petrolü yine Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattından ihraç edilen petrol miktarının da 2014'te 67 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır³⁷.

Son yıllarda Rusya'nın dev şirketleri Orta Asya enerji alanında ciddi rakiplerle karşı karşıya kalmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan yabancı firmalarla 25'i aşan anlaşma imzalamıştır³⁸. Her ne kadar Chevron, ExxonMobil, British gas, Shell, Total gibi Batı şirketleri arama ve üretim alanında faaliyetler gösterse de, Rusya devlet şirketlerinin gölgesinde kalmaktadır. Nitekim, Kazakistan'da kendi faaliyetlerini başarıyla sürdüren yabancı şirketlerin başında Rusya'nın dev şirketi Gazprom gelmektedir. 2002 yılında Rus enerji devi Gazprom ile Kazakistan'ın enerji şirketi KazMunayGaz, ortak enerji şirketini (KasRosGaz) kurmuşlardır. Bu şirket Kazakistan içinde faaliyet gösterdiği gibi, yurtdışına gaz da ihraç etmektedir. Rus Gazprom şirketi, Kazakistan'dan yılda yaklaşık 8 milyar m³ gaz satın almaktadır. 2009 yılından itibaren Gazprom, Kazak gazını Avrupa fiyatlarından satın almaktadır. Türkmen ve Özbek gazını da Gazprom, Kazakistan üzerinden almakta ve 1000 m³ için 1,7 dolar transit parası ödemektedir³⁹. Sonuç olarak Kazak petrol ve doğal gazı Rus boru hatları sayesinde dünya pazarına ulaşmaktadır. Ancak bununla birlikte Kazakistan'ı Rusya'ya tamamen bağımlı kılmak endişesi de taşımaktadır. Bu yüzden Kazakistan Rus tepkisini göz ardı ederek BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) boru hattına katılmıştır. Ayrıca Çin ile yoğun işbirliği yapmayı hedeflemektedir.

Enerji kaynakları açısından Orta Asya bölgesinin en zengin sayılan ülkesi Türkmenistandır. Rusya ve Türkmenistan arasındaki enerji işbirliği 90'lı yıllarda tamamen kesintiye uğrarken 2003 yılında Rusya ile Türkmenistan 25 yıl süreliğine "GazProm İhracatı" adlı doğal gaz anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmada Rusya

³⁶ Kerim Has, "Orta Asya'nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Analiz No. 2, 2013.

³⁷ Kamalov, Politikaları, s. 45.

³⁸ Daniel Johnston, "International Exploration Economics", *Risk and Contract Analysis* (2003), s. 199-217.

³⁹ Kamalov, Orta Asya, s. 46.

tarafından Gazprom, Türkmenistan tarafından TürkmenNeftiGaz katılmıştır. Bu antlaşmaya göre Türkmenistan'dan çıkartılan gaz “Orta Asya- Merkezi” boru hattı ile Özbekistan ve Kazakistan üzerinde geçecektir. 2007 yılında Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan hükümetleri arasında “PriKaspiinsii” boru hattı inşa etmesine dair antlaşma imzalandı. Hazar havzasından çıkarılan doğal gazı Rusya'ya ihracat etmeyi amaçlayan bu boru hattı toplam 1600 km uzunluğundadır⁴⁰.

Şekil 2: Orta Asya- Merkezi Boru Hattı

Kaynak: <http://www.gazprom.com/f/posts/85/812650/central-asia-map.jpg>

Bu anlaşma sayesinde 2003-2008 yılında doğal gaz ihracat oranı artış göstermiştir. Örneğin: 2008 yılında Rusya Türkmenistan'dan yaklaşık 42.3 milyar metre küp gaz ihraç etmiştir⁴¹. Ancak 2008 yılında meydana gelen ekonomik krizin ardından Nisan 2009'da Orta Asya–Merkez boru hattındaki kaza, Türkmenistan ve Rusya enerji işbirliğine ciddi engel olmuştur. Orta Asya- Merkez boru hattının 487.km'sinde meydana gelen kaza Rusya'ya ihraç edilen Türkmen gazının tamamen durmasına sebep olmuştur. Kaza olduktan sonra Türkmenistan tarafı, Rusya'nın

⁴⁰ *Kazakhstan ratifitsiroval soglaşenie o Prikaspiiskom truboprovode vigodnim Rossii*, Newsru, (Çevirimiçi), <http://www.newsru.com/finance/13may2009/prikasryi.html>, 25 Şubat 2016.

⁴¹ Kamalov, Orta Asya, s. 46.

anlaşmayı ihmal ettiği iddiasıyla Gazprom suçlanmıştır⁴². 2008 yılında Rusya Türkmenistan'dan yaklaşık 42.3 milyar m³ gaz ihraç etmişken, 2009 yılında bu rakam 11,8 milyar m³ kadar düşmüştür. Bu düşüş devam ederek 2010 yılında 10,7 milyar m³, 2011 yılında 11,2 milyar m³, 2012 yılında 10,9 milyar m³, 2013 yılında 10,95 milyar m³'e ulaşmıştır⁴³.

Nitekim Türkmenistan ve Rusya arasında çıkan bu problemler, sadece Rusya üzerinde dünya pazarlarına ulaşmanın tehlikeli olduğunu ve bunun yanında ülkenin ekonomisinde esas araç olan doğal gaz ticaretinin diğer aktörleri de kapsamı gerektiğini göstermiştir. Hâlihazırda Türkmenistan, Rus bağımlılığını kırmak için diğer küresel aktörler ile yoğun işbirliği çabasındadır. Özellikle, doğal gaz ticaretinde Türkmenistan ve Çin arasında ciddi bir işbirliği gelişmektedir.

Rusya ve Özbekistan arasındaki enerji işbirliği SSCB'nin dağılması nedeniyle aşağı düşmüştür. Bir başka deyişle Özbekistan'dan Rusya'ya ihraç edilen doğal gaz ve ham petrol oranı azalmıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde Özbekistan'da doğal gaz sektöründe Rusya devlet şirketi GazProm faaliyetini aktif olarak göstermektedir. 2002 yılında Özbekistan enerji şirketi "ÖzbekNeftiGaz" ve "GazProm" arasında stratejik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada 2003-2012 arasında Özbek gazını Rusya'ya sabit fiyatla satacağı dair proje yer alırken yeni boru hatlarının da inşasından bahsedilmiştir.

Ayrıca, 2005 yılında GazProm ve UztransGaz şirketleri arasında "2006-2010 Orta Vadeli İşbirliği" anlaşması imzalanarak tekrar 2010 yılında anlaşmayı 2012'ye kadar uzatmıştır. Anlaşmanın temel amacı Türkmen gazı ve Özbek gazını bir entegre altında Orta Asya- Merkezi boru hatlarıyla Rusya'ya ulaştırmaktır. Ayrıca Rusya tarafından Özbekistan'da Jeolojik araştırma yapılmaktadır. 2006 yılında Özbekistan'ın Ustyurmskogo bölgesinde yeni doğal gaz yatağı olduğunu ispat etmek amacıyla Gazprom tarafından yoğun bir araştırma başlatılmıştır. Sonuçta 2010 yılında "Djil" bölgesinde zengin doğal gaz yatağı tespit edilmiştir⁴⁴.

⁴² *Turkmeniy obvinila Gazprom vo vzrive gazoprovoda*, Lenta, (Çevirimiçi), <http://lenta.ru/news/2009/04/09/blame/>, 25 Şubat 2016.

⁴³ *Gas purchases: Strategy*, Gazprom, (Çevirimiçi), <http://www.gazprom.com/about/production/central-asia/>, 25 Şubat 2016.

⁴⁴ *Central Asia Gas purchases: Strategy*, Gazprom, (Çevirimiçi), <http://www.gazprom.ru/about/production/central-asia/>, 26 Şubat 2016.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri Rusya'nın enerji politikasında önemli yer almaktadır. Rusya'nın bu ülkelerdeki temel politikası enerji kaynakları aracılığıyla siyaset alanında kendi etkinliğini sağlaması ve bu avantajı kendi çıkarlarına dönüştürmesidir. Tacikistan ve Kırgızistan için Rusya ile işbirliği yapılması enerji alanındaki Özbek tekellini kırmanın tek yolu olarak görülmektedir⁴⁵. Orta Asya ülkelerinden tek Türk kökenli olmayan Tacikistan ise 2003 yılında Rusya'nın GazProm ile uzun vadeli 2028 yılına kadar anlaşma yapmıştır. 2006 yılından beri Rus şirketleri Tacik topraklarında yoğun arama faaliyetleri göstermektedir. Ayrıca, Tacikistan'da bulunan Rengan, Sargazon, Sarıkamış, Zapadni Şaambarı gibi stratejik yataklarda Rusya ve Tacikistan işbirliği üzerinde arama faaliyetlerine dair anlaşma 2008 yılında imzalanmıştır.

Kırgızistan'da ise sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmakta, bu enerji kaynaklarının işlenerek yılda 80.000 ton petrol üreterek kendi enerji talebinin %12'sini sağlamaktadır⁴⁶. Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettiği andan beri Rusya'ya olan dış borçlarını silmek için enerji alanında Rusya'ya imtiyaz vermektedir. 2003 yılında GazProm ile 25 yıllık uzun vadeli işbirliğine dair anlaşmaya imza atarak enerji sektöründe tamamen Rusya'ya bağımlı olmuştur. Bu bağımlılık, 2005 yılında meydana gelen Lale devrimi ile artmış. 2005 sonrası Bakiyev hükümetinde ülkedeki petrol ve doğal gaz aranması ve dağıtım, elektrik santrallerinin inşası gibi konularda Rusya ciddi kazanımlar elde etmiştir⁴⁷. Örneğin 2007 yılında Kırgızistan hükümeti ülkenin güneyinde bulunan Kuugart ve Maylısuu-4(Celalabat) doğal gaz yataklarının keşfi için GazProm'a lisans vermiştir⁴⁸.

2006 yılında %100 GazProm'a bağımlı "Gazprom neft Aziy", 2008 yılında "KırgızGaz" şirketleri kurulmuştur. Bugün Kırgızistan enerji sektöründe Rusya'ya bağımlı olan bu şirketler devletin tekelinde olma durumunda. 2010 yılında meydana gelen Kırgızistan iç siyaset sorunundan dolayı Rusya'dan Kırgızistan'a ihraç edilen bütün doğal gaz akımı durdurulmuştur. Bu kriz 2011 yılında çözülerek Nisan 2014'te

⁴⁵ Guseinov, Potentsial, s.43.

⁴⁶ Çağatay Özden, "Kırgızistan Enerji Piyasasında İş Olanakları", *Kırgızistan İş Fırsatları Sektör Raporları Serisi-3* (2013), T.C Ekonomi Bakanlığı Bışkek Ticaret Müşavirliği, s. 11.

⁴⁷ Barış Adıbelli, *Kan Kırmızısı Devrim*, Sena Ofset Baskı, İstanbul, 2010, s. 190.

⁴⁸ *Kırgızistan Ülke Bülteni 2012*, DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (Çevirimiçi) www.deik.org.tr, 27 Şubat 2016.

ülkedeki Rus etkisi şiddetle artmıştır. 2014 yılında KırgızGazProm adlı yaklaşık 3000 km kadar yeni doğal gaz boru hatlarının inşası başlamıştır.

3.1.2.2. Rusya'nın Öncülüğündeki Ekonomik Örgütler

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ekonomi politikasına tarihi perspektiften bakıldığında hep bir pazar entegre etme stratejisi söz konusudur. Bu stratejisinin şekli değişse bile mevcut Putin iktidarının Orta Asya'ya yönelik politikasının en temel stratejilerinden birisi Sovyetler Birliğinden sonraki yeni bağımsız Orta Asya devletleri ile ekonomik entegrasyondur.

Her şeyden evvel, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ekonomi stratejisinde, Sovyetler döneminde 70 yıldır inşa edilen boru hatlarının, demir yollarının, limanlarının, teknolojilerinin ve hatta Sovyet dönemlerinden kalan dilsel kültürel bağlantıların Rusya'ya avantaj sunduğunu, dolayısıyla Rusya'nın, Orta Asya bölgesinin ekonomik altyapısında dünyanın hiçbir küresel aktörünün elde edemediği tarihi konumuna sahip olduğunu hatırlamak gerekir.

Sovyetler Birliği'nin daha yeni çöktüğü 90'lı yıllarda Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ekonomik politikasında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun üye ülkeleriyle ekonomik entegrasyonu teşvik etme stratejisi önceliklerinden birisiydi. Örneğin, Rus ekonomisinin büyümeye başladığı 2000'li yıllarda BDT sayesinde Orta Asya ile olan ekonomi ilişkilerinde önemli bir unsur haline gelen Orta Asyalı işgücü göçüyle bölge ülkelerinin pazarlarını kendine entegre etmeyi bir şekilde başarmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün söylediklerine göre; 2011 yıl itibariyle Orta Asya'dan Rusya'ya çalışmaya gelen ve devamlı yaşamakta olan göçmen işçilerinin sayısı yaklaşık 4,5 milyondur. Göçmenlerin vatandaşlığına dair net bir rakam söylemek zor olsa da tahminlere göre, göçmenlerin 2 milyonu Özbekistan'dan, 800,000'i Tacikistan'dan, 600,000'i ise Kırgızistan'dan gelmektedir. BDT üyesi ülkeler arasındaki entegrasyon uygulamalarından yararlanıp Rusya'ya gelen bu işçiler son 10 yıldır kendi ülke ekonomilerine ciddi gelir desteği sağlamıştır. 2011 yılında Tacik işçiler, ülkesine 2,7 milyar \$ göndermiştir. Bu miktar Tacikistan'ın GSYİH'nin %45'a eşdeğerdir. Kırgız işçileri ülkesinin GSYİH'nin yaklaşık %29'ı, Özbekistan işçiler ise %8'ini sağlamıştır⁴⁹.

⁴⁹ Craig Oliphant, *Russia's Role and Interests in Central Asia*, Saferworld, 2013, s. 8.

Genelde inşaat ve hizmet sektörlerindeki ucuz ücretli vasıfsız işçiler olarak görülen Orta Asyalıların varlığı Rus ekonomisi için pek çok öneme sahip değilken, işsizlik ve yoksulluk oranı yüksek olan Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan için çok sayıda vatandaşlarının gelir kaynağı olması bakımından önemlidir. 2008 küresel ekonomik krizi; 2014 yılından bu yana devam etmekte olan Rus ekonominin düşüşüne rağmen Rusya'da çalışıp ülkesine döviz göndermekte olan Orta Asyalı işçiler milyonlarla ifade edilmektedir. Dolayısıyla BDT kapsamında Rusya ve Orta Asya ülkelerinin entegre olduğu görülmektedir. Rusya bugüne kadar yapmasa da istihdam ve vize düzenlemelerine sıkı denetim getirmek gibi yöntemlerle Tacikistan ve Kırgızistan'a karşı önemli finansal kaynakları engelleyebilme gücüne sahip olmuştur.

Ancak ekonomik krizden bir türlü kurtulamayan bazı Orta Asya devletleri dışında BDT'nun bünyesinde yer alan eski Sovyet Birliği Cumhuriyetleri, 70 yıl süren Rus ekonomik baskısından yeni kurtulduklarından ve bağımsız ekonomik politikası yürütebilme potansiyeline kavuştuklarından, Rusya öncülüğündeki BDT'ye şüpheli yaklaşmıştır. Dolayısıyla, BDT kapsamında Orta Asya bölgesinin ekonomik alanında istediklerini yeterince elde edemeyen Rusya, bölgede kendi önceliğindeki bir dizi ekonomik örgütleri ortaya çıkarmıştır. Bu kurumlar başta Gümrük Birliği olmak üzere BDT Serbest Ticaret Bölgesi, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Avrasya Kalkınma Bankası, Anti-Kriz Fonu ve Avrasya Ekonomik Birliği olarak sıralanabilir.

Yukarıda bahsedilen Rusya öncülüğündeki ekonomik örgütlenmelerden en dikkat çekici örgütlenme ise Avrasya Birliği'nin fonksiyon projeleridir. Rusya'nın dış politikasında Avrasyacılık olarak adlandırılmakta olan Orta Asya'nın ana merkezi olacak eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden oluşan bir Avrasya Birliği yaratma politikası Putin'in Rus iktidarını elde geçirdiği 2000 yılından başlamaktadır.

Avrasya adına örgütlenme politikası ilk 10 Ekim 2000 yılında Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurma anlaşmasıyla başlayarak (2006 yılında Özbekistan topluluğa üye olup 2008 yılında çekilmiştir) 2006 yılında Topluluk kapsamında üye ülkeler arasında bir gümrük birliği kurulmuştur. Sonraki süreçte Avrasya Ekonomik Birliği'nin temelini oluşturmak suretiyle Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında 2010 yılında Gümrük Birliği kurulması kararlaştırılmıştır. Gümrük Birliği çerçevesinde 1 Temmuz 2011'den itibaren üç ülkenin sınırı arasındaki gümrük

kontrolü kaldırılarak, malların serbest dolaşımını sağlamıştır⁵⁰. Rusya 2010 yılından beri Gümrük Birliği'yle Orta Asya'nın en büyük ekonomisine sahip olan Kazakistan ekonomisi ile kendi pazarını ortak ekonomik alan kapsamında entegre etmeye çalışmıştır.

Gümrük Birliği'nden sonraki aşama olarak 2011 yılında üç ülke arasında "Avrasya Ekonomik Entegrasyon Bildirgesi" ve "Avrasya Ekonomik Komisyonu Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmalar temelinde, 29 Mayıs 2012 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelen üç ülkenin liderleri Avrasya Ekonomik Birliği projesini onaylayarak ekonomik birliğin 2015 yılı itibaren faaliyete geçmesi yönünde anlaşmışlardır⁵¹.

Avrasya Ekonomik Birliğinin 2015 yılında faaliyete geçmesinden hemen sonra Kırgızistan ve Ermenistan birliğe üye olmuştur. Üye ülkelerin ortak ekonomik politikası üzerine koordinasyonu teşvik etme ve aralarında mal, hizmet ve işçilerin serbest dolaşımını sağlamayı öngören Avrasya Ekonomik Birliği'nin, faaliyetlerini aşağıdaki ilkelere dayalı yürütmesi konusunda anlaşılmıştır: Uluslararası evrensel hukukunun temel ilkeleri olan devletlerin egemenliği ve eşitliğine saygı gösterme ve hukuka göre hareket etme; üye ülkelerinin siyasal yapısına saygı gösterme; tarafların ulusal çıkarlarını göz önüne alarak karşılıklı faydalı işbirliğini teşvik etme; piyasa ekonomisi ve adil rekabet ilkesine göre hareket etme; Gümrük Birliği'nin işleyişini sağlama. Ayrıca, Avrasya Ekonomik Birliğinin yetkilerini kendi kurumunun ana amaçları: halkların yaşam standartlarını iyileştirmek için üye ülkelerin ekonomisinin istikrarlı olarak kalkınmasına teşvik etme; birlik içinde mal, sermaye ve hizmet sektöründe ortak pazar yaratma; karşılıklı işbirliği ve kapsamlı modernleşme yoluyla küresel ekonomide rekabet gücünü artırma olarak tanımlamıştır⁵².

Hatta, birliğin amaçları arasında yeni ekonomik entegrasyon projeleri de yer almaktadır. Anlaşmada katılımcılar, Avrasya Ekonomik Birliği kapsamında 2016 yılında tıbbi cihazlar ve malzemelerin ticaretindeki tarife dışı kısıtlamaları karşılıklı olarak kaldırma anlaşmasına; 2019 yılında elektrik sektöründe karşılıklı anlaşmaya;

⁵⁰ *Novii Integratsionnii Proekt Dlya Evrazii – Buduşee, Kotoroe Rojdaetsya Segodnya*, İzvestiya, (Çevirimiçi), <http://izvestia.ru/news/502761>, 28 Şubat 2016.

⁵¹ *Evraziiskii Ekonomiçeskii Soyuz*, Ria, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/spravka/20140529/1009667833.html>, 1 Mart 2016.

⁵² "Voprosi i Otveti Tsipri i Fakti, Evraziiskii Ekonomiçeskii Soyuz 2014", *Avrasya Ekonomik Komisyon Soru ve Cevap Kılavuzu* (2014), s. 21, (Çevirimiçi), http://www.eurasiancommission.org/ru/Documents/eaes_voprosy_otvety.pdf, 1 Mart 2016.

2025 yılında petrol, doğal gaz ve finans sektöründe bir işbirliği anlaşmasına varmayı beyan etmişlerdir⁵³.

Ancak bazı uzmanlar tüm üye ülkelerinin toplam GSYİH 2,6 trilyon \$ olan, üstelik bunun %80'si Rusya'nın olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin, uluslararası pazarda çok önemli aktör olmayacağını hatta birliğin geleceğine şüpheyle bakmaktadırlar. Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurmasını ekonomiden ziyade siyasi gerekçelerden kaynakladığını düşünmektedirler. Bloomberg Businessweek dergisinde çıkan makaleye göre; Avrasya Ekonomik Birliği'nin Rusya dahil tüm katılımcılara zarar verebileceği vurgulanarak bunun temel nedeninin Rusya'nın uluslar arası arenaya bölgesel güç olduğunu hissettirmek için diğer ülkeleri kendi birlik içine sokmaya çalışmasıdır⁵⁴. Makalede Orta Asya ve diğer bölgelerden katılan devletlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma nedenleri şu şekilde özetlenmiştir: Kazakistan, petrolünü Rus boru hatları üzerinden dünya pazarına satmakta olduğundan Rusya'yla kısmen iyi ilişkiler sürdürmek mecburiyetinde, Ermenistan güvenlik nedeniyle Rusya'ya tolerans tanımakta; Kırgızistan artan Çin etkisini dengeleyecek tek aktörün Rusya olduğundan; ve Beyaz Rusya ise Rus petrol ve doğal gazına tam bağımlılıktan birliğe katılma zorunda kalmışlardır.

Kimine göre Avrasya Ekonomik Birliği, Avrupa Birliği örnek alınarak kurulmuş ve ona benzeyen bir örgütlenme olacak gibi görülse de Rusya'nın bu örgütlenmeyle çok daha geniş jeopolitik amaçlar planladığı, hatta Avrasya entegrasyon sürecinde Rusya menfaati için istihbarat örgütlerini kullanmakta olduğunu; nihayetinde Rusya, Avrasya Birliği'yle Orta Asya ülkelerini kendi öncülüğündeki bir ittifakta bulunduracaktı⁵⁵. Nitekim Rusya'nın Avrasya Birliği yaratma çabası Avrupa Birliğinin izlediği yol, tarih sürecinde de görüldüğü gibi bölgesel ekonomik topluluktan bir siyasal birlik yaratma olarak görülmektedir.

Ancak her ne kadar Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği'ni ekonomik amaçtan ziyade siyasal amaçla yaklaştığını varsaysa bile birliğin ana kurucusu Kazakistan ve Beyaz Rusya devlet liderleri birliğe dair konuşmalarında, Avrasya Ekonomik

⁵³ A. Knobeli, "Evraziiskii Ekonomiçeskii Soyuz: Perspektivi Razvitiya i Vozmojnje Prepyatstviya" *Vorposy Ekonomiki* (2015), No: 3, s. 88.

⁵⁴ Carol Matlack, *Putin's Eurasian Union Looks Like a Bad Deal, Even for Russia*, Bloomberg Businessweek, (Çevirimiçi), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-05-29/putin-s-eurasian-union-looks-like-a-bad-deal-even-for-russia>, 2 Mart 2016.

⁵⁵ Elnur İsmayılov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* (2013), Cilt: I, İstanbul, s. 102-103.

Birliği'nin siyasal bir yapı olmadığını ve olmayacağını belirtmişlerdir. Beyaz Rusya lideri Lukaşenko Avrasya Birliği'nin oluşum sürecinde Sovyetler Birliği'nin yeniden canlandırmanın söz konusu olmadığını ve hatta Sovyetler Birliği'ni yeniden yaratmanın imkansız ve akıl dışı olduğunu vurgulayarak mevcut uluslararası sistemlerde farklı durumlar ortaya çıkmasından dolayı, dünya aktörleri ekonomik alanında entegrasyon işbirliği tercih etmekte dolayısıyla ekonomik entegrasyon birliklerini ileriye taşımak gerektiğini söylemiştir⁵⁶.

Kazakistan lideri Nazarbaev, 2013 Avrasya Ekonomik Konseyi toplantısında Lukaşenko'nun görüşüne benzer bir şekilde bir açıklama yapmış; Avrasya Ekonomik Birliği'nin sadece ekonomik alanında işbirliği yapma amaçlı olduğunu; ekonomik işbirliğin siyasallaşmasının kabul edilemez olduğunu; ekonomik birliğin katılımcılarının egemen devletler olduğundan, diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapmasında birliğin engel olmaması gerektiğini dile getirmiştir⁵⁷.

Bu bağlamda Kazakistan ve Beyaz Rusya hükümetleri Avrasya Ekonomik Birliği aracılığıyla büyüyecek ve birliğin Rus siyasetinden etkileneceği konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Üstelik 2015 yılında faaliyete geçen Avrasya Ekonomik Topluluğu petrol fiyatının düşüşünden ve bazı yaptırımlardan kaynaklı Rusya ve Kazakistan ekonomisinin düşüşe nedeniyle beklendiği kadar iyi işlememektedir. Çünkü Rusya ve Kazakistan'ın gelir kaynağı olan petrol fiyatlarının düşüşü ve ülkelerin ihracat gelirinin düşüşü ülkenin alım gücünü zayıflatarak çeşitli projelere yapılacak devlet harcamalarını kesmek zorunda bırakmıştır. Birlik resmi olarak kurulduktan bir yıl sonra 2016 yılında Beyaz Rusya Dışişleri Bakanı Vladimir Makei: Avrasya ekonomik entegrasyonu sürecinin planlandığı gibi işletmekle birlikte ne yazık ki istediğimiz kadar hızlı değildir yorumunda bulundu. Bununla beraber Makei, Avrasya Ekonomik Birliği'nin hala ortak para birimine hazır olmadığını dile getirmiştir⁵⁸.

⁵⁶ *Lukaşenko: Edinoi Valyuti i Nadnatsionalnih Nadstroek v Evroaziiskom Soyuze ne Budut, Vosstanovlenie SSSR Nejeilatelino i Nerazumno*, Russkaya Narodnaya Liniya, (Çevirimiçi), http://ruskline.ru/politnews/2013/10/02/lukashenko_edinoj_valyuty_i_nadnacionalnyh_nadstroek_v_evrazijskom_soyuze_ne_budet_vosstanovlenie_rossr_nezheletelno_i_nerazumno/, 3 Mart 2016.

⁵⁷ *Nazarbaev Raskritikoval Politizatsiyu Evroaziiskogo Ekonomičeskogo Soyuzu*, NurKZ, (Çevirimiçi), <https://www.nur.kz/295894-nazarbaev-raskritikoval-politizacziyu-evrazijskogo-ekonomicheskogo-soyuzu.html>, 3 Mart 2016.

⁵⁸ *Dlya Vvedeniya v EAES Obşei Valyuti Vremya Eşe ne Prişlo Şçitaet Makei*, Ria, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/world/20151027/1309230978.html>, 3 Mart 2016.

Gerçekten de 2014 yılından beri Rusya ekonomisinin yaşadığı olumsuz gelişmeler, Avrasya Birliği projesine ciddi engel teşkil etmiş durumdadır. Bu nedenle bazı katılımcı ülkelerin muhalif kesimlerince eleştirilmeye başlanmıştır. 2016 yılında Ermenistan Parlamentosunun üyesi Khachatur Kokobelyan'un "Avrasya Ekonomik Birliği'ndeki Ermenistan Üyeliğini Sonra Erdirme" taslağını parlamentoya sunması gibi bir gelişme söz konusudur. Kokobelyan, birliğin kurulmasından bir yıl geçmesine rağmen; ülkelerin ekonomik entegre süreci ve katılımcıların refahının artışında yeterince olumlu gelişimi yaşanmadığını; aksine Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'nin katılımcı ülkelere yaptığı ihracatın azaldığını; Birliğin katılımcı statüsünden dolayı diğer yabancı yatırımların azaldığını; ekonomik anlamda Ermenistan'ın izole edildiğini dile getirmiştir. Ama onun dile getirdiği nedenlerden en dikkat çekici ifade olan "Avrasya Ekonomik Birliği ise bir ekonomik birliği değildir, bir etkisiz siyasi ve ekonomik ittifaktır" açıklamasından sonra, Avrasya Birliği katılımcıları Dağlık Karabağ'da yaşanan kriz günlerinde Azerbaycan'ı rahatsız etmemek için Erivan'da toplantı yapılmasına karşı çıkmışlardır. Böylece Birlik katılımcıların çıkarlarına hizmet etmediğini de vurgulamıştır⁵⁹.

Nitekim Avrasya Ekonomik Birliği'nin ilk ortaya çıkışından beri Rusya; Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Beyaz Rusya'dan farklı olarak birliğin sadece ekonomik değil daha geniş olarak siyasi ve güvenlik işbirliği fonksiyonu ile inşa edilecek perspektifin üzerine oturduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak Rusya'nın Orta Asya bölgesinde kendi öncülüğündeki ekonomik kurum aracılığıyla Sovyet döneminden kalan ekonomik etkinliğini koruma çabası, Ukrayna Krizinde Batılı Devletlerin uyguladığı yaptırımlar ve üstelik petrol fiyatının düşüşü mahvedecek gibi görünmektedir. 2012 yılında Chatham House⁶⁰ Enstitüsün araştırmacısı James Nixey: Eğer Gümrük Birliği beklendiği gibi finansal kazanç sağlamazsa Rusya'nın Rubleyi bölgesel para birim yapma planının geçersiz olacağını öngörmüştür. Ayrıca, Kazakistan dışındaki diğer Orta Asya ülkelerinin ekonomik

⁵⁹ *Armeniya Mojet Viiti iz EAES*, Fobres Kazakistan, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/news/2016/04/14/newsid_109954?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=forbes.kz&utm_term=1245878&utm_content=4250718, 6 Mart 2016.

⁶⁰ Chatham House The Royal Institute of International Affairs. 1920 yılında kurulan Londra merkezli İngiltere'nin ünlü uluslararası ilişkiler araştırma merkezi.

zayıflığından dolayı bölgeye yönelik Rusya'nın "Marshall Planı"nın geçersiz kalacağı tespitini yapmıştır⁶¹.

Bugün Gümrük Birliği kurulmasından 4, Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasında 1,5 yıl geçmiş olmasına rağmen hala Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın üst düzey yetkililerince ortak para birimi oluşturacağına dair olumlu bir yaklaşım görülmemekte, dolayısıyla Nixey'nin kötümser görüşü 4 yıl sonra doğrulandığını varsayabiliriz. Üstelik Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik Marshall Planı'nı sekteye uğratabilecek Orta Asya ülkelerinin zayıf ekonomik kapasitesi petrol fiyatının düşündünden ciddi oranda etkilenen Kazakistan ekonomisi (2015 yılının son itibariyle ekonomik büyüme oranı iki kat düştüğü, bütçe geliri %40 azaltmış⁶²) de ağır bir yük altına girmiş durumdadır. Daha kötüsü, mevcut Rus ekonomisi de zor durum yaşamakta, Ruble'nin değer kaybı devam etmektedir. Ancak Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin ve Avrasya Birliği projesinin daha yeni kurulması, birliğin en iyi örneği AB'nin bile ekonomik entegrasyon süreci bugünkü duruma gelene kadar epey zaman aldığını unutmamız gerekmektedir.

Hatta, bir taraftan üye ülkelerin derin bir ekonomik kriz yaşamakta olduğu sırada, Avrasya Ekonomik Birliği'nin entegre sürecinin ilk adımını atıp sağlam kalması bir başarı gibi görülmelidir. Bu bağlamda Kazakistan'ın lideri Nursultan Nazarbayev: "Biz hepimiz krize rağmen Avrasya Ekonomik Birliğinin ilk zor yılını geçirdik. Buna rağmen, doğru yaptığımızdan eminim; biz daha ileriye gitmeliyiz. Tüm katılımcı ülkelerin GSYH %30 oranda düşmesi ve ülkelerin ticaretinin azaldığı bu süreçte iletişim, açık sınır ve ortak girişim çok önemli rol oynamaktadır⁶³". Nitekim 2016 yılında ve önümüzdeki birkaç yılda Avrasya Birliği'nin işleyişi olumsuz olmayacak, dolayısıyla iç ekonomik sorunlarıyla boğuşan Rusya'nın, bölgeye yönelik ekonomik politikasında engellerin daha da çoğalacağından; birliğin yakın gelecekte diğer Orta Asya ülkelerine doğru genişlemesi oldukça zayıf bir olasılık olarak

⁶¹ James Nixey, *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, Chatham House, Briefing Paper, 2012, s. 12, (Çevirimiçi), https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0612bp_nixey.pdf, 6 Mart 2016.

⁶² *Nastupaet Nastoyasii Krizis- Nazarbaev*, Tengrinews, (Çevirimiçi), https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nastupaet-nastoyaschiy-krizis-nazarbaev-282660/, 8 Mart 2016.

⁶³ *O Çem Govorili Nazarbaev i Putin na Vstreçe v Moskve*, Forbes, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/process/o_chem_govorili_nazarbaev_i_putin_na_vstreche_v_moskve, 8 Mart 2016.

görülmektedir. Ancak Nazarbaev'in söylediği gibi Avrasya Ekonomik Birliği'nin en zor dönemi geride kalmıştır diyebiliriz.

3.2. ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI

Mevcut uluslararası aktörlerinden Çin, Orta Asya bölgesinde de hem jeopolitik hem siyasi hem de ekonomi açısından önemli bir konumdadır ve etkinliğini de giderek arttırmaktadır. Soğuk Savaş dönemi Çin dış politikasında Orta Asya ideolojik ayrışma ve sınır anlaşmazlığı gibi sorunlardan dolayı soğuk ilişkiler yaşanan SSCB'nin bir sınırı olarak ele alınmaktaydı. SSCB'nin dağılması uluslararası sistemin tüm aktörlerinin jeopolitik yapısı ve politikalarını alt üst ettiği gibi Çin'in de Orta Asya'ya yönelik politikasını kökten değiştirmiştir.

Dünya jeopolitiğinde yeniden etkinliğini arttıran Çin; Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere 3 yeni Orta Asyalı komşularıyla karşılaşmak zorunda kaldı. Yeni komşu ülkeleri ile siyasi ve ekonomik açıdan zayıf “Avrasya Balkanları” olarak adlandırılan oldukça istikrarsız Orta Asya bölgesine de sınır olmuş oldu. Soğuk Savaşın bitiminden önce yani 1985'te SSCB ile ilişkilerini iyileştiren Çin, 1991'den bu yana yeni bağımsız olan tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bilhassa, 3'ü komşu olmak üzere 5 Orta Asya ülkesi ile yeniden başlayan ilişkilerini geliştirme ve bölgedeki nüfuzunu artırmak için yoğun girişimlerde bulunmaktaydı.

Nitekim Türk akademisyen Selçuk Çolakoğlu bugüne kadar izlenen Çin'in Orta Asya politikasını üç döneme ayırmıştır⁶⁴. İlk olarak 1991-1995 yılları arasındaki geçiş süreçte Çin'in Orta Asya bölgesine yönelik politikası, Orta Asya'nın istikrarsız durumundan kaynaklanabilecek etnik milliyetçilik ve radikal grupların Doğu Türkistan Özerk bölgesine sızmasını önlemeye yöneliktir. Ayrıca bu süreçte yeni kurulan Orta Asya ülkelerinin, Doğu Türkistan'daki soydaş ve dindaş gruplara destek sağlamaması için bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerde önemli adımlar atmıştır. İkinci dönem 1996-2001 yılları arasındaki dönemdir. Bu süreçte Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün altyapısını kurmaya başlamış ve kendi öncülüğünde olan ŞİÖ'ne Rusya'yı da katarak doğrudan Rusya'nın tepkisi olmadan Orta Asya ülkeleri ve Rusya arasında çok taraflı bir siyasi platform oluşturmayı başarmıştır. 3.

⁶⁴ Selçuk Çolakoğlu, “Çin'in Orta Asya Politikası (1991-2007)”, Derleyen: Turgut Demirtepe, *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, USAK Yayınları 16, Ankara, 2008, s. 172-173.

Dönem ise 11 Eylül sonrasında ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırmaya ile başlamıştır. Dolayısıyla Çin, bir taraftan ABD'nin teröre karşı mücadelesi ile Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı grupları bastırmaya çalışırken; diğer taraftan Orta Asya'daki ABD'nin nüfuzunu azaltmaya en azından dengeleme politikası izlemektedir.

Günümüz 2000'li yıllarda Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikası yeni döneme girmiştir, Çin, Orta Asya'da hemen hemen tüm ülkeler ile diplomatik, ekonomik ve güvenlik açısından iyi ilişkiler kurarak ekonomik açıdan bölgenin en önemli aktörü olmayı başarmıştır.

Orta Asya'ya yönelik mevcut Çin dış politikası 4 strateji temelinde kurulmaktadır.

1. Orta Asya bölgesini Doğu Türkistan'ın Uygur radikal ve bölücü gruplarının üssü haline gelmesini önlemek;
2. Orta Asya'yı Çin'in sınırları dışında güvenlik sorunlarına müdahalesini gerektirecek istikrar bozucu bir bölge haline dönüştürmekten kaçmak;
3. Orta Asya bölgesindeki enerji hammaddelerinin bir kısmını kontrol altına almak;
4. Kuzey ve Batı pazarına açılım stratejisi kapsamında Orta Asya'yı Çin pazarına entegre etmek⁶⁵;

Yukarıda sıralanan Orta Asya'daki temel çıkarlarını sağlamak için Çin, kendi öncülüğündeki Şanghay İşbirliği Örgütü mekanizmasını oluşturmuştur. İlk kurulduğunda güvenlik sorunlarını bölge ülkeleri ile kolektif faaliyet üzerine çözmeyi amaçlayan SİÖ, bugün güvenlik, siyasi ve ekonomik gibi tüm alanlarda Çin'in bölgeye yönelik politikasının temel aracı olmuş durumdadır. Üstelik ekonomik anlamda bölgede kendi nüfuzun güçlendirecek proje olan Yeni İpek Yolu projesi 2013 yılında gündeme gelmiştir. Nitekim Soğuk Savaşın bitmesiyle Orta Asya'daki en önemli aktör konumunu zorlayan Çin, en azından ekonomik açıdan Rusya'nın elinden almışken; güvenlik sektöründe ŞİÖ, ekonomik sektöründe de Yeni İpek Yolu projesi mekanizması çerçevesinde Orta Asya'ya doğru hareket etmektedir.

⁶⁵ Sebastien, Asia, s. 11.

3.2.1. Güvenlik

Çin'in Orta Asya politikasında güvenlik alanında işbirliğini geliştirmesi birinci derecede önemlidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazandığı 1992 yılından bu yana; Çin'in, Orta Asya yönelik politikası bölgede herhangi bir çatışma ve istikrarsız durumun ortaya çıkartmasını önlemek için bölge ülkeleri ile her alanda yoğun işbirliği oluşturma temelinde inşa edilmektedir. Çin'in bölgenin güvenliğine önem vermesinin temel nedeni ise; Orta Asya'nın üç ülkesi ile sınırını paylaştığı Doğu Türkistan Özerk bölgesindeki Uygur etnik, Müslüman azınlığından duyduğu endişedir.

Uygurlar; ağırlıklı olarak Çin'in Doğu Türkistan Özerk bölgesinde yaşayan bağımsız devleti olmayan, Altay dil grubuna ait Türkçe konuşan Müslüman halktır. Mevcut verilere göre Çin'de yaklaşık 10 milyon civarında Uygur yaşarken kalan yaklaşık 300 bin Uygur Türkü, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da azınlık olarak yaşamaktadır⁶⁶. Orta Asya'daki Uygur etnik grubunun çoğunluğu Kazakistan'da yaşamakta ve 2013 verilerine göre Kazakistan'ın yaklaşık 17 milyon nüfusunun %1,4'ü yani 243 bin Uygur yaşamaktadır⁶⁷. Çin'de yaşayan Uygurlar 1980'li yılların sonlarında Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için ayaklanmaya başlamıştır. 1989 yılında Sovyetlerin dev ordusunun Afganistan'da başarısızlığa uğramasının ardından, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile ard arda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması gibi gelişmeler, Uygurlar için; Sovyet sistemli Çin'in de yenilebileceği ve kendi bağımsız devletlerini kurabilecekleri konusunda bir umut vermiştir⁶⁸.

Nitekim bir taraftan Uygur milliyetçiliği ve radikal dini akımların artması, diğer taraftan Çin Komünist partisinin ağır baskıları Doğu Türkistan'daki şiddet olaylarını birden alevlendirdi. Çin hükümeti Uygur ayrılıkçı gruplarının 1990-2000

⁶⁶ "Uighur", *Encyclopedia Britannica*, Last Updated 2015, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/topic/Uighur>, 17 Mart 2016.

⁶⁷ *Svişe 11 mln Kazahov Projivaet v Kazaxstane*, Novosti Kazahstan, (Çevirimiçi), <http://www.newskaz.ru/society/20130515/5087880.html>, 18 Mart 2016.

⁶⁸ Mustafa Aydın, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", *Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I*, Nabel Yayın, Ankara, 2005, s. 77.

yılları arasında patlama ve suikast dahil olmak üzere en az 200'den fazla şiddet olaylarına karışıklarına dair suçlamalarda bulunmuşlardır⁶⁹.

1990'lı yılların Çin'in bakışıyla, Brzezinski'nin değerlendirdiği "Avrasya kıtasının batı ve doğu uçlar arasında, nüfus yoğunluğu az ve siyasi olarak istikrarsız, yapısal olarak parçalanmış dev bir orta alanı"⁷⁰ gibi yeni Orta Asya'nın durumu Uygur ayrılıkçı gruplarına elverişli ortam hazırlamıştır. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını yeni kazandığında Çin, kendisinin Uygur azanlığı ile aynı etnik, tarih, dil, kültür ve dine sahip, 300 bin Uygur nüfusunu da bulunduran 3 yeni Orta Asya ülkesi ile komşu olmuştur.

Bu komşu ülkelerinin Uygur ayrılıkçı gruplarına herhangi bir destek sağlamaması ve ayrıkçı gruplarının bölgedeki istikrarsızlık ortamından yararlanmasına izin vermemek için komşu ülkelerle derhal işbirliğine girmeyi arzulamıştır. Öncelikle, Orta Asya ülkeleri ile bir sorun yaşamamak için zaten Soğuk Savaş döneminden beri var olan sınır anlaşmazlığını çözmeyi ulusal güvenliği için öncelikli bir misyon olarak görmüştür. 1996 yılında Çin, yeni komşuları Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet liderleriyle Şanghay'da bir araya gelerek ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlığını barışçıl yollarla çözülmesine bölgedeki siyasi istikrarı sağlamak için Şanghay Beşlisi bölgesel platformunu oluşturmuştur. Platform kapsamında Çin, 29 anlaşma imzalayarak var olan 12 sınır anlaşmazlığını çözmüştür⁷¹. Böylece Orta Asya ülkeleri ile olası anlaşmazlıklarını gidermiş ve Doğu Türkistan sınırını güvence altına almıştır.

Ancak 90 yıllarda Rusya'nın Çeçen ayrımcı gruplarla yaptığı savaş, Tacikistan'daki radikal grupların yer aldığı iç savaş ve Orta Asya'nın tüm ülkelerinde yükselmekte olan muhalif dini partilerin hareketlerini endişe ile izlemekte olan Çin'e 1996 yılında El Kaide'nin merkezi Afganistan'a taşıdığına dair haberi büyük bir darbe indirmiştir. El Kaide'nin Afganistan ve Pakistan'da yerleştiğinden beri Doğu

⁶⁹ Usaid Siddiqui, *The Ethnic Roots of China's Uighur Crisis*, Aljazeera America, (Çevirimiçi), <http://america.aljazeera.com/opinions/2015/7/the-ethnic-roots-of-chinas-uighur-crisis.html>, 18 Mart 2016.

⁷⁰ Brzezinski, Satranç, s.53.

⁷¹ *Spotlight: "Shanghai Five": a Paradigm Mechanism for Peace, Development at Border Areas: Experts*, Xinhua News, (Çevirimiçi) http://news.xinhuanet.com/english/2016-04/14/c_135279213.htm, 20 Mart 2016.

Türkistan ve Orta Asya merkezli bazı Uygur silahlı grupların uluslararası diğer radikal grupların yardımı ile yeniden yapılandırıldığına yönelik endişeler giderek artmıştır.

ABD Araştırma Servisi'nin 2001 raporuna göre; bölgedeki Doğu Türkistan Birleşik Devrimci Cephesi, Uyguristan Kurtuluş Örgütü, Lop Nor Kurtlar, Sincan Kurtuluş Örgütü, Uygur Kurtuluş Örgütü, Doğu Türkistan Gençlik Evi ve Serbest Türkistan Hareketi gibi Uygur silahlı örgütleri, Pakistan'ın Tableeghi Jamaat ve Jamaat-i-İslami, Özbekistan merkezli Hizb-ut-Tahrir, Kazakistan merkezli Doğu Türkistan Komitesi, Özbekistan İslami hareketi ve Afganistan merkezli El Kaide gibi uluslararası radikal terör örgütleri ile bağlantı kurarak finans ve silah desteklerinin yanı sıra Afganistan ve Pakistan'da bulunan kamplara binlerce militan göndermiştir⁷².

Pakistan ve Afganistan'dan Orta Asya'ya, Orta Asya'dan Doğu Türkistan'a kadar ağ oluşturmaya başlayan uluslararası terörizm tehdidine karşı yeni politika arayışında olan Çin, aynı tehdidi paylaşan Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile işbirliği içinde bu tehditle mücadele edecek çok taraflı mekanizmaya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, 15 Haziran 2001 tarihinde bölge ülkelerinin sınır sorunlarının çözümü temelinde kurulan Şanghay Beşlisi Özbekistan'ın da katılımıyla 6 üyeli Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüşmüştür. Örgütün Çin öncülüğündeki bir güvenlik mekanizması olarak sahneye çıkması Çin'in ulusal güvenliğini sağlamak için bölge ülkeleri ile işbirliği içinde olmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Ancak, Çin öncülüğündeki bir güvenlik örgütü ŞİÖ'nün temel hedefi uluslararası terörizm ve ayrıcılık ve aşırıcılığa karşı etkili mücadele olsa da, ileride üyeler arasında bölgesel, siyasi ve ekonomik işbirliğini geliştirmesi de kuruluş belgesinde planlanmıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sitesinde örgütün amacı şu şekilde tanımlanmıştır:

“Üye ülkeler arasında karşılıklı güven, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi, bölgesel barış, güvenlik ve istikrarın korunması için ortak çaba sarf edilmesi, terörizm, köktencilik, ayrılıkçılık, örgütlü suçlar ve yasadışı

⁷² Dewardric L. McNeal, *China's Relations with Central Asian States and Problems with Terrorism*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2001. s. 8-11.

göçle ortak mücadele edilmesi, ayrıca siyaset, ekonomi, bilim ve teknoloji, kültür ve eğitim, enerji çevre konularında işbirliğinin geliştirilmesidir."⁷³

ŞİÖ temelde bir güvenlik örgütü olduğundan üye ülkelerin güvenliğine ne kadar önem verdiğiğin göstergesi örgütün sekreterliğinin Pekin'de, Terörizme Karşı Organlarının Taşkent'te⁷⁴ bulunmasından anlaşılmaktadır. Örgütün kuruluşundan kısa bir süre sonra 11 Eylül saldırısı gerçekleşmiş ve ŞİÖ üyesi Orta Asya ülkelerinde, ABD askeri üsleri kurulmaya başlayınca Rusya gibi Çin'in de Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasında bir değişim oluşmuştur.

Zaten ABD ile Tayvan Adaları ve Tibet sorunu üzerinden yaşanan diplomatik tartışmadan ve Asya-Pasifik'teki askeri üslerinin etkisiyle ABD nüfuzunun artmasından rahatsız olan Çin, ABD'nin ülkesinin batı sınırındaki Orta Asya askeri varlığını arttırmaya başladığında, kendini, hem de doğu hem de batı tarafından ABD ve onun müttefik ülkelerinin askeri üsleri ile çevrelenmiş olarak hissetmeye başlamıştır. Bu bağlamda Çin ABD'nin askeri varlığını bölgeden çıkarmak için ŞİÖ'nün teröre mücadele konusunda NATO'yla kıyaslanabilecek bir yapısı olduğunu Orta Asya ülkelerine inandırmak için, örgütün faaliyetlerini sert bir tavırla dillendirmeye başlamıştır.

Uluslararası terörle mücadelenin ŞİÖ'nün en önemli amacı olduğunun 17 Haziran 2004 Taşkent Zirvesi'nde üye ülkelerin oybirliğiyle kabul etmesi üzerine terörizme karşı ortak mücadele etmeyi öngören Taşkent Bildirisi imzalanmıştır. Bildirinin sonunda ŞİÖ bünyesinde Taşkent merkezli Terörizme karşı organı, bölgenin terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadeleyi yürüten bölgesel üst düzey güvenlik organı olmuştur. 2005 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen ŞİÖ Üye Ülkelerinin Devlet Başkanları Konseyi'nin 7. Zirvesinde ŞİÖ'nin tam anlamda bir güvenlik örgütü olduğunu teyit eden Bişkek Bildirisi imzalanmıştır⁷⁵.

Çin'in Orta Asya'da herhangi bir askeri üssü yoksa da, ŞİÖ'nün kendi öncülüğündeki bir bölgesel güvenlik örgütü olduğunu 2001-2013 yılları arasında ŞİÖ kapsamında askeri birikimlerin katıldığı toplam 13 askeri tatbikat, gerçekleşmeye

⁷³ *Şanghay İşbirliği Örgütü*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, 20 Mart 2016.

⁷⁴ Mahmut Yardımcıoğlu, Hüseyin Koçarlan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, s.166.

⁷⁵ Barış Adıbelli, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, İQ Kültür Sanat Yayıncılık

başarmıştır. Orta Asya ülkeleri Çin'in askeri birikimlerinin bölgede rol almasını Rusya ve ABD askeri nüfuzuna karşı dengelenmesi bir fırsat olarak görüş ve Çin'in bu girişimleri memnuniyetle karşılanmıştır⁷⁶. Çünkü Çin'in Orta Asya'ya bir askeri üs kurma olasılığı azken ciddi güvenlik sorunu meydana geldiği halde ŞİÖ örgüt çerçevesinde Çin, askeri ve istihbarat güçlerinin yardımıyla bulunacak aktör konumuna inanmaktaydı.

2003 yılında ŞİÖ kapsamında sürekli olarak gerçekleşen askeri tatbikatlarda askeri kapasite ve dünyaya verilen mesaj açısından en önemli tatbikat, Çin ve Rus askerlerinin ağır teçhizatlarıyla yer aldığı “Barış Misyonu” adı verilen ve yıllık yapılan bir dizi tatbikatlardır. Orta Asya'daki; ABD'nin askeri varlığının bölgeden çekilmesinde hemfikir olan Çin ve Rusya, ŞİÖ askeri tatbikatları ile dünya kamuoyuna şu mesajları vermiştir.

- Bölge ülkeleri herhangi bir iç güvenlik sorunlarını başka aktörler olmasa da (NATO, ABD) ŞİÖ kapsamında kendileri çözebilecek kapasiteli olduğunu;
- Bölgenin güvenlik sorunlarının çözümü konusunda herhangi bir dış gücün yardımına ihtiyaç olmadığını;
- ŞİÖ'nün herhangi bir üye ülkenin güvenlik sorunlarına karşı işbirliği içinde ortak hareket edeceğini göstermiştir.⁷⁷

Ancak 2005 ve 2010 yılında Kırgızistan'da meydana geldiği siyasi istikrarsızlık ve Özbek-Kırgız etnik çatışmalarında, ŞİÖ'nün herhangi bir müdahalede bulunmaması için, Çin'in Kırgızistan'ın içişlerine karışmama kararı almasıyla Orta Asya ülkelerinin örgütünün gerçek rolünün ne olduğunu sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. Buna rağmen aynı zamanda Orta Asya ülkeleri için ŞİÖ, NATO sonrası Afganistan'ın istikrarsızlığı, IŞİD ve Taliban tehditlerine karşı güvenlik ve garanti aktör konumuna sahiptir.

Çin açısından bakıldığında Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikası ŞİÖ sayesinde başarı ile yürütülmektedir. Bunlardan en önemlisi ŞİÖ, Orta Asya devletleri

⁷⁶ Andrew Scobell, Ely Rather, Micheal Beckley, *China's Strategy Toward South and Central Asia An Empty Fortress*, Rand Project Air Force, Rand Corporation Research, 2014, s. 37-39.

⁷⁷ Hasret Çomak, Ayşegül Gökçalp, “2010’lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, 2009, Kocaeli, s.340.

ile iyi ilişkiler zemin hazırlamıştır, Orta Asya'dan gelebilecek dış kaynaklı tehditleri azaltmış ve ABD'nin askeri üslerini bölgeden çekmesi gerektiği söylenmiştir. Dahası da Çin, ŞİÖ daimi 6 üye devlet (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan)'in yanı sıra 5 gözlemci devlet (Moğolistan, İran, Pakistan, Hindistan, Afganistan), 3 diyalog devleti (Beyaz Rusya, Sri Lanka, Türkiye), üç destekçi (Türkmenistan, ASEAN, BDT) ⁷⁸ ile kendi ulusal güvenlik çıkarlarına doğru uluslararası destek almayı ummaktadır.

Orta Asya'nın güvenlik mimarisinde ŞİÖ, kısa bir süre içinde 1991 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BTD), Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü (KGAÖ)'e kıyaslanabilecek aktördür. Çin'in Orta Asya'ya güvenlik politikası ŞİÖ ile önem açısından dikkat çekici boyuta ulaşmışken askeri üsleri olmasa da Çin'i Orta Asya bölgesinin güvenliği sağlayıcı bir ülkeye dönüştürmüştür.

3.2.2. Ekonomi

Çin'in ekonomi politikasında Orta Asya, sadece Çin malları için önemli bir pazar ve enerji kaynaklarının bol olduğu komşu bir bölge değil, aynı zamanda ulusal güvenlik açısından da en önemli bölge olarak yer almıştır. Orta Asya'daki 3 ülke, Çin'in Batısındaki Uygur etnik azınlığının yaşadığı Doğu Türkistan Özerk bölgesi ile komşu olması Çin'in bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini hızla geliştirmesinde itici bir güç olmuştur. 1991 yılında serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomik kriz yaşayan Orta Asya ülkelerinin siyasetende istikrarsızlaşmaya doğru gitmesi Çin'in Doğu Türkistan'la daha fazla ilgilenmesine yol açtı.

Çin, ulusal güvenliği için, ekonomik açıdan kalkınmış bir Orta Asya'nın gerekliliği, Çinli yetkilileri bölge ülkeleri ile olan her türlü ekonomik işbirliğini arttırmak için stratejik hedefler belirlemeye zorlamıştır. Kısaca Orta Asya ve Çin arasındaki ekonomik refahın artışının, siyasi istikrarın zeminini oluşturacağı anlayışı, Çin'in Orta Asya ekonomi politikasının temel ilkesidir. 1991 yılından bu yana Çin ve Orta Asya ülkeleri arasında yeni ilişkilerin şekillenmesi, ekonomik ilişkilerinin gelişmesi ve karşılıklı ticaretinin artması bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zaten coğrafi yakınlık nedeniyle doğal avantaja sahip olan ikili ticaret bağları, Çin'in hızla gelişen ekonomisi ve Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları nedeniyle kısa bir sürede gelişmiştir.

⁷⁸ Şanghay İşbirliği Örgütü, (Çevirimiçi), <http://www.sectsc.org/EN123/>, 24 Mart 2016.

Çin, 1992’de bağımsızlığını yeni kazanan Kazakistan ile, ilk Çin-Kazakistan sınır kapısı DostykAlatau’nu açılmasının ardından ard arda imzalanan çok sayıda anlaşmalar sayesinde bölgede ticaret zemini hazırlanmış, 1992-1997 yılları arasında her yıl ortalama 350-700 milyon \$ arasında karşılıklı ticaret yapılabilmektedir. Dramatik bir şekilde artan Çin-Orta Asya ticaret hacmi 1998 yılında Rusya Federasyon’un ekonomik krizinin Orta Asya ülkelerinin ekonomilerini olumsuz etkilemesinden dolayı yavaşlansa da %25 oranda bir artış göstermiştir. 2000 yılında Çin’in artan enerji talebini Orta Asya enerji kaynaklarıyla sağlamaya başlaması ile ticaret hacmini yukarıya fırlamış; ikili ticaret hacmi 2002 ve 2003 yılları arasında %200 artarak 3 milyar \$’a ulaşmışken 2004-2006 yılları arasında %150 kadar artış göstermiştir⁷⁹.

Çin’in Orta Asya ülkeleri ile olan ticareti 2013 yılında 50 milyar \$ kadar yükselterek tarihi zirveye ulaşmıştır. Çin’in Orta Asya ülkelerinden en büyük ticaret ortağı statüsünde Kazakistan 22,5 milyar \$ ile yer alırken listede 9,3 milyar \$ ile Türkmenistan, 4,5 milyar \$ ile Özbekistan, 2,1 \$ milyar Tacikistan, 1,5 milyar \$ ile Kırgızistan yer almıştır⁸⁰.

Çin’in Orta Asya ülkeleri ile olan ticaret hacmi 10 yıl içinde yaklaşık 100 kat artarak şaşırtıcı bir gelişme göstermiştir. 2014 yılında Orta Asya ülkeleri ile olan ticaretine dair değerlendirilmede bulunan Çin Ticaret Bakanı Yao Jian 2015 yılında Kazakistan ile olan ticaretini 40 milyar \$’a ulaşmasını ve 2017 yılında Özbekistan ile 5 milyar \$ ticaret yapılacağını planlandığını dile getirmiştir. Çinli Bakana göre ticaret hacminin önümüzdeki yıllarda artması ticaretin; ödeme işlerinde de Çin para birimi olan Yuan (Renminbi)’in kullanılmaya başlaması olumlu etkileyecektir⁸¹.

Çin ve Orta Asya ülkeleri arasında artmakta olan ticaretiyle birlikte bölgeye yönelik Çin’in yatırım miktarlarında ciddi artış göstermiştir. Zaten 2008 küresel ekonomik krizinden etkilenen zayıf ekonomili Orta Asya ülkelerine ŞİÖ kapsamında 45 milyar \$ kredi yardımıyla bulunacağını teyit eden Çin, 25 milyar \$ Rusya’ya 15’ini Kazakistan’a yardımda bulunmuştur. Küresel krizden sonraki 2009 yılında krizden ciddi oranda zarar gören Orta Asya ülkelerindeki Batılı ve Rus

⁷⁹ Sebastien Peyrouse, *Economic Aspects of the Chinese –Central Asia Rapprochement*, Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2007, s. 11-13.

⁸⁰ Nicola P. Contessi, “Central Asia in Asia: Charting Growing Trans-Regional Linkages”, *Journal of Eurasian Studies* (2016), Astana, s. 4.

⁸¹ *Tovarooborot Kitaya s 4 Stranami Tsentralinoi Azii v 2013 Godu Previsil 40 Mlrd Doll SŞA*, Xinhua Russian, (Çevirimiçi), http://russian.news.cn/economic/2014-02/13/c_133112976.htm, 26 Mart 2016.

yatırımcılarının yatırım miktarı azılırken Çin'in yatırım miktarı daha da artmıştır. 2009 yılında Kırgızistan ve Türkmenistan'a yapmış olan Çin doğrudan yatırımı 100 milyar \$'ken sonraki yıllarda 120, 130 olarak devamlı artmıştır. 2010 yılında Kazakistan'a yapılan Çin yatırımının miktarı 4 milyar \$ ve Özbekistan'a yapılan yatırımı ise 1,65 milyar \$'a ulaşmıştır. 2011 yılında ise Çin Kalkınma Bankasının ŞİÖ üye ülkelerinin enerji ve ulaşım sektöründeki projelerine verdiği kredi miktarı 38,5 milyar \$'a ulaşmış⁸². 2014 yılında yapılan Çin yetkilileri Teni İpek Yolu Projesi ve Deniz İpek Yolu projelerinin altyapısının oluşturması için proje kapsamında ayrılan 40 milyar \$'dan Çin şirketleri ağırlıklı olarak Orta Asya ve ASEAN ülkelerine yatırım yapacağını duyurmuştur⁸³.

Ayrıca, Çin Orta Asya'nın en büyük ticaret ortağı ve yatırımcısının yanı sıra fiilen bölgenin en büyük borç verici aktörü konumundadır. 2015 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığına kazandığından beri Çin'den aldığı kredi 1,8 milyar \$'ı aşarak ülkenin tüm dış borcunun yarısından fazlasına ulaşmıştır. Tacikistan'da ise durum aynı olarak ülkenin tüm dış borcunun %40'ı Çin İhracat-İthalat Bankasından (Export-Import Bank of China) aldığı kredi oluşturmaktadır. Benzer bir şekilde 2008 küresel finansal kriz sırasında Çin, Türkmenistan'a da büyük miktarda kredi sağlamıştır⁸⁴. Böylece Çin 20 sene içinde Orta Asya bölgedeki en büyük yatırımcı ve sermayeyi kontrol edici aktör olmuştur.

3.2.2.1. Enerji

Yaklaşık 1,3 milyar nüfus ile dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, aynı zamanda dünyanın ikinci büyük ekonomisi olması nedeniyle küresel ekonominin en önemli aktörlerinden biridir. IMF'ye göre Çin ekonomisi 90'lı yıllardan bugüne kadar yaklaşık ortalama ile %10 büyüyerek yakında ABD'yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisine sahip olacağı tahmin edilmektedir⁸⁵. Çin ekonomisi sektör olarak tarım

⁸² Li Xin, Xin Daleng, "Chinese and Russian Economic Interests in Central Asia: Comparative Analysis", *U.S. – China Relations Volume I*, New York, 2015, s. 7.

⁸³ Shannon Tiezzi, *China Invests in World*, The Diplomat, (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2015/06/china-invests-in-the-world/>, 27 Mart 2016.

⁸⁴ *The Silk Road Economic Belt's Impacts on Central Asia*, China US Focus, (Çevirimiçi), <http://www.chinausfocus.com/finance-economy/the-silk-road-economic-belts-impacts-on-central-asia/>, 28 Mart 2016.

⁸⁵ *Report for Selected Countries and Subjects*, (Çevirimiçi), [http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1980&ey=2018&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=40&pr1.y=0&c=924&s=NGDP_RPCH%2CPCPPPC&grp=0&a=](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1980&ey=2018&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=40&pr1.y=0&c=924&s=NGDP_RPCH%2CPCPPPC&grp=0&a=,), 28 Mart 2016.

%9,2, sanayi %42,7, hizmet 48,1%dur⁸⁶. Dolayısıyla, 1990'lı yıllardan beri hızla gelişen sanayisi sayesinde Çin, devamlı olarak küresel enerji talebinde yer alarak 2011 yılında dünyanın en büyük enerji tüketicisi olmuştur.

BP 2015 raporuna göre; Çin Halk Cumhuriyeti, günde 11056 varil ile ABD'den sonra dünyanın tüm tüketilen petrolünün %12.4'si, 185.5 milyar metreküp doğal gaz ile dünyanın tüketiminin %5.4'sü ve 1962.4 milyon ton petrol eşdeğerli kömür tüketimi ile dünyanın %50.6'sini tüketmektedir.⁸⁷ Ayrıca, Çin'de enerji tüketimi gittikçe artmaktadır. 2014 Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) Petrol Piyasası Raporu'na göre ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci petrol tüketici ülkesi olan Çin'in petrol tüketimi 2013 yılında günlük 10,1 milyon varil olarak 2012'ye göre %3 artmıştır. Petrol tüketimindeki bu artış 2018 yılında günlük 12 milyon varil, 2035 yılında günlük 15.6 milyon varile ulaşacağı tahmin edilmektedir. Uluslararası Enerji Ajansının tahmine göre Çin 2030 yılında ABD'ni aşarak dünyanın en büyük petrol tüketici ülkesi olacaktır⁸⁸.

Nitekim Çin'de 2014 yılında tüketilen kömür miktarı 2013 yılına göre %0.1, doğal gaz ise %8.6 olarak artmıştır. ABD Enerji Enformasyon İdaresi'nin (EIA) raporuna göre 2012 yılında Çin'in toplam enerji tüketiminin çoğunluğunu (%66) kömür sağlamışken yaklaşık %20'ni petrol yakıt, %8'ni hidroelektrik kaynaklar, %5'ni doğal gaz, %1'ni nükleer enerji ve kalan %1'ni yenilenebilir enerji sağlamaktadır. Enerji sektöründe kömürün ağırlıklı tüketilmesi hava kirliliğine neden olmaktadır. Dolayısıyla Çin Ulusal Enerji Ajansı hava kirliliğini azaltmak amacıyla Çin hükümeti'nin 2020 yılına kadar toplam enerji tüketimindeki kömür payını %62'ye kadar azaltmayı planlamaktadır.

Ülkenin kömür bağımlılığını azaltmak için Çin iç enerji tüketimindeki fosil olmayan yakıt payını 2020 yılında %15'e, 2030 yılında %20'ye kadar çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca, kömür ve petrol yerine daha çok doğalgaz kullanımının

⁸⁶ GDP - Composition, By Sector Of Origin, CIA World Factbook , (Çevirimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html>, 1 Nisan 2016.

⁸⁷ Statistical Review of World Energy, BF, 2015, s. 8-33, (Çevirimiçi), bp.com/statisticalreview#BPstats

⁸⁸ Julie JIANG and Chen DING, Update on Overseas Investments by China's National Oil Companies Achievements and Challenges since 2011, International Enerji Agency, Paris, 2014, s. 11.

artırılması yönünde projeler yürütmekte ve 2020 yılında enerji tüketiminin %10'u doğal gaz ile karşılaşılabileceği beklenmektedir⁸⁹.

Enerji talebi artan Çin'in daha temiz ve verimli enerji kaynaklarına ihtiyaç duyması, Çin'in enerji açısından dışa bağımlılığını da artırmaktadır. 90'lı yıllardan beri Çin'in piyasadaki enerji kaynaklarının ithalatı (kömür hariç) ciddi oranda artmıştır. Örneğin, 1990'ların başına kadar net petrol ihracatçısı olan Çin 2000'li yıllardan beri dünyanın petrol ve yakıt ürünlerinin en büyük ithalatçı ülkelerinden biri haline gelmiştir. 2013 ABD Enerji Enformasyon İdaresinin verilerine göre; Çin ABD'ni geçerek dünyanın bir numaralı net petrol ithalatçı ülkesi olmuştur. Çin'in petrol sektöründeki ilk on tedarikçileri ise Suudi Arabistan, Angola, Umman, Rusya, Irak, İran, Venezüella, Kazakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt ülkeleridir. 2014 yılında Çin petrol ithalatının yarısından fazlası %52'sini Ortadoğu'dan (günlük 3.2 milyon varil), %22'sini Afrika'dan (günlük 1.4 milyon varil), %13'ünü Rusya ve Eski SSCB ülkelerinden (günlük 778.000 varil), %11'ini Amerika bölgesinden (günlük 667.000 varil), %2'sini Asya-Pasifik'ten (günlük 127,000) ve kalan %1'ini diğer bölge ülkelerinden sağlamıştır. 2013 yılında dışa bağımlılığın azaltması çağrısı onaylanan Çin'in 12. Enerji Sanayi Geliştirme Beş Yıllık planında (12th Five-Year Plan for Energy Industry Development) 2015 yılında Çin'in yabancı petrol bağımlılığını %61'ye kadar ulaşacağı öngörülmüştür⁹⁰.

Çin petrol talebinin büyüme hızına bağlı olarak Çin petrol ithalatını şu şekilde özetleyebiliriz: 2002 yılında tükettiği toplam petrolün %34'ünü dışarıdan almışken bu oranı 2010 yılında %55'e, 2020'de %68'e ve 2030'da %74'e kadar yükselebileceği öngörülmektedir⁹¹.

Buna ek olarak enerji tüketimindeki doğal gaz payını artırmayı hedefleyen Çin 2007 yılına kadar doğal gaz net ihracatçı konumundayken 2014 yılında doğal gaz talebinin %32'sini dışarıdan ithal etmiş durumda⁹². 2007 yılında hızla gelişen doğal

⁸⁹ The U.S. Energy Information Administration (EIA), *International Energy Data and Analysis China*, Full Rapor 2015, s. 2, (Çevirimiçi), https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf, 2 Nisan 2016.

⁹⁰ Julie, Oil, s. 10-12.

⁹¹ Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitabevi, Ankara, 2009, s. 359.

⁹² The U.S. Energy Information Administration (EIA), *International Energy Data and Analysis China*, Full Rapor 2015, s.15, (Çevirimiçi),

gaz boru hattı ve altyapısı sayesinde doğal gaz ithalatının 2020 yılında 50-80 milyar metreküp civarında, 2025’li yıllarda ise 140 milyar metreküp düzeyine ulaşabileceğini tahmin edilmektedir⁹³. Çin doğal gaz ihtiyacının çoğunu sıvılaştırılmış doğal gaz olarak (LNG) Güneydoğu Aysa, Avustralya ve Katar’dan almaktadır.

Yukarıda verilen rakamları göz önüne aldığımızda Çin’in petrol ve doğal gaz açısından Ortadoğu ve Afrika gibi çatışmaların ve istikrarsızlığın eksik olmadığı bölgelerdeki ülkelere bağımlı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla mevcut Çin’in enerji stratejisinde kesintisiz ve güvenli enerji kaynaklarıyla enerji ihtiyacını karşılayabilmek için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi söz konusudur. Nitekim enerji kaynaklarının çeşitliliği, Çin hükümetinin “21. Yüzyılın Enerji Stratejisi”nin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda, Çin 20’den fazla ülkede petrol çıkarım alanlarıyla üretim yapmasına rağmen Ortadoğu’daki zengin petrol ve doğal gaz yataklarının çoğu başta ABD olmak üzere Batılı şirketlerce paylaşılması Çin’in enerji güvenliğinde endişelere neden olmaktadır. Bunun yanı sıra Çin’in Orta Doğu ve Afrika’dan ithal ettiği petrolün neredeyse tamamının taşındığı deniz yollarında ve özellikle Malakka Boğazı’nda Batılı devletlerin denetiminin olması Çin’in bir diğer endişesidir⁹⁴.

Dolayısıyla Çin enerji güvenliğinin sağlanması endişesi nedeniyle önümüzdeki yıllarda eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki enerji kaynaklarının önemi giderek artacaktır. Çin Jeopolitiği açısından Orta Asya enerji kaynakları, Orta Doğu ve diğer bölgelerdeki kaynaklardan taşıma güvenliği ve maliyet bakımından daha güvenilir konumdadır. Dolayısıyla, bu politika çerçevesinde Çin hükümetinin yurtdışına yönelik doğrudan yatırımlarının oranı sürekli arttırmaktadır. Çin’in yurtdışına doğrudan yatırımları 2012 yılının sonu itibariyle 400 milyar dolarken, 2015 yılında 560 milyar dolara kadar ulaşmıştır. Yurtdışına doğrudan yatırımlarının büyük bir kısmı petrol, doğal gaz ve diğer enerji sektöründe birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşmiştir⁹⁵.

Çin için Orta Asya ülkeleri, enerji kaynaklarının yanı sıra diğer hammadde sağlayıcı ülkelerle boru hattı ile bağlanabilecek güvenli coğrafyaya sahiptir. Çin’in

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf, 6 Nisan 2016.

⁹³ Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitabevi, Ankara, 2009, s. 359.

⁹⁴ Erol, *Oyun*, s. 360.

⁹⁵ *Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ekonomisi*, Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/cin-halk-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 10 Nisan 2016.

enerji politikasında Hazar Havzasının zengin enerji kaynaklarına sahip Kazakistan büyük bir önemi vardır. Çin, uzun zamandan beri Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları ve coğrafi konumuyla ilgilenmektedir. 1997 yılında Çin, Orta Asya'nın enerji sektörüne girmiştir. 1997 yılının Eylül ayında Çin devlet şirketi CNPC (China National Petroleum Corporation) Kazakistan'ın Aktobemunaygaz'ın %60'3 hissesini satın alarak Çin'in Orta Asya'nın enerji varlığı resmi olarak başlatmıştır.

Aynı yıl Çin ve Kazakistan arasında “Kazakistan Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Petrol ve Doğal Gaz Alanında İşbirliği Anlaşması”, “Kazakistan Cumhuriyeti Enerji ve Maden Kaynakları Bakanlığı ile Çin Ulusal Petrol Şirketi Arasında, Kazakistan-Çin Boru Hattının İnşası ve Kazakistan Enerji Yataklarının İşlenmesi Nihai Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmalar doğrultusunda Çin hükümeti Kazakistan'ın Aktobemunaygaz şirketine 4 milyar \$, Özenmunaygaz'a yaklaşık 5 milyar \$ yatırım yapmıştır⁹⁶.

Kazakistan'ın enerji sektöründeki Çin etkisi 2000'li yılların başlarında Çin'in Açık-Kapı politikası benimsemesi ile daha da büyümüştür. Çin'in 11 Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütüne tam üye olmasının ardından yabancı yatırımlarda ciddi artış gözlenmiş⁹⁷ ve Çin şirketleri Kazakistan enerji sektöründe etkin aktör olmaya başlamıştır. Kazakistan'ın enerji sektöründe CNPC'nun (China National Petroleum Corporation) yanı sıra CNOOP (China National Offshore Oil Corporation), Sinopec Group, CİTIC (China International Trade and Investment Corporation) faaliyetlerini göstermeye başlamıştır.

Çin Açık-Kapı politikası sürecinde 1997-2007 yıllar arasında yurtdışına yönelik para akımlarını ciddi oranda yükseltmiştir. Çin'in CNPC şirketi Kazakistan'ın Aktobemunaygaz şirketinin %80'lik hissesini satın almıştır. 2003 yılının Ağustos ayında Kazakistan'daki Severniye Buzaçi Operating'in hisselerinin tamamını, Ekim ayında ise şirketin %50'sini Kanada şirketi Nelson Resorise'ye satmıştır. 2005 yılında Severniye Buzaçi'deki Rus şirketi Lukoil Nelson Resorise'in tüm hisselerini satın almıştır. Ardından 2005 yılının Nisan ayında CNPC'nin alt kuruluşu CNODC (China National Oil and Gas Exploration and Development Corporation) Aydan

⁹⁶ Hekimoğlu, Enerji, s. 301.

⁹⁷ Arzu İlhan Kıbrıs, *Çin Halk Cumhuriyeti 1978'den günümüze*, TÜSİAD-SABANCI Üniversitesi Rekabet Forumu, 2003, (Çevirimiçi), http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/kibris_makale.pdf, 10 Nisan 2016.

Munay'ın tüm hisselerini alarak 7 ay sonra Aydan Munay şirketi CNPC adını almıştır. Ayrıca 2005 yılında CNPC, KazMunayGaz, Petro Kazakistan şirketinin %33'lük hisselerini satın almıştır⁹⁸.

2013 yılında Kazakistan haber ajansı KazTAG mevcut Kazakistan enerji sektöründeki Çin şirketlerinin payının %40'ı aştığını ve önümüzdeki yıllarda Kazakistan topraklarında doğal gaz ve petrol üretiminin yarısının gerçekleşeceğe dair bilgileri sunmuştur. Kazakistan toplumunu endişelendiren bu haberi Forbes iş dergisinin Kazakistan yayını da doğrulayarak Kazakistan enerji sektöründeki 22 şirketin 10'u tamamen %100 Çin katılımlı, kalan şirketlerinin 8'i ise %50 Çin katılımlı olduğunu kamuoyuna aktarmıştır⁹⁹.

⁹⁸ Hekimoğlu, Enerji, s. 302.

⁹⁹ *V RK 22 Neftyanie Kompanii s Kitaiskim Uchastiem*, Forbes, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem, 12 Nisan 2016.

Tablo 9: Kazakistan Enerji Sektöründeki Çin Payı.

Şirketlerin Adı	Çin'in Payı	Şirket Adı	Çin'in Payı
Aktobemunaygaz	%94,47	PrikaspianPetroleumKompani	%100
Mangistaumunaigaz	%50	SagizPetroleumKompani	%100
PetroKazakistanKumkoli Resosez	%67	Embavedioil	%100
Kazgermunai	%50	AdaiPetroleumKompani	%100
TorgaiPetroleum	%50	KazMunaiGaz	%11
Bozachi Opereiting LTD	%75	KazahoilAktobe	%25
Karajanbasmunai	%50	Karakudikmunai	%50
KuatAmlonMunai	%100	Arman	%25
SNPS-AidanMunai	%100	Lankaster Petroleum	%87,96
Sazankurak	%100	Jambai	%12,5
PotensialOil	%100	Emir Oil JŞZ	%100

Kaynak: Forbes İş Dergisi Kazakistan 2013¹⁰⁰.

Ayrıca Çin, 2002 yılında Türkmen enerji sektörüne girmiştir. İlk olarak Çin'in CNPC şirketi 2002 Ocak ayında Türkmenistan'ın Turkmennefti şirketi ile 5 yıllık %100 yatırımla "Gumdak" petrol yatağından petrol çıkarma anlaşması imzalamıştır. 20 Temmuz 2005 yılında CNPC, Türkmenistan'ın Petrol, Doğal ve Maden Kaynakları Bakanlığı ile petrol sektöründe işbirliği anlaşması imzalamıştır. Ayrıca, 2006 Nisan ayında CNPC ve Türkmenistan Petrol ve Doğal gaz Bakanlığı arasında ortak gaz

¹⁰⁰ V RK 22 Neftyanie Kompanii s Kitayskim Uçastiem, *Forbes Kazakhstan*, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem, 15 Nisan 2016.

projesinin temel ilkelerini benimseyen anlaşma imzalanmıştır. 11 Temmuz 2007 tarihinde CNPC ve Turkmen gaz şirketleri arasında Türkmenistan'ın Bagtyyarlyk ve Amu Derya nehrinin sağ kıyısındaki doğal gaz yataklarının işletmesi ve satılmasına dair anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkmenistan 30 yıl boyunca Çin'e 30 milyar m³ doğalgaz ihraç edecektir¹⁰¹.

2007 yılının Ağustos ayında CNPC Çin-Orta Asya (Çin-Türkmenistan) doğal gaz boru hattının inşaatına başlanmıştır. Türkmenistan'dan, Kazakistan ve Özbekistan topraklarından geçerek Çin'e doğal gaz taşınması amaçlanan bu boru hattı projesi üç bölümden oluşmaktadır:

- Çin sınırları dışında inşa edilmiş olacak 3.71 milyar \$ maliyetli ve toplam 1.818 km uzunluğundaki boru hattının 1.292 km'si Kazakistan topraklarında, 525 km'si Özbekistan topraklarında inşa edilmiştir
- Türkmenistan'da bulunan doğal gaz yataklarının işletmesinden çıkarılacak olan karın paylaşılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. (13 milyar m³ doğal gaz rezervli Amuderya ya kası dâhil olmak üzere toplam 30 milyar m³ diğer yataklar).
- Çin topraklarından geçen Batı-Doğu doğal gaz boru hattını oluşturan ikinci kolu¹⁰².

2009 yılında tamamlan boru hattından 2010 yılında Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan topraklarından Çin'e 10 milyar m³ doğal gaz taşınmıştır. Türkmenistan-Çin boru hattının taşıma kapasitesinin 40 milyar m³'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu boru hattıyla 2012 yılında Türkmenistan dışarıya ihraç ettiği tüm doğal gazın %54,1'ini Çin'e ihraç etmiştir¹⁰³. Eylül 2013 tarihinde iki ülke arasında "Stratejik İş Ortaklığı" anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada belirtildiği üzere, 2012 yılında Türkmenistan'dan Çin'e ihraç edilen 20 milyar m³ doğal gaz 2020 yılında 40 milyar m³, 2025 yılında 65 milyar m³'e çıkacaktır. 2014 yılında iki taraf, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattının devamı olarak Galkiniş doğal gaz sahasından Çin'e ulaşacak

¹⁰¹ CNPC in Turkmenistan, CPNC, (Çevirimiçi), http://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml, 15 Nisan 2016.

¹⁰² Hekimoğlu, Enerji, s. 304.

¹⁰³ B.Biçkov, *Turkmenistan zakrivaet bole polovini potrebnosti Kitaya v prirodnom gaze*, (Çevirimiçi), <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novostisng/turkmenistan/entry1008174566.html>, 15 Nisan 2016.

dördüncü Türkmenistan-Çin boru hattının inşa çalışmasını 2016 yılında başlatma kararına varmışlardır¹⁰⁴. Ayrıca Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a uzanan boru hatlarının inşası konusu da uzun süreden beri gündemi işgal etmektedir.¹⁰⁵

Çin'in Özbekistan'ın enerji piyasasına ise 2009 yılında Orta Asya-Çin boru hattının aktif olmasıyla girdiğini söyleyebiliriz. Orta Asya-Çin boru hattının devreye girmesiyle yıllık 10 milyar m³ Özbekistan doğal gazı Çin'e ihracat edilmeye başlandı. Nitekim Nisan 2011'de Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Pekin'e gerçekleşen ziyareti sırasında Orta Asya-Çin boru hattına ilaveten yıllık 25 milyar m³ kapasiteli boru hattının inşası gündeme gelmiştir. Ekim 2013'te Çin'in CNPC şirketi ve Özbekneftegaz şirketler arasında Özbekistan topraklarındaki doğal gaz yataklarını işlemek için ortak Yeni İpek Yolu Petrol ve Gaz Şirketi (New Silk Road Oil and Gaz Company LTD) kurulmuştur. 2015 yılında Orta-Asya boru hattının D kısmı olan 1000 km uzunluğunda Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Çin topraklarından geçen boru hattının Özbekistan kısmının (210 km'lik) inşa edilmeye başlamıştır. Çin diğer Orta Asya ülkelerinde yaptığı gibi D kısmının projelerini de yaklaşık 800 milyon \$ ile finanse etmektedir. Ayrıca CNPC şirketi, Özbekistan'ın yeni keşfedilen 3 doğal gaz yatağının işletilmesi için 2015'te 50 milyon \$ olmak üzere 2020 yılına kadar 277 milyon \$ yatırım yapmayı planlamıştır.¹⁰⁶

Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan petrol ve doğal gaz açısından zengin yataklara sahip olmamasına rağmen coğrafi transit ülke olarak Orta Asya enerji kaynaklarının Çin'e ulaşmasında büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla Tacikistan ve Kırgızistan'ın Çin ile olan enerji ilişkileri genel olarak Orta Asya- Çin boru hattına dayanmaktadır. Boru hattı projesinin gündeme geldiği süreçte Kırgızistan Enerji Bakanlığı ve Çin Kalkınma ve Reformlar Devlet Komitesi arasında Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin boru hattının Kırgızistan topraklarındaki 225 km'lik kısmının inşasına dair anlaşma imzalandı¹⁰⁷.

Tacikistan ise, Orta Asya-Çin boru hattının 2009 yılında devreye girdiğinden beri transit ülke görevini üstlenmiştir. Tacikistan'da yapılan Şanghay İşbirliği Örgütü

¹⁰⁴ A.Sabarova, "Energiçiskay integratsiya Kazakistan I Rossii", *Tsentrlnay Aziy: Geopolitika i Ekonomika Regiona Raporu*, Moskova, 2010, s.98.

¹⁰⁵ Natalya Grib, Mihail Zıgary, *Kalif na Gaz*, Kommersant, 2006.

¹⁰⁶ Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsız Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası", *BİLGESAM Enerji Analiz (7 Nisan 2015)*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, No:1203, s. 5.

¹⁰⁷ Çağatay, Enerji, s. 11.

14. Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in resmi ziyaret sırasında iki ülke arasında 17 işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu ziyaretin sonunda Orta Asya- Çin boru hattının 4. kısmının temelini atılması ve Tacikistan topraklarından geçecek olan 410 km'lik kısmın yapılacağı açıklanmıştır. Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman: bu proje kapsamında Çin'in 3 yıl boyunca toplam 6 milyar \$ yatırım yapacağını, ve bu yatırımlar ile birlikte Tacikistan'da 3 bin kişinin istihdama kavuşacağı ve çok sayıda başka sanayi tesislerinin inşa edileceğini açıkladı. Çin yatırımlarının Tacikistan ekonomisine ciddi katkı sağlayacağına inanan Tacik yetkilileri Tacikistan topraklarındaki petrol ve doğal gaz yatakların aranma çalışmasında CNPC'ye imtiyaz tanıyacağını açıkladı¹⁰⁸.

3.2.2.2. Yeni İpek Yolu Projesinde Orta Asya

2013 yılında Xi Jinping'in devlet başkanı olmasıyla Çin'in Orta Asya'ya yönelik ekonomik politikasında yeni dönem başlamıştır. Çin lideri 7 Eylül 2013 tarihinde Kazakistan'da Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında "Tek Yol, Tek Kuşak" sloganlı Yeni İpek Yolu Projesini Orta Asya kamuoyuna duyurmuş. Çin'in yeni iktidarının ana ekonomi politikasında Orta Asya'nın rolü şekillenmiş oldu. Yeni İpek Yolu projesi kapsamında karadan Çin'in Avrupa pazarına ulaştırabilecek en elverişli güzergâh Kazak bozkırıdır. Zaten Xi Jinping'in projeyi duyurmasından çok daha önce 2008 yılında Kazakistan lideri Nazarbayev başarılı olmadıysa da Rusya-Kazakistan-Çin toprakları üzerine "Batı Avrupa ve Batı Çin" koridorunun projesini ilk gündeme getirmiştir¹⁰⁹.

Nitekim Çin büyük ekonomik proje kapsamında yapılması planlanan altı koridordan Orta Asya'dan geçmesi planlanan Çin-Orta Asya- Batı Asya ekonomik koridoru, Çin'i karadan Ortadoğu, Avrupa ve Afrika'ya ulaşımını sağlayarak projelerden en önemlisi olarak ön plana çıkmaktadır. Projeyi başarı ile hayata geçirmek adına Çin-Kazak İşbirliği Merkezi 2014'te, Kazakistan ve Çin sınırında yeni kurulan Khorgos şehrinde faaliyete geçmiştir. Ayrıca 2015 yılında Çin Shangdong'da

¹⁰⁸ Cemil Yıldız, *Çin'den Orta Asya'ya Yeni Doğal gaz Hattı*, Zaman Gazetesi, (Çevirimiçi), http://www.zaman.com.tr/dunya_cinden-orta-asyaya-yeni-dogalgaz-hatti_2244097.html, 23 Nisan 2016.

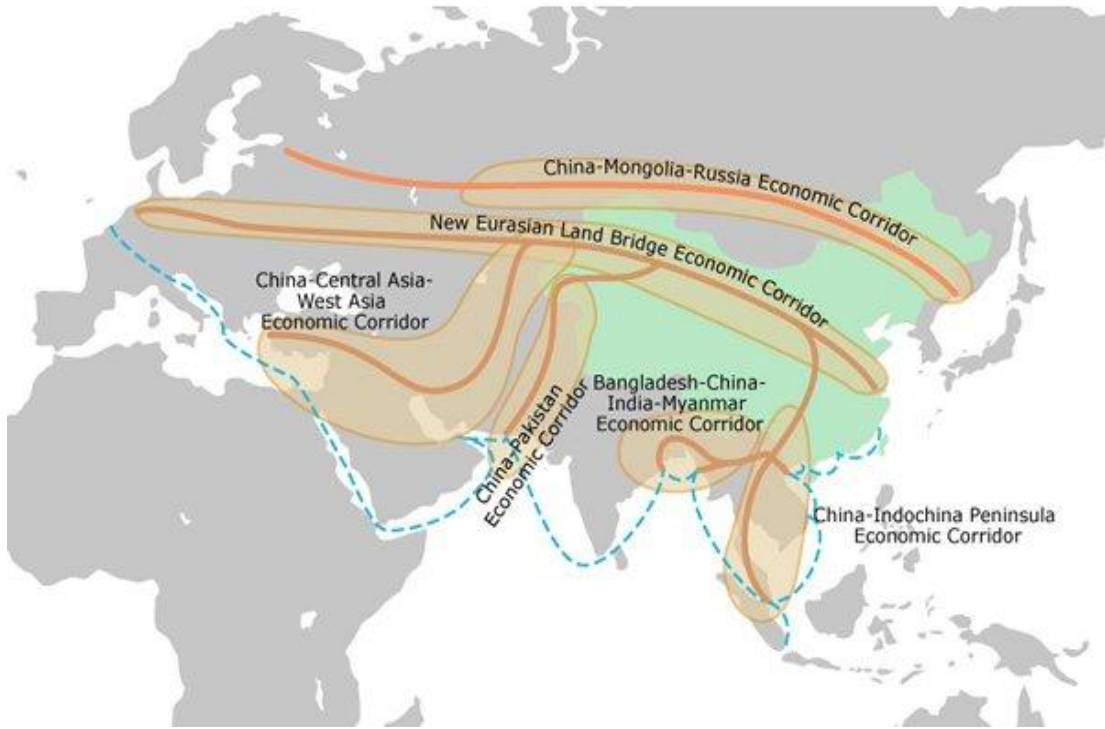
¹⁰⁹ Esme Özdaşlı, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/14*, Ankara, 2015.

düzenlenen Çin-Orta Asya İşbirliği Forumunda, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı kurulmasına dair bir ortak bildiri imzalanmıştır¹¹⁰.

Uzmanlara göre; Yeni İpek Yolu projesi hayata geçirildiğinde daha hızlı ve ucuz yolla Çin Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlanacak; Çin'in dev pazarının üretim gücüyle Avrupa piyasasının sermaye ve ileri teknoloji, Orta Asya'nın enerji ve hammadde kaynakları arasında ağ olacak; refah artışı sağlanmasıyla Doğu Türkistan Özerk bölgesinde ve Orta Asya'da güvenlik endişelerini azalması gibi avantajları projeye taraf olan tüm aktörleri memnun edecektir¹¹¹.

Şekil 3: Çin'in Bir Yol ve Bir Kuşak Yeni İpek Yolu Projeleri

The BRI: Six Economic Corridors Spanning Asia, Europe and Africa

Kaynak: Hong Kong Ticaret Kalkınma Konseyi resmi sitesi

<http://beltandroad.hktdc.com/en/market-analyses/20151119-an-overview-of-central-asian-markets-on-the-silk-road-economic-belt.aspx>

¹¹⁰ *An Overview of Central Asian Markets on the Silk Road Economic Belt*, HKTDC Research Analyses, 15 Ekim 2015, (Çevirimiçi), <http://beltandroad.hktdc.com/en/market-analyses/20151119-an-overview-of-central-asian-markets-on-the-silk-road-economic-belt.aspx>, 25 Nisan 2016.

¹¹¹ Altay Altı, "Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi", *Analist*, Sayı: 44, 2014, s. 76.

İpek Yolu projesini hayata geçirmek için Çin, 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankasını (AIIB) kurmaya karar vermiştir. Yeni İpek Yolu yani “Bir Yol Bir Kuşak” projesinin finansman görevini üstlenecek olan banka 50 milyar \$’lık sermaye ile başlamıştır. Ancak, projenin tam olarak gerçekleşmesi ek yatırımlar (14 trilyon \$) (ABD’nin Marshall Planı’ndan 12 kat daha fazla) gerektirecek. Üstelik proje hayata geçirildiğinde Çin, tüm dünya üzerine inşa edilmiş demir yollarından daha fazlasını (81.000 kilometrelik hızlı tren yolunu) yapması pek çok uzmana göre zor bir hedef gibi görünmektedir¹¹².

Yeni İpek Yolu Projesi daha yeni olduğundan; önümüzdeki yıllarda proje kapsamında Çin’in Orta Asya bölgesine ne kadar yatırım yapacağı belli değildir, ama 2013 yılında Çin liderinin Orta Asya ülkelerine yaptığı ziyaret sırasında ekonomik projelerini desteklemek için yakın zamanda 40 milyar \$’a kadar yatırım yapılacağını teyit etmiştir¹¹³. Proje kapsamında Orta Asya’ya yönelik bu kadar büyük miktardaki Çin yatırımları ve kredilerinden Çin’in ekonomisinin ötesinde amaç taşıdığına dair şüpheleri bulunmaktadır. Ancak, Çin lideri projeyi ilk dile getirdiğinde bu şüpheye karşı Çin’in, hiçbir zaman Orta Asya’nın içişlerine müdahale etmeyeceğini, Orta Asya’da bölge hâkimiyetini kurmaya çalışmayacağını ve nüfuz alanını genişletme niyeti olmadığını vurguladı. Çok taraflı faydası olan büyük projenin hayata geçirilmesinde Çin ve Orta Asya ülkelerinin karşılıklı destek ve güvenin gerektiğini de söylemişti¹¹⁴.

Yeni İpek Yolu projesinin Çin’in Orta Asya bölgesindeki ekonomik çıkarlarında daha çok siyasi amaçlı olduğunu ve bölgede ekonomi ve siyasi alanında kendi nüfuzunu genişletme girişimi olduğundan şüphelenenlere Yeni İpek Yolu projesi Çin’in sadece Orta Asya’ya yönelik politikası değil Avrupa’dan Hindistan’a kadar tüm Avrasya kıtasına yönelik dış politikasının ana hattı olduğunu hatırlatmamız gerekmektedir. Zaten etkili bir şekilde gelişmekte olan proje, Avrupa perspektifinden bakıldığında farklı düşüncelere göre neredeyse on yıl ya da daha fazla süre sonra

¹¹² Zhu Zhigun, “China’s AIIB and ‘One Belt One Road’: Ambitions and Challenges”, *China Dialogue*, (Çevirimiçi), <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/8231-China-s-AIIB-and-One-Belt-One-Road-ambitions-and-challenges>, 28 Nisan 2016.

¹¹³ *The Silk Road Economic Belt’s Impacts on Central Asia*, China US Focus, (Çevirimiçi), <http://www.chinausfocus.com/finance-economy/the-silk-road-economic-belts-impacts-on-central-asia/>, 28 Nisan 2016.

¹¹⁴ *Xi Suggests China, C. Asia Build Silk Road Economic Belt*, Xinhuanet News, (Çevirimiçi), http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-09/07/c_132700695.htm, 28 Nisan 2016.

gerçekleşmesi beklenmektedir¹¹⁵. Proje hayata geçirildiğinde Orta Asya bölgesinin ekonomik alanında Çin'in rakipsiz bir güç haline geleceği hiç şüphesizdir.

3.3. ORTA ASYA'YA YÖNELİK RUSYA-ÇİN POLİTİKALARININ KARŞILANMASI

Orta Asya'daki Çin ve Rus ilişkileri oldukça karmaşık bir konudur. İki ülke için Orta Asya bölgesi hem de siyasi hem de ekonomik alanda göz ardı edilemez bölgedir. Her iki ülkede Orta Asya ülkeleri ile komşu olduğundan bölge ülkeleriyle yakın bağları vardır fakat tarafların bölgedeki çıkarları farklı zemin üzerine oturmaktadır. Orta Asya'ya yönelik Çin ve Rusya politikası 4 ana çıkar üzerinde yürütülmektedir. Bu çıkarlar kıyaslandığında bazen birbiriyle benzer, bazen de birbirine zıt olmaktadır.

¹¹⁵ Raffaello Pantucci, *Central Asia: The View from China*, European Union Institute for Security Studies 2015, s. 2. (Çevirimiçi), http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_3_Central_Asia_China.pdf, 1 Mayıs 2016.

Tablo 10: Rusya ve Çin'in Orta Asya Bölgesindeki Ana Çıkarları.

	Rusya	Çin
1.	Rusya'yı Orta Asya'dan gelebilecek radikal militanlar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi istikrar bozucu faktörlerden korumak.	Orta Asya bölgesinin ve Doğu Türkistan'ın, Uygur radikal ve bölücü gruplarının üssü haline gelmesinden önlemek.
2.	Bölgenin istikrarını sağlamak. Herhangi bir dış aktörün olası müdahalesini kısıtlamak.	Orta Asya'yı Çin'in sınırları dışında güvenlik sorunlarına müdahalesini gerektirecek istikrar bozucu bir bölge haline dönüştürmekten kaçmak.
3.	Bölgenin hammadde kaynaklarının kontrolünü sağlamak.	Orta Asya bölgesindeki enerji hammaddelerinin bir kısmını kontrol altına almak;
4.	Çeşitli projeler gerçekleştirmek, Rus azınlığını koruma, Rusça ve Rus kültürünü geliştirme, uluslararası sahnede rol almak gibi yollarla Rus etki alanının statüsünü korumak	Kuzey ve Batı pazarına açılım stratejisi kapsamında Orta Asya'yı Çin pazarına entegre etmek

Kaynakça: EUCAM Working Paper 11 ¹¹⁶

Yukarıda ele alındığı gibi Rusya ve Çin'in Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikası ortak temellere sahip, her iki ülke 1991 yılından bu yana bölgenin siyasi,

¹¹⁶ Sebastien, Asia, s. 6-11.

ekonomik ve sosyal istikrarını korumak, bölücülük, aşırıçılık ve terörle mücadele temelinde politikalar ürettiğini görmekteyiz. İki ülkenin Orta Asya’da benzer güvenlik politikası izlemesinde geçmişin yükü vardır. Soğuk Savaşın sonra 90’lı yıllarda Rusya Çeçen ayrılıkçı gruplarla mücadele ederken, Çin de Doğu Türkistan’da ayrılıkçı gruplarla mücadele içindeydi. 1996 yılında El Kaide terör örgütü Afganistan’a yerleştiğinde, Orta Asya’nın Rusya ve Çin’in ulusal güvenliğine tehdit olma ihtimalini daha da yükseltmiş, kanıtlanmış ya da kanıtlanamayan bulgularla Çeçen militanları ve Uygur militanları El Kaide terör örgütü ile bir ağ oluşturmuştur. Bu ortak güvenlik sorunları iki ülke arasında 1996 yılında “Stratejik Ortaklık için Ortak Bildiri” imzalanmasında ana itici faktör olmuştur.

Kuşkusuz, Çin ve Rusya’nın Orta Asya’ya yönelik ortak güvenlik politikasının oluşumunda 11 Eylül sonrası Orta Asya’daki Amerikan faktörü etkilidir. Soğuk Savaş sonrasında Rusya’nın Doğu Avrupa’daki yakın çevre ülkelerine doğru NATO genişlemesini ve Çin’in Tayvan Adası ve Asya-Pasifik’te artan Amerikan askeri varlığın tehdit olarak algılaması, Rusya ve Çin’in nüfuz bölgesi olarak gördüğü Orta Asya’da 11 Eylül sonrasında terörizmle mücadele adına yeni ABD askeri varlığını arttırması somut örneklerdir.

2007’de Münih’te yaptığı tarihi konuşmasının ardından Putin aynı yıl Çin ve Rusya arasında “Çok Kutuplu Uluslararası Düzen için Bildiri”yi imzalanmıştır. Bildiri doğrultusunda iki ülke Orta Asya’daki ABD’nin etkisini azaltmak gerektiğini, 2005 yılında Kırgızistan’da meydana geldiği gibi Renkli Devrimlerin bir daha olmaması ve en önemlisi bölgedeki uzun vadeli ABD askeri varlığını ortadan kaldırmak konusunda anlaştıkları söylenebilir. Bu bağlamda, her iki ülke Orta Asya’nın güvenliğini sağlamak için kendi merkezli bölgesel güvenlik yapısını oluşturma stratejisi izlemiştir. Rusya, BDT bünyesinde KGAÖ’nü kurarken, Çin, Şanghay Beşlisi temelinde Rusya’nın da üye olduğu ŞİÖ’ünü kurmayı başarmışlardır. İki ülke KGAÖ ve ŞİÖ örgütü kapsamında başarılı işbirliği içinde hareket ettiğini kanıtlayan bir diğer gelişme ise 2014 yılında Orta Asya’daki en son ABD askeri üssünün Kırgızistan’ın Manas’tan çekilmesidir.

2014 yılından itibaren uluslararası barış gücünün büyük ölçüde çekilmesi, ABD askerlerinin sayısının sınırlandırılmasıyla Afganistan ve Pakistan’dan gelebilecek yeni tehditler ve son zamanlarda Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan gibi

Orta Asyalı aşırıların, IŞİD grubuna dâhil olması gibi yeni güvenlik sorunları da iki ülkenin ulusal güvenliğini tehdit edecek niteliktedir.

Bu durumda Çin ve Rusya KGAÖ ve ŞİÖ çerçevesinde bölgesel güvenliklerine yönelik tehditlere askeri ve askeri olmayan yöntemlerle müdahale yeteneğini artırmak istemektedirler. Fark şudur ki Rusya KGAÖ kapsamında Orta Asya'da daha çok sert güç kullanarak Kırgızistan ve Tacikistan'da askeri üs buldururken, Çin ŞİÖ kapsamında Orta Asya'da herhangi bir üs kurmadan askeri tatbikatlar düzenleyerek nispeten daha yumuşak güç kullanmaktadır. Aynı zamanda her iki ülke de Orta Asya'daki kendi güvenlik politikasını değiştirme niyetinde olmadığı açıktır.

Ancak buna rağmen Orta Asya'daki Çin ve Rusya güvenlik politikalarını ele alan Niklas Swanström, mevcut koşullarda Rusya'nın Orta Asya bölgesinde Çin ile karşılaştırıldığında sadece askeri alanda üstünlüğü elinde tutmakta olduğunu ve ama bu üstünlüğün eski konumuna dönmesi adına gerçekçi olmadığını yazmıştır. Hatta iki ülkenin Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasının ana mekanizması olan ŞİÖ'nün işlevselliğine dair Rusya ve Çin'in farklı fikirlere sahip olduklarını belirlemiştir. Ona göre; Çin ŞİÖ aracıyla katılımcı devletlerin kurumsal yapılandırmalarını güçlendirerek bölgede uzun vadeli bir güvenliği sağlamayı amaçlarken, Rusya katılımcı devletlerin zayıf devlet yapısından faydalanarak kendi kontrolünü uygulamayı amaçlamaktadır. Swanström, bu gibi görüş ayrılığı nedeniyle Orta Asya'ya yönelik Rus ve Çin'in güvenlik politikasındaki işbirliğinin sadece kısa vadede devam edeceğini ve Orta Asya'daki Rus ve Çin işbirliğinin giderek zorlaşacağını iddia etmektedir¹¹⁷.

Nitekim Orta Asya'daki Moskova ve Pekin arasındaki rekabette ekonomi ve enerji stratejisinde görüş ayrılığı vardır. Özellikle son yıllarda Orta Asya'da Rusya ve Çin'in ekonomik alanda attığı adımlar, bölgede iki ülke işbirliği içinde mi hareket ediyor yoksa ekonomik rekabet içinde mi? Bu soru etrafında ciddi bir tartışma söz konusudur. Göstergeler Rusya'nın kısa bir süre sonra bölgedeki ekonomik üstünlüğünü Çin'e karşı kaybedecek hale gelmesi öngörüsüdür. Sadece Rusya ve Çin'in Orta Asya'nın beş devleti ile yaptığı toplam ticaret hacmine baktığımızda bu

¹¹⁷ Niklas Swanström, *The Security Dimension of the China-Central Asia Relationship: China's Military Engagement with Central Asian Countries*, Institute for Security & Development Policy, 2015, s. 9-11.

durum çok net görülmektedir. 2013 yılında Rusya'nın Orta Asya'nın beş ülkeleri ile yaptığı ticareti ise 30 milyar \$'ken, Çin'in yaklaşık 50 milyar \$'dır.

Üstelik Çin'in ŞİÖ, Yeni İpek Yolu projesi kapsamında Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a yapmakta olduğu yatırımlar Rusya'nın yatırımlarına göre 10,7 kat daha büyüktür. İktisatçıların çoğu Orta Asya'ya yönelik Çin yatırımlarının gelecekte daha da artacağından öngörmektedirler. Avrupa İmar Kalkınma Bankası (EBRD) ekonomisti Agris Preymanis Çin'in Orta Asya'daki ekonomik etkisini diğer Rusya'dan daha çok olacağını şu şekilde ifade etmiştir; “Orta Asya'nın tüm sektörlerdeki etkisi o kadar büyüyor ki Rusya ve Batılı sermayenin Çin'in yerini almasını hayal etmek bile imkânsızdır”¹¹⁸.

Çin'in Orta Asya'ya yapmakta olduğu yatırımların çoğunun enerji sektörüne yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle, 2009 yılında Türkmenistan Rusya'nın “Gazprom” şirketi ile yaşanan tartışmadan dolayı enerji sektörünü tamamen Çin'e yöneltmiş ve şu an Türkmen gazının yarısından fazlası Çin'e satıldığı ve Kazakistan enerji sektöründeki 22 şirketin hisselerinin çoğunun Çin'in elinde olduğunu ele aldık. Çin'in Orta Asya'nın enerji sektöründeki hâkimiyeti Rusya ile Çin arasında bir rekabete neden olacak gibi görülmektedir. Princeton Üniversitesinin Profesör Gilbert Rozman iki ülkenin 2010'lı yıllardaki ilişkilerinde meydan okumanın derinden enerji sektörü ile ilgili olacağı görüşündedir. Rozman, bir taraftan Rusya ulusal endüstriyel sektörünü koruma politikası, sınır içi ve eski Sovyet cumhuriyetleri olan Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlama arzusu ve enerji kaynaklarının Çin'e yüksek fiyatla satılması gibi politikalarına karşın, Çin'in eski Sovyet cumhuriyetlerinden düşük fiyatlarla hammadde alma arzusu, Orta Asya ülkelerinin enerji sektörüne ciddi oranda kendi payını artırma politikasını meydana çıkaracaktır¹¹⁹.

2013 yılında Çin'in yeni devlet başkanı Xi Jinping “Yeni İpek Yolu Projesi” girişimi ile Orta Asya ülkelerine yönelik yeni ekonomik politikası Orta Asya'daki Rus bölgesel ekonomik egemenliğine meydan okuma olarak anlaşılmaktadır. The Diplomat dergisi araştırmacısı Casey Michel'e göre; Çin'in “Yeni İpek Yolu Projesi”

¹¹⁸ Mihail Overçenko, *Kak Kitai Otvoevivaet u Rossii Tsentralinuyu Aziyu*, *Vedomosti*, No: 3946, (Çevirimiçi), <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2015/10/26/614254-kitai-aziyu-rossii>, 9 Mayıs 2016.

¹¹⁹ Rozman, *Prospects*, s. 585.

politikası altında ve proje kapsamında önerilen, bölgedeki çeşitli sektörler için yatırım ve projeleri bölgenin tarihi ekonomik ortağı Rusya'yı bölgeden dışarıya itecek niteliktedir¹²⁰.

Rusya'nın 1992 yılından beri "Yakın Çevre" politikası çerçevesinde Orta Asya bölgesindeki ekonomik egemenliğini korumak için BTG, Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi ekonomik entegrasyon projelerini hayata geçirmekle birlikte 2014 yılında Ukrayna'dan Kırım'ın alması ile Batılı devletlerin yaptırımları ve dünya piyasasındaki petrol fiyatlarının düşmesiyle ekonomik kriz yaşamakta olan Rusya'nın öncülüğündeki ekonomik projeler ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Tüm bunlar olurken Çin; ŞİÖ, Yeni İpek Yolu projeleri ile çok sayıda anlaşmalar yapmaya devam etmektedir.

Bu bağlamda 2013 yılından beri Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik Avrasya Ekonomik Birliği entegrasyon projesi ve Çin'in Yeni İpek Yolu projesi, iki ülkenin Orta Asya'daki üstünlük için bir rekabet olarak değerlendirilmektedir. Fakat 2014 yılında Rusya'nın Batılı ortakları ile yaşadığı ekonomik durgunluk tüm ülkeleri şaşırtmıştır. Çünkü Ukrayna krizinden sonra Rusya, hem karşı karşıya kaldığı ekonomik zorlukları hem de Çin'e karşı artan güven duygusu nedeniyle Orta Asya ve Rusya'nın Uzak Doğusu'nda yapılan Çin yatırımlarının eşitsiz üstünlüğünü kabul etmeye başlamıştır. Böylece Ukrayna krizi, iki ülkenin aralarında ekonomik alanında yapılmakta olan tüm müzakereler sürecini hızlandırmıştır¹²¹.

Rusya ve Çin arasında yapılan anlaşmaların yanı sıra 2015 yılında Rusya ve Çin'in Avrasya Ekonomik Birliği ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın oluşum sürecinde işbirliğine dair ortak bildiri imzalanmıştır. Bildiride Rusya, Çin'in YİYP'ni hayata geçirmesine destek vererek Çin tarafıyla yakından çalışacağını, Çin tarafı; Rusya'nın AEB içinde bölgesel entegrasyon sürecine aktif destek sağlayacağını karşılıklı olarak kabul ederken AEB ve YİYP'ni uyumlaşma sürecinde ŞİÖ'nün önemli görev üstleneceği teyit edilmiştir¹²².

¹²⁰ Casey Michel, "China Edging Russia out of Central Asia", *The Diplomat*, (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2014/11/china-edging-russia-out-of-central-asia/>, 12 Mayıs 2016.

¹²¹ Kjell Engelbrekt, John Watts, *Sino-Russian Strategic Collaboration: Still an "Axis of Convenience"?*, Swedish Defence University, 2015, s. 54.

¹²² *Sovmestnoe Zayavlenie Rossiiskoi Federatsii i Kitaiskoi Narodnoi Respubliki o Sotrudnicestve po Sopryajeniyu Stroitelstva Evraziiskogo Ekonomičeskogo Soyuza i Ekonomičeskogo Poyasa Şelkovogo Puti*, Kremlin, (Çevirimiçi), <http://kremlin.ru/supplement/4971>, 12 Mayıs 2016.

Nitekim iki ülkenin bu bildiriyi imzalanmasının temel nedeni ve bu bildirinin başarı ile hayata geçip geçmeyeceği konusu son derece merak edilen konularındandır. Rus uzmanı Alexander Gabuev'e göre Çin; YİYP'ni 2013 yılında ilk kez açıkladığından beri, Rusya'nın projenin kendi etki alanında gerçekleşecek olmasına bir tehdit olarak göreceğini ve eski süper güç zihniyetiyle projeyi engellemek için Orta Asya ülkelerine baskı uygulayacağından endişelenmekteydi. Ancak 2014 yılından beri ekonomik krizlerle mücadele eden Rusya'nın başlangıçta projeye sıcak bakmamasına rağmen, yaşadığı krizler nedeniyle YİYP-AEB işbirliğinin riskten daha çok yarar sağlayacağını kabullenmek durumunda kalmıştır. Rus uzmanı, Rusya'nın bu bildiri ile Çin'in yatırımlarına daha kolay erişebilmeyi ve özellikle 40 milyar \$'lık "İpek Yolu Fonu"dan yararlanarak kendi altyapının geliştirmeyi amaçlamakta olduğunu teyit etmektedir¹²³.

Dmitri Trenin, iki ülkenin Orta Asya'daki iki projesinin uyumluğuna iyimser bir perspektif ile bakmaktadır. Trenin'e göre; Avrasya Ekonomik Birliği ve Yeni İpek Yolu Projesi arasında yakın bir etkileşim olacaktır. Bununla beraber iki proje başarı ile hayata geçtiği takdirde muhtemelen Orta Asya dahil olmak üzere neredeyse tüm Avrasya kıtasını kapsayan bir ticaret ve yatırım bir bölgesi ortaya çıkacaktır. Şanghay'dan Sankt-Peterburg'a kadar uzanan bu bölge, Çin'in para kaynağı ile merkezi bir aktörü olmasından dolayı Büyük Asya olarak adlandırılacaktır¹²⁴. Böyle bir senaryodan en çok etkilenecek olanlar ise Orta Asya ülkeleri olacaktır.

Ancak her ne kadar iki ülkenin hükümeti Orta Asya'ya yönelik ekonomik ana politikasında AEB ve YİYP'nin rakip olmadığını, hatta iki projenin entegre edildiğinde gelecekte Orta Asya ülkelerine dahil tüm taraflara fayda sağlayacağını kaydetse de o kadar kolay görünmemektir. Rusya'nın Vladivostok Uzak Doğu Federal Üniversitesinin kıdemli öğretmeni Ivan Zuenko, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Yeni İpek Yolu Projesini (YİYP) birleştirme kararında somut bulguların olmadığını; iki projenin ortak bir plandan eksik olduğunu; AEB'nin Orta Asya hariç diğer bölge ülkeleri ve Beyaz Rusya, Ermenistan'ın YİYP'sinde ne tür bir rolü olacağını belirsizlik içerisinde olduğunu vurguladı. İki projenin birleşmesi için tüm tarafların

¹²³ Alexander Gabuev, "Eurasian Silk Road Union: Towards a Russia-China Consensus?", *The Diplomat* (2015), (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2015/06/eurasian-silk-road-union-towards-a-russia-china-consensus/>, 26 Ağustos 2016.

¹²⁴ Dmitri Trenin, *From Greater Europe to Greater Asia, The Sino-Russian Entente*, Carnegie Moscow Center, Moskova, 2015, s. 18.

hükümet yetkililerinin yer aldığı bir platform mekanizması kurmak gerektiğini öngören Zuenko yine de bu tür yöntemin zor olduğunu, tüm taraf ülkelerinin bir müzakereye dahil olmasa bile iki farklı projenin nasıl entegre edileceği konusunda yakın dönemde net bir perspektif çizilemediğini belirtmiştir¹²⁵.

Nitekim Çin-Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler ve iki ülkenin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri, Avrasya Ekonomik Birliği ve Yeni İpek Yolu Projesini incelediğimizde, Rusya'nın Doğu'ya, Çin'in Batı'ya doğru yönelmekte olan ekonomik politikalarıyla karşı karşıya gelmektedir. Bu bağlamda mevcut Rusya ve Çin'in ekonomik stratejilerinde Orta Asya bölgesi bir kesişim noktası olarak hayati önem taşımaktadır.

¹²⁵ İvan Zuenko, *Podklyuçenie Evraziiskii Ekonomičeskii Soyuz i Şelkovii Puti Ekonomičeskogo Poyasa: Sovremennie Problemi i Vizovi Dlya Rossii*, (Çevirimiçi), <http://chinaincentralasia.com/2015/10/30/connecting-the-urasian-economic-union-and-the-silk-road-economic-belt-current-problems-and-challenges-for-russia/?lang=ru>, 12 Mayıs 2016.

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerde Orta Asya, önemli bölge olarak yüzyıllardır büyük güçlerin ilgi alanı olmuştur. 19. yüzyılda Büyük Oyun'a sahne olan bu bölge aynı zamanda Yeni Büyük Oyun'a da sahne olmaktadır. Yeni Büyük Oyun olarak adlandırılan büyük güçlerin mücadelesi 19. yüzyıldaki emperyalist İngiliz-Rusya mücadelesinden farklı olarak daha çok aktör arasında sert güçten ziyade yumuşak güçlerle rekabet ettikleri bir mücadele olarak karşımıza çıkmıştır.

Denize kıyısı olmayıp jeopolitik çevre açısından Avrasya'nın merkezinde sıkışmış konuma sahip Orta Asya'nın Batıdan Rusya, Doğudan Çin tarafından çevrelenmiş olması Yeni Büyük Oyun'da Rusya ve Çin'i önemli aktör kılmaktadır. Dolayısıyla mevcut koşullarda Rusya ve Çin, Orta Asya'nın öncelikli dış aktörlerdir.

Orta Asya, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın arka bahçesi ya da Rus siyasetçilerinin terimiyle Rusya'nın "Yakın Çevresi" olarak değerlendirilmekteydi. Ancak bugünkü uluslararası arenada Orta Asya bölgesi sadece Rusya'nın etki alanı olmaktan çoktan çıkmış, aynı zamanda Çin'in de etki alanına girmiştir. Bir taraftan bölgenin eski süper gücü Rusya, ekonomik etkisini yitirmesine rağmen SSCB'nin varlığından elde ettiği siyasi, kültürel ve dilsel etkisini muhafaza ederken diğer taraftan Çin muazzam sermaye ile nüfuzunu giderek arttırmaktadır.

Orta Asya'daki 70 yıllık tarihe sahip Rus hegemonyasının Soğuk Savaş'tan sonra kısa bir süre içinde Çin'e devrilmesi aslında pek şaşırtıcı gelişme değildir. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın yaşadığı siyasi ve ekonomik sıkıntılar Orta Asya'daki Rus nüfuzunu Çin'e karşı güçsüz kılmıştır. Bu tespiti Rusya ve Çin'in Orta Asya ülkeleri ile olan ekonomi verilerinden daha net anlaşılmaktadır. Sadece iki ülkenin Orta Asya ülkeleri ile yaptığı ticaret hacmine baktığımızda son verilere göre Rusya'nın 30 milyar \$'la SSCB dönemindekine ulaşamamışken, Çin 50 milyar \$'la 1992 yılındaki verilerini 100 katı kadar arttırmayı başarmıştır.

Kuşkusuz muazzam ekonomik potansiyeline sahip Çin'in Orta Asya enerji sektörüne yaptığı yatırımları, yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin zayıf ekonomisine çok önemli destek sağladığı açıktır. Özellikle 2009 yılında Çin-Orta Asya boru hattının yürürlüğe girmesinden sonra, Kazakistan, Özbekistan ve

Türkmenistan enerji sektöründe Çin'in egemenliği artmaya başlamıştır. Bugün ise Orta Asya'daki büyük enerji şirketlerin hisselerinin çoğu Çin'in elindedir.

Ancak Çin'in artan nüfuzu nedeniyle Orta Asya'nın enerji sektöründeki Rus tekelinin sarsılması, Rusya ve Çin arasındaki rekabet ve işbirliği tartışmasının ana argümanlarından birisi haline getirmiştir. Orta Asya enerji sektöründeki dış aktörlerin çeşitlenmesi daha önce sadece Rusya'ya bağımlı olan Orta Asya ülkeleri açısından olumlu olsa da Rusya'nın nasıl bir tepki vereceği belirsizlik içermektedir. Bu bağlamda enerji sektöründen hareketle bölgedeki iki ülke arasında ekonomik alanda oldukça karmaşık bir durum vardır. Kimine göre Rusya ve Çin arasında Orta Asya ekonomisinde rekabet yaşanırken; kimine göre rekabetten ziyade işbirliği söz konusudur.

Nitekim Rusya, yakın çevresi olan Orta Asya'daki Çin'in ekonomik etkisinin büyümesi ve buna bağlı olarak siyasi etkisini de artırmasından endişelenmektedir. Rusya, 90'lı yıllardan bugüne BDT, Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi entegrasyon projeleri aracılığıyla Orta Asya ülkeleri ile entegre olmaya çalışsa da diğer taraftan, Çin de bölgede ekonomik nüfuzunu; günden güne güçlenmektedir. Üstelik 2013 yılında Yeni İpek Yolu Projesi (YİYP) ile Çin'in ekonomik nüfuzu daha da genişlemektedir. Özellikle Tacikistan ve Kırgızistan gibi fakir ülkeler önemli ölçüde Çin sermayesine bağlı duruma gelmiştir.

Rusya'nın giderek güçsüzleştiği, Çin'in ise etkisinin arttığını göz önüne alırsak bu durumun iki ülke arasında keskin rekabete yol açabileceği görülmektedir. Ancak 2014 yılındaki Ukrayna Krizi, iki ülkenin olası rekabet perspektifini kısmen değiştirmiş görünmektedir. Batılı devletlerin uyguladığı ekonomik yaptırımlar ve dünya piyasasındaki hidrokarbon hammaddelerinin fiyatlarının düşüşünden ciddi zarar gören Rusya, Asya'ya doğru yönelmiş ve Çin, Rusya'nın en önemli stratejik ortağı olmuştur. Rusya'nın ekonomisinin küçülmesi Orta Asya ülkelerine de olumsuz etki yaratarak bölgedeki AB (Avrasya Birliği) projelerin işleyişleri belirsizliğe doğru yönlendirmektedir.

Rusya'nın yaşadığı bu zor sürecin başlamasından kısa bir süre sonra 2015 yılında iki ülke, Orta Asya'ya yönelik temel ekonomik politikaları olan Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Yeni İpek Yolu Projeleri arasında işbirliği bildirisini

imzalamışlardır. Bu bildiri; kısaca Rusya'nın süregelen ekonomik sıkıntılarından dolayı, Çin'in Orta Asya ekonomisinde başat aktör olmasını kabul etmek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Önümüzdeki yıllarda iki ülkenin iki farklı projesinin Orta Asya'da nasıl bir işbirliği yapacaklarının belirsizlik taşıdığını vurgulayarak bildirinin sadece bir gösterge niteliğinde olduğuna dair eleştiriler vardır.

Fakat hatırlatmamız gerekir ki ne zaman Rusya, Batı ile ilişkilerinde sorun yaşıyorsa; Rusya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni bir fırsat hatta yeni dönüm noktası ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın Batılı devletlerle yaşadığı 2006 yılında Ukrayna doğal gaz krizi, 2008 Gürcistan krizi ve 2014 Kırım sorunu gibi anlaşmazlıklar sonucunda Çin kısa bir sürede Rusya'nın en büyük ticaret ortağı, Rusya ise Çin'in en önemli enerji tedarikçisine dönüşmüştür. Zaten ŞİÖ, BRICS, G-20, BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası platformlar aracılığıyla sürekli siyasi, ekonomi ve askeri sektörlerdeki ilişkilerini sürekli genişleterek stratejik ortaklığa yakınlaşmakta olan iki ülke, Orta Asya ekonomisinde aralarında rekabet etmekten ziyade işbirliği yapmaya çabalayacaklardır.

Yeni Büyük Oyun'da Rusya Çin arasında ekonomik alanda olası rekabet ve işbirliği potansiyeli tartışılırken ilginçtir ki iki ülkenin bölgeye yönelik güvenlik politikalarının tam uyum içinde olduğu bir siyasi süreç izlenmektedir. Bu durum, Orta Asya'da iki ülkenin ulusal çıkarlarının benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Bölgedeki ortak çıkarlardan güvenliğe dayalı bir işbirliği çıkmaktadır. Uluslararası terörizm ve radikal grupların yayılmacılığı, ABD askeri üslerinin varlığı ve siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkması gibi Orta Asya bölgesinin neredeyse tüm güvenlik sorunları hem Rusya hem de Çin'in ulusal güvenliğini doğrudan ya da dolaylı olarak tehdit edecek sorunlar olarak değerlendirilmekte ve aynı zamanda güvenlik alanında iki ülkeyi yakınlaştırmaktadır.

İki ülke de kendi öncülüğündeki KGAÖ ve ŞİÖ kapsamında Orta Asya ülkeleri ile ortak güvenlik sorunlarına karşı mücadelede çok taraflı ortak mekanizma oluşturmuştur. İlk bakışta iki ülke KGAÖ ve ŞİÖ olarak ayrı mekanizmalar ile ayrı politika izliyor gibi görülse de aslında ŞİÖ örgütü, Rusya ve Çin'in Orta Asya'nın güvenlik alanında işbirliği içinde olduklarının en somut örneğidir. Çin merkezli ŞİÖ'nün bünyesinde Rusya'nın yer alması, Çin'in Orta Asya'ya yönelik güvenlik

politikasında Rusya dikkate alınmadan bir siyaset izlenemeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Güvenlik alanında ikili ilişkinin önemli özelliği; Rusya'nın bölgedeki güvenlik alanında baş aktör olduğu, bu durumun Çin ve diğer Orta Asya ülkeleri tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Bu durumu Rusya'nın Tacikistan ve Kırgızistan'da askeri üssü varken; Çin'in herhangi bir askeri üssünün olmaması ve önümüzdeki yıllarda kurulmasının da zor görülmesiyle açıklayabiliriz.

Sonuç olarak iki ülke Orta Asya bölgesinin güvenlik ve ekonomi alanında uyum içinde politika izlediği süreçte Çin ve Rusya'nın kısa ya da orta vadede olası rekabetinden söz edilemeyeceği, aksine işbirliği süreçlerinin gelişeceğini öngörebiliriz. İlaveten Rus-Çin ikili ilişkileri ekonomik işbirliğin yanı sıra silah satışları, ortak askeri tatbikatları gibi gelişmelerle önümüzdeki yıllarda daha yakın ortaklığa dönüşeceği perspektifini ön plana çıkarmaktadır. Hatta Rusya ve Çin'in ortak askeri tatbikatların sayısının artması, Brzezinski'nin ileri sürdüğü gibi¹²⁶ iki ülkenin ilişkilerinin askeri nitelik taşıyacağı görüşü güçlendirmektedir. İki bölgesel gücün yakınlaştığı böyle bir senaryosu, Çin ve Rusya arasında bir denge aramaya çalışan Orta Asya ülkeleri için mevcut koşullarda iyi senaryodur.

Ancak, uluslararası ilişkiler tarihinde daimi dost görülmediği gibi uzun vadede Orta Asya'daki Çin'in yükselişine karşı Rusya ne tür tedbirler alacağı, her koşulda işbirliğinin sürmesinden yana mı yoksa rekabetçi bir yaklaşım sergileyeceği mevcut koşullarda anlaşılabilmiş değildir. Muhtemelen uzun vadede ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında dünya çapında kazandığı üstün konumunu kaybetmeme politikasını sürdürmesi Orta Asya'daki Rusya ve Çin arasındaki olası işbirliği potansiyelinin itici bir gücü olacaktır.

¹²⁶ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books 1997, Çev: Yelda Türedi, *Büyük Satranç Tahtası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

KAYNAKÇA

Ablajei, N. N., “Obraz Trudogo Migranta v Presse i Massovom Soznanii Rossiya”, *Vestnik NGU* (2012), No. 6, s. 17-23.

Adıbelli, Barış, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Adıbelli, Barış, *Kan Kırmızısı Devrim*, Sena Ofset Baskı, İstanbul, 2010.

Aidarbek, Amirbek, *Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Barış Yayınları, Ankara, 2013.

Akhilesh, Pillalamarri, *The United States Just Closed Its Last Base in Central Asia*, *The Diplomat*, (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2014/06/the-united-states-just-closed-its-last-base-in-central-asia/>, 20 Şubat 2016.

Altı, Altay, “Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi”, *Analist* (2014), Sayı: 44, ss. 73-77.

Alexander Lukin, “*Russian – Chinese Relation*”, ISPI Analysis, No: 167, 2013. (Çevirimiçi), http://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_167_2013.pdf, 29 Ocak 2016.

Alexander Lukin, “Russia’s Image of China and Russian-Chinese Relations”, *East Asia: An International Quarterly* (1999), ss. 19-31.

Airporthaber, *Çin bu kez uçak kopyaladı*, (Çevirimiçi), <http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/cin-bu-kez-ucak-kopyaladi-1593h.html>, 15 Ocak 2016.

Analist Dergisi, *Rusya-Çin Yakınlaşmasında İkinci Perde: Askeri İttifak?*, (Çevirimiçi) <http://www.analistergisi.com/sayi/2015/06/rusya-cin-yakinlasmasinda-ikinci-perde-asker-ittifak> , 13 Ocak 2016.

Andre, Vltchek, *Küresel Terör Sömürgeleşme ve Batı Yalanları*, Bilim Gönül Yayınları, İstanbul, 2010.

Andrei, Vladimiroviç Gubin, *Rossiiskie İnitsiativi po Razvitiyu Dalinego Vostoka*, Rusya Stratejik Araştırma Enstitüsü, (Çevirimiçi), <http://riss.ru/analitycs/6685/>, 7 Şubat 2016.

Andrew, Scobell ve Ely, Rather ve Micheal, Beckley, *China’s Strategy Toward South and Central Asia An Empty Fortress*, Rand Project Air Force, Rand Corporation Research, 2014.

Andrew, Kramer, *Putin Talks of Sending Oil to Asia, Not Europe*, *The New York Times*, (Çevirimiçi),

http://www.nytimes.com/2006/04/27/business/worldbusiness/27energy.html?pagewanted=print&_r=0, 9 Şubat 2016.

Aljazeera Türk, *Kırgızistan'da Özbeklere Ağır Cezalar*, (Çevirimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kirgizistanda-ozbeklere-agir-cezalar-0>, 5 Ocak 2016.

Askarov, Sabir, “Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya”, Ankara Üniversitesi, /Basılmamış Yüksek Lisans Tezi/, Ankara, 2014.

Asia-Pacifik İnternational Relations Study Center, *Why Russia is Arming China*, (Çevirimiçi), <http://apircenter.org/archives/1600>, 17 Ocak 2016.

Aydın, Mustafa, “Çin’in Stratejik Hesaplarında Orta Asya”, *Küresel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I*, Nabel Yayın, Ankara, 2005.

Aydın, Nermin, “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”, *İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2012)*, Cilt: 9, ss. 207-224.

Baylis, John, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi (2008)*, Cilt: 5, Sayı: 18, Ankara, ss. 69-85.

BBC News, *Lessons for EU from Gas Crisis*, (Çevirimiçi), <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4582652.stm> , 25 Kasım 2015.

BBC Russkaya Slujba, *Yatsenyuk: Putin Meçtaet Vosstanoviti SSSR*, (Çevirimiçi), <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3352178-yatsenuik-putyn-meçtaet-vosstanovyt-sssr>, 17 Şubat 2016.

BBC Türkçe, *Çin ve Rusya'nın Savaş Oyunları*, (Çevirimiçi), http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050818_china_russia.shtml, 20 Ocak 2016.

Bellacqua, James, *China-Russia Relations in the Early 21ST Century*, Conference Report, The CNA Corporation, Virginia, 2007.

Biçkov. B., *Turkmenistan zakrivaet bole polovini potrebnosti Kitaya v prirodnom gaze*, 2013, (Çevirimiçi), <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novostisng/turkmenistan/entry1008174566.html>, 15 Nisan 2016.

Bin, Yu, “Putin’s Partners in Beijing Old and Young”, *Comparative Connections* (2003), Vol.4, No.4.

Bin, Yu, “In Search for a Normal Relationship: China and Russia Into the 21st Century”, *China and Eurasia Forum Quarterly* (2007), Vol. 5, No. 4, ss. 47-81.

Bila, Fikret, *Putin’in Tarihi Çıkışı*, Milliyet, (Çevirimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2007/02/11/yazar/bila.html>, 20 Şubat 2016.

Bilgin, Mert, “Orta Asya ve Kafkasya’da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar”, Derleyen: Tayyar, Arı, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.

Bloomberg Business News, *Russia Pips Saudi Arabia in Race to Grab China Oil Market Share*, (Çevirimiçi), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-23/russia-pips-saudi-arabia-in-race-to-grab-china-oil-market-share>, 9 Şubat 2016.

Bolshoi Entsiklopedichiskii Slovar, “Tsentrálnaya Aziya”, Moskova, 2002.

BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy 2015*, (Çevirimiçi) www.bp.com/statisticalreview#BPstats, 20 Aralık 2015.

BP (British Petroleum), *Statistical Review of World Energy 2016*, (Çevirimiçi), <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> , 1 Ağustos 2016.

Carlson, Brian, “The Limits of Sino-Russian Strategic Partnership in Central Asia,” *Journal of Public and International Affairs* (2007), vol. 18, ss. 165-187.

Carol, Matlack, *Putin’s Eurasian Union Looks Like a Bad Deal, Even for Russia*, Bloomberg Businessweek, (Çevirimiçi), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-05-29/putin-s-urasian-union-looks-like-a-bad-deal-even-for-russia>, 2 Mart 2016.

CIA World Factbook, *GDP - Composition, By Sector Of Origin*, (Çevirimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html>, 1 Nisan 2016.

China US Focus, *The Silk Road Economic Belt’s Impacts on Central Asia*, (Çevirimiçi), <http://www.chinausfocus.com/finance-economy/the-silk-road-economic-belts-impacts-on-central-asia/>, 28 Nisan 2016.

CPNC, *CNPC in Turkmenistan*, (Çevirimiçi), http://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml, 15 Nisan 2016.

Craig, Oliphant, *Russia's Role and Interests in Central Asia*, Saferworld, 2013.

Çolakoğlu, Selçuk, “Çin’in Orta Asya Politikası (1991-2007)”, Derleyen: Turgut, Demirtepe, *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, USAK Yayınları 16, Ankara, 2008.

Daniel, Johnston, “International Exploration Economics”, *Risk and Contract Analysis* (2003), s. 199-217.

Demir, Abdullah, *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*, Ötüken Neşriyat Yayın, İstanbul, 1998.

DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Kırgızistan Ülke Bülteni 2012*, (Çevirimiçi) www.deik.org.tr, 27 Şubat 2016.

Dewardric, L., *China's Relations with Central Asian States and Problems with Terrorism*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2001. s. 8-11.

Dolgov Anna, *Chinese Investment in Russia Fell 25% in the First Half of This Year*, The Moscow Times Gazetesi, (Çevirimiçi), <https://themoscowtimes.com/articles/chinese-investment-in-russia-fell-25-in-the-first-half-of-this-year-48438>, 22 Temmuz 2015.

Dovgani, E. F. ve Rozanov, A. A., “Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoi Bezopasnosti (2002-2009)”, *Jenevskii Tsentri po Demokratiçeskomu Kontrolü Nad Voorjennimi Silami*, Beyaz Rusya, Minsk, 2010.

Efegil, Ertan, “Orta Asya’da Güç Mücadelesine Genel Bakış”, ed., Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009

Ener, Meliha ve Ahmedov, Orhan, “Türkiye-Azerbaycan Petrol Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, *Ulusal İktisat Kongresi*, 2008.

Enerji Enstitüsü, *Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Ocak ayında 2,5 milyon ton petrol taşındı*, 2015, (Çevirimiçi), <http://enerjiensitüsü.com/2015/02/09/baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hatti-ile-ocak-ayinda-25-milyon-ton-petrol-tasindi/>, 2 Mart 2016.

Engelbrekt, Kjell ve Watts, John, Sino-Russian Strategic Collaboration: Still an “Axis of Convenience”?, Swedish Defence University, 2015.

Encyclopedia Britannica, “Geopolitics”, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/topic/geopolitics>, 6 Ocak 2016.

Encyclopedia Britannica, “Uighur”, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/topic/Uighur>, 17 Mart 2016.

Encyclopedia Britannica, “Turkistan”, (Çevirimiçi), <http://global.britannica.com/place/Turkistan>, 2 Kasım 2015.

Emekliler, Bilgehan ve Ergül, Nihal, “*Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik*”, *Bilge Strateji* (2010), Cilt: II, Sayı: 3, ss. 59-86.

Eurasian Commission, “Voprosi i Otveti Tsipri i Fakti, Evraziiskii Ekonomičeskii Soyuz 2014”, *Avrasya Ekonomik Komisyon Soru ve Cevap Kılavuzu* (2014), s. 21, http://www.eurasiancommission.org/ru/Documents/eaes_voprosy_otvety.pdf, 1 Mart 2016.

European Union External Action, EU Strategy Implementation, s. 1, (Çevirimiçi), http://eeas.europa.eu/central_asia/docs/factsheet_strategy_implementation_en.pdf, 28 Şubat 2016.

Erler, Özgün, “Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik”, *Stratejik Araştırma Dergisi* (2007), Sayı:11, ss. 133-139.

Ergil, Doğu, “Uluslararası Terörizm”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (1992), Cilt: 47, Sayı: 3, Ankara, s. 141.

Erol, Mehmet, Seyfettin, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Barış Kitabevi, Ankara, 2009.

Fattibene, Daniele, *Russia's Pivot to Asia: Myths and Realities*, IAI Working Papers 15, 2015.

Federalinaya Slujba Gosudarstvennoi Statistiki, *Mejdunarodnaya Migratsiya*, 2015, (Çevirimiçi), http://www.gks.ru/bgd/regl/b15_11/IssWWW.exe/Stg/d01/05-10.htm , 20 Ağustos 2016.

Feng, Huyin, *The New Geostrategic Game Will China and Russia Form an Alliance Against The United States?*, Danish Institute for International Studies, DIIS, Copenhagen, 2015.

Forbes, *V RK 22 Neftyanie Kompanii s Kitaiskim Uchastiem*, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanyie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem, 12 Nisan 2016.

Fobres Kazakistan, *Armeniya Mojet Viiti iz EAES*, (Çevirimiçi), http://forbes.kz/news/2016/04/14/newsid_109954?utm_medium=referral&utm_source

[=lenta.info/ru/news/2016-03-06/1245878&utm_campaign=forbes.kz&utm_term=1245878&utm_content=4250718](http://lenta.info/ru/news/2016-03-06/1245878), 6 Mart 2016.

Frederick, Starr, *A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and its Neighbors*, Johns Hopkins University, Washington, D.C., 2005.

Gabuev, Alexander, “Eurasian Silk Road Union: Towards a Russia-China Consensus?”, *The Diplomat* (2015), (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2015/06/eurasian-silk-road-union-towards-a-russia-china-consensus/>, 26 Ağustos 2016.

Gazprom, *Gas purchases: Strategy*, (Çevirimiçi), <http://www.gazprom.com/about/production/central-asia/>, 25 Şubat 2016.

Gazprom, *Central Asia Gas purchases: Strategy*, (Çevirimiçi) <http://www.gazprom.ru/about/production/central-asia/>, 26 Şubat 2016.

Geograficheskii Nazvaniya Mira: Toponimicheskii Slovar, “Srednyaya Aziya”, Moskova 2001.

Gilbert, Rozman, “Russia’s Repositioning in Northeast Asia: Putin’s Impact and Current Prospects”, Derleyen: Stephen Blank, *Russia’s Prospects in Asia*, Strategic Studies Institute, 2011.

Guliyev, Farid ve Akhrarkhodjaeva, Nozima, “The Trans-Caspian energy route: Cronyims, competition and cooperation in Kazakh oil export”, *Energy Policy* (2009), Cilt: 37.

Günel, Kamil, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2008.

Guseinov, B. ve Goncharenko, A., “Energiçiskii Potentsial Regiona”, *Tsentralnay Aziy: Geopolitika i Ekonomika Regiona Raporu* (2010), Moskova, ss. 28-60.

Grib, Natalya ve Mihail, Zıgary, *Kalif na Gaz*, Kommersant, 2006.

Halova, G., “Energiçiskay İntegratsıy RF I Gosudastv TAR: Problemi I Reşeniı”, *Tsentralinay Aziy: Roli v Perestroike Mirovih Rinkov Nefti n Prirodnovo Gaza*, Moskova, 2014, ss. 68-87.

Has, Kerim, “Orta Asya’nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Analiz No. 2, 2013.

Has, Kerim, *Rusya-Çin Yakınlaşmasında İkinci Perde: Askeri İttifak?*, Analist Dergisi, 2015, (Çevirimiçi), <http://www.analistdergisi.com/sayi/2015/06/rusya-cin-yakinlasmasinda-ikinci-perde-asker-ittifak>, 23 Ocak 2016.

Hasret, Çomak ve Ayşegül, Gökalp, “2010’lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi* (2009), Kocaeli, ss.336-345.

Hazar Strateji Enstitüsü, *Hazar World Dergisi* (2014), HSE Yayın, 2014.

Hazar Strateji Enstitüsü, *Hazar Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Avrupa İçin Önemi*, (Çevirimiçi) <http://www.hazar.org/eventdetail/events/hazar-enerji-kaynaklarinin-turkiye-ve-avrupa-icin-onemi-780.aspx?currentCulture=tr-TR>, 10 Aralık 2015.

Hekimoğlu, Asem, “Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya’daki Enerji Politikaları”, ed. Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, İnceleme Araştırma Dizisi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012.

HKTDC Research Analyses, *An Overview of Central Asian Markets on the Silk Road Economic*, (Çevirimiçi), <http://beltandroad.hktdc.com/en/market-analyses/20151119-an-overview-of-central-asian-markets-on-the-silk-road-economic-belt.aspx>, 25 Nisan 2016.

Interfax, *Rossiya i Kitai Zaklyuçili Bolee 30 Soglaşenii v Hode Vizita Glavi Gossoveta KNR*, (Çevirimiçi), <http://www.interfax.ru/business/401515>, 15 Şubat 2016.

IMF, *Report for Selected Countries and Subjects*, (Çevirimiçi) http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/weorept.aspx?sy=1980&ey=2018&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=40&pr1.y=0&c=924&s=NGDP_RPCH%2CPPPPC&grp=0&a=, 28 Mart 2016.

İlhan, Arzu, *Çin Halk Cumhuriyeti 1978’den günümüze*, TÜSİAD-SABANCI Üniversitesi Rekabet Forumu, 2003, (Çevirimiçi), http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/kibris_makale.pdf, 10 Nisan 2016.

İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İlhan, Suat, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, Bilgi, 3. b., Yayınevi, İstanbul, 2006.

İrfan, Ülkü, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002.

İvan, Zuenko, *Podklyuçenie Evraziiskii Ekonomičeskii Soyuz i Şelkovii Puti Ekonomičeskogo Poyasa: Sovremennie Problemi i Vizovi Dlya Rossii*, (Çevirimiçi), <http://chinaincentralasia.com/2015/10/30/connecting-the-urasian-economic-union-and-the-silk-road-economic-belt-current-problems-and-challenges-for-russia/?lang=ru>, 12 Mayıs 2016.

Irina, Sinitsina, “Ekonomičeskoe Vzaimodeistvie Rossii i Stran Tsentralinoi Azii: Tendentsii i Perspektivi”, *Universitet Tsentralinoi Azii Doklad* (2012), No: 5, s.8-9.

İsmayılov, Elnur, “21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* (2013), Cilt: I, İstanbul, ss. 87-105.

İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, “Bağımsız Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası”, *BİLGESAM Enerji Analiz (7 Nisan 2015)*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, No:1203.

İzzet, Ahmet, “Quo Vadis Kırgızistan? Sovyet Sonrası Kırgızistan'da İslami Hareketler”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* (2011), Cilt: 6, Sayı: 11. ss. 18-50.

İzzetgil, Elşan, *Orta Asya ve Kafkasya'da IŞİD Tehdidi*, Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, (Çevirimiçi), <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=844&cid=2587&bolge=13>, 22 Aralık 2016.

İzvestiya Haber Ajansı, *Kitai Mojet Vlojit \$10 mlrd v Seliskoe Xozyaistvo Dalinego Vostoka*, (Çevirimiçi), <http://izvestia.ru/news/607104>, 7 Şubat 2016.

İzvestiya, *Novii İntegratsionnii Proekt Dlya Evrazii – Buduşee, Kotoroe Rojdaetsya Segodnya*, (Çevirimiçi), <http://izvestia.ru/news/502761>, 28 Şubat 2016.

Jim, MacDougall, “Russian Policy in the Transcaucasian Near Abroad: The Case of Azerbaijan”, *Demokratizatsiya* (1991), No:5, ss. 89-101.

Julie, J. ve Chen, D., *Update on Overseas Investments by China's National Oil Companies Achievements and Challenges since 2011*, International Enerji Agency, Paris, 2014.

Kamalov, İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları Rapor*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Baskı, Ankara, 2011.

Kara, Hasan, “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (2006), Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir, ss. 101-109.

Karabağ, Mehmet, *Rus Emperyalizmi İçin Yeni Bir İdeoloji: Neo-Avrasyacılık*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, (Çevirimiçi), <http://www.bilgesam.org/incele/1071/-rus-emperyalizmi-icin-yeni-bir-ideoloji--neo-avrasyacilik/#.VyOtNFZcSko>, 18 Şubat 2016.

Kazakistan İstatistik Kurumu, *Çislenosti Naseleniy Respubliki Kazaxstan Po Otdelinim Etnosam na Naçalo 2014 Goda*, (Çevirimiçi), <http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT081783>, 5 Ocak 2016.

Kısacık, Sina, *1990 sonrası Rusya Federasyonu-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, Uluslararası Politika Akademisi, (Çevirimiçi), <http://politikaakademisi.org/2012/06/29/1990-sonrasi-rusya-federasyonu-cin-halk-cumhuriyeti-iliskileri/>, 13 Ocak 2016.

KGAÖ Resmi Sitesi, Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoi Bezopasnosti, 2010, (Çevirimiçi) <http://www.odkb.gov.ru/prez/prez.pdf>, 23 Şubat 2016.

Knobeli, A., “Evraziiskii Ekonomičeskii Soyuz: Perspektivi Razvitiya i Vozmojnie Prepyatstviya” *Vorposy Ekonomiki*, 2015, No: 3, ss. 87-108.

Köstem, Seçkin, *Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi*, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, 2010.

Kremlin, *Sovmestnoe Zayavlenie Rossiiskoi Federatsii i Kitaiskoi Narodnoi Respubliki o Sotrudničestve po Sopryajeniyu Stroitelstva Evraziiskogo Ekonomičeskogo Soyuzu i Ekonomičeskogo Poyasa Şelkovogo Puti*, (Çevirimiçi), <http://kremlin.ru/supplement/4971>, 12 Mayıs 2016.

Kuchins, Andrew, “Releveraging U.S. Power Amid Sino-Russian Rapprochement”, editör: McGiffert, Carola, *Chinese Soft Power and Its Implications for the United States Competition and Cooperation in the Developing World*, CSIS, Vaşington, 2009, ss. 115-125.

Kulnazarov, Rustem, *New Geopolitical Role of Central Asia within Foreign Policy Interests of World Power*, Canadian Center of Science and Education, Asian Social Science, Vol: 11, No: 12, 2015.

Kutnaeva, Nuriya, “İnostarannie Voennie Bazi na Territorii Postsovetskoi Tsentralnoi Azii”, *Tsentralinaya Aziya i Kavkas*, Cilt: 13, ss. 82-93.

Larin, Aleksandr, *Kitaiskie Migranti Glazami Rossiyan*, Demoskop, No. 333-334, 2008, (Çevirimiçi), <http://demoscope.ru/weekly/2008/0333/tema01.php> , 20 Ağustos 2016.

Larin, V. L., *V Teni Prosnuvşegosya Drakona*, Rossiiskaya Akademiya Nauk, Vladivostok, 2006.

Laumulın, Murat, *11 Eylül Sonrası Orta Asya, Mustafa Aydın, Kürsel Politikada Orta Asya Avrasya Üçlemesi I*, Nobel Basımevi, Ankara, 2005.

Lenta Novisti, *Kitai poluçit sistemu S-400 v 2017 godu*, (Çevirimiçi) <https://lenta.ru/news/2015/11/12/s400/>, 18 Ocak 2016.

Lenta Novisti, *Turkmeniy obvinila Gazprom vo vzrive gazoprovoda*, (Çevirimiçi), <http://lenta.ru/news/2009/04/09/blame/>, 25 Şubat 2016.

Levent, Demirci, “Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”, *Savunma Bilimleri Dergisi* (2012), Cilt 11, ss. 33-69.

Li, Xin ve Xin, Daleng, “Chinese and Russian Economic Interests in Central Asia: Comparative Analysis”, *U.S. – China Relations Volume I*, New York, 2015.

Lo, Bobo, “The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy”, *International Affairs* (2004), Cilt. 80, No. 2, ss. 295-309.

Lo, Bobo, “Frontiers New and Old: Russia’s Policy in Central Asia”, *Russie Nei Visions* (2015), No. 82, NIS Center.

Mikail, Elnur, Hasan, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Marlene, Laruelle, “Russia and Central Asia”, *EUCAM European National Policies* (2014), No: 17.

Michel, Casey, “China Edging Russia out of Central Asia”, *The Diplomat*, (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2014/11/china-edging-russia-out-of-central-asia/>, 12 Mayıs 2016.

MintPress News, *US Spending Over \$150 Billion Annually On Overseas Military Bases*, (Çevirimiçi) <http://www.mintpressnews.com/214492-2/214492/>, 22 Şubat 2016.

Mohammad, Reza, Djalılı ve Thierry, Kellner, Heinrich, *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrası*, çev: Reşat, Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul, 2009.

Moshes, Arkady ve Nojonen, Matti, *Russia-China Relations Current State, Alternative Futures, and Implications for The West*, The Finnish Institute of International Affairs, Rapor No. 30, Helsinki, 2011.

Mynet Haber, *Çin'den Askeri Geçitle Dünya'ya Gözdağı*, (Çevirimiçi), <http://www.mynet.com/haber/dunya/cinden-askeri-gecitle-dunyaya-gozdagi-2022315-1>, 25 Ocak 2016.

Newsru, *Kazahstan ratifitsiroval soglaşenie o Prikaspiiskom truboprovode vigodnim Rossii*, (Çevirimiçi), <http://www.newsru.com/finance/13may2009/prikasryi.html>, 25 Şubat 2016.

Nogayeva, Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.

Novosti Kazahstan, *Svişe 11 mln Kazahov Projivaet v Kazaxstane*, (Çevirimiçi), <http://www.newskaz.ru/society/20130515/5087880.html>, 18 Mart 2016.

Nicola, P., "Central Asia in Asia: Charting Growing Trans-Regional Linkages", *Journal of Eurasian Studies* (2016), Astana.

Nixey, James, *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, Chatham House, Briefing Paper, 2012, s. 12, (Çevirimiçi), https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0612bp_nixey.pdf, 6 Mart 2016.

NurKZ, *Nazarbaev Raskritikoval Politizatsiyu Evroaziiskogo Ekonomičeskogo Soyuza*, (Çevirimiçi), <https://www.nur.kz/295894-nazarbaev-raskritikoval-politizacziyu-evrazijskogo-ekonomicheskogo-soyuza.html>, 3 Mart 2016.

NTV Novosti, *Sammit ATEs: Rossiya Viderjala Pervii Ekzamen*, (Çevirimiçi), <http://www.ntv.ru/novosti/331696>, 20 Ağustos 2016.

Obucheveva, V.A., *İzbrannie Raboti Po Geografii Azii*, Moskova, 1951.

Oğan, Gökçen, "Yeni Büyük Oyun ve Orta Asya", *Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2006, Ankara, s.13-15.

Overçenko, Mihail, *Kak Kitai Otvoevivaet u Rossii Tsentralinuyu Aziyu, Vedomosti*, No: 3946, (Çevirimiçi), <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2015/10/26/614254-kitai-aziyu-rossii>, 9 Mayıs 2016.

Özdaşlı, Esmе, “Çin’in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/14*, Ankara, 2015.

Özden, Çağatay, “Kırgızistan Enerji Piyasasında İş Olanakları”, *Kırgızistan İş Fırsatları Sektör Raporları Serisi-3* (2013), T.C Ekonomi Bakanlığı Bişkek Ticaret Müşavirliği.

Peter, Hobkirk, *The Great Game The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha İnternatinal, New York, 1992.

Pirchner, Herman Jr., “The Uncertain Future Sino-Russian Relations in the Twenty-First Century”, *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization* (Eylül 2008), s. 309-322.

Podrobnosti Ajansı, *Putin Toskuet Po SSSR*, (Çevirimiçi), <http://podrobnosti.ua/101904-putin-toskuet-po-sssr.html> , 17 Şubat 2016.

Prjevalskii, N.M., *Ot Kyahti na İstoki Jeltoi Reki*, Sankt Peterburg,1888.

Radikal Haber Ajansı, *Rusya ve Çin, Japon Denizi’nde Dev Tatbikata Başladı*, (Çevirimiçi), <http://www.radikal.com.tr/dunya/rusya-ve-cin-japon-denizinde-dev-tatbikata-basladi-1419543/>, 21 Ocak 2016.

Raffaeloo, Pantucci, *Central Asia: The View from China*, European Union Institute for Security Studies, 2015, S. 2. (Çevirimiçi), http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_3_Central_Asia_China.pdf, 1 Mayıs 2016.

Raffaello, Pantucci, “China and Russia’s Soft Competition in Central Asia”, *Current History Journal* (Ekim 2015), C. 114, No:774, ss. 272-277.

Rakovskogo, S.N., “Mejdunarodnie Reki”, Geografiya, Moskova, 2001.

Reuters, *China Insurance Fund to Invest in Russia*, (Çevirimiçi), <http://www.reuters.com/article/china-insurance-investment-idUSL3N14P1JG20160105>, 12 Şubat 2016.

Repnikova, Maria, Harley Balzer, *Chinese Migration to Russia: Missed Opportunities*, *Eurasian Migration Paper Number 3*, 2009, s. 13-14.

Ria, *Evraziiskii Ekonomičeskii Soyuz*, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/spravka/20140529/1009667833.html>, 1 Mart 2016.

Ria, *Çto, kak komu prodaet Rossiya na Rinke Orujiya*, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/analytics/20101103/292142895.html>, 13 Ocak 2016.

Ria, *Dlya Vvedeniya v EAES Obşei Valyuti Vremya Eşe ne Prişlo Şçitaet Makei*, (Çevirimiçi), <http://ria.ru/world/20151027/1309230978.html>, 3 Mart 2016.

Romanova, Alisa, *Gazovaya Sdelka Rossii i Kitaya Vskolihnula Evropu*, Vesti Haber Ajansı, (Çevirimiçi), <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1604778>, 12 Şubat 2016.

Russkaya Narodnaya Liniya, *Lukaşenko: Edinoi Valyuti i Nadnatsionalnix Nadstroek v Evroaziiskom Soyuze ne Budut, Vosstanovlenie SSSR Nejeilatelino i Nerazumno*. (Çevirimiçi), http://ruskline.ru/politnews/2013/10/02/lukashenko_edinoj_valyuty_i_nadnacionalnyh_nadstroek_v_evrazijskom_soyuze_ne_budet_vosstanovlenie_ssr_nezhelatelno_i_ne_razumno/, 3 Mart 2016.

Rosstat, *Rossiiskii Statiçeskii Ejegodnik 2015 Statiçeskii Sbornik, 2015*, Moskova, (Çevirimiçi), http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/year/ejegod-15.pdf, 1 Ağustos 2016.

Roy, Allison, “Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia”, *Central Asian Survey* (2008), Vol 27, ss. 185-202.

Russia-China Investment Fund, *About Us*, (Çevirimiçi), <http://rcif.com/history.htm>, 2 Şubat 2016.

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, *Kontseptsiya Vneşnei Politiki Rossiiskoi Federatsii*, (Çevirimiçi), http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/6d84ddededbf7da644257b160051bf7f, 18 Şubat 2016.

Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, *Osnovnie Itogi Investitsionnogo Sotrudniçestva Rossii i Kitaya*, (Çevirimiçi), http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_rus_projects/, 31 Ocak 2016.

RT News, *Asia Get More Russian ESPO Crude as Second Pipeline Opened*, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/transneft-espo-oil-asia-807/>, 9 Şubat 2016.

RT Haber Ajansı, *China to Boost Investment in Russia by 150% in 5yrs- official*, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/260357-russia-china-investment-economy/>, 2 Şubat 2016.

RT Haber Ajansı, *Russia Overtakes Saudi Arabia to Become Biggest Crude Exporter to China*, (Çevirimiçi), <https://www.rt.com/business/269146-russia-china-oil-trade/>, 12 Şubat 2016.

Ryan, Kevin, “Russo-Chinese Defence Relations: The View of Moscow”, ed., James Bellacqua, *The Future of China-Russia Relations*, The University Press of Kentucky, ABD, 2010.

Sabarova, A., “Energetičiskay integratsiya Kazakistan I Rossii”, *Tsentralnay Aziy: Geopolitika i Ekonomika Regiona Raporu*, Moskova, 2010.

Sadık, Rıdvan, “Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği’nin Orta Asya Ülkeleri ile Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, 2013, ss. 578-591.

Saynur, Giray, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler Kırgızistan Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi* (2006), Cilt: 1, ss. 118-138.

Saynur, Giray, *The Struggle for Power in the Changing Geopolitics of Central Asia*, Civilacademy Journal of Social Sciences, (Çevirimiçi), <http://www.thefreelibrary.com/The+struggle+for+power+in+the+changing+geopolitics+of+Central+Asia%2F...-a0203955217>, 8 Ocak 2016.

Sebastien, Peyrouse, *Economic Aspects of the Chinese –Central Asia Rapprochement*, Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2007.

Sebastien, Peyrouse ve Jos, Boonstra ve Marlene, Laruelle, *Security and Development Approaches to Central Asia The EU Compared to China and Russia*, EUCAM Working Paper: 17, 2012.

Sergie, Blagov, *Russia Seeks Closer Energy Partnership with China*, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 10 Issue:42, (Çevirimiçi), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bwords%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Ball+the+words%5D=bulgaria%20nabuco&tx_ttnews%5Bpointer%5D=5&tx_ttnews%5Btt_news%5D=40550&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=484fe5534aaaa766c22d9f1cb67ae151#.Vu2nH-J97IU, 9 Şubat 2016.

Sergei, Tihonov, *Zachem Rossiya voorujaet Kitai*, Expert Online, (Çevirimiçi) <http://expert.ru/2014/11/23/rossiya-i-kitaj/>, 18 Ocak 2016.

Shannon, Tiezzi, *China Invests in World*, The Diplomat, (Çevirimiçi) <http://thediplomat.com/2015/06/china-invests-in-the-world/>, 27 Mart 2016.

Stephen, Blank, *Russo-China Naval Exercises: Dragging Moscow into China's Territorial Disputes?*, China Brief Volume: 13, Issue: 18, 2013, (Çevirimiçi), http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=41350&cHash=a26e7eaea1337a122e720240574e16fb#.VrYynrJ97IU, 21 Ocak 2016.

Stephen, Blank, *Russo-Chinese Exercises in the Mediterranean*, Eurasia Daily Monitor Volume: 12, Issue: 98, 2015, (Çevirimiçi), http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43952&no_cache=1#.VrYxpbJ97IU6, 23 Ocak 2016.

Swanström, Niklas, *The Security Dimension of the China-Central Asia Relationship: China's Military Engagement with Central Asian Countries*, Institute for Security & Development Policy, 2015.

Şanghay İşbirliği Örgütü, (Çevirimiçi), <http://www.sectesco.org/EN123/>, 24 Mart 2016.

Tamara, Troyakova, *Case Project 2008-2009 Borders and Borderlands: Russia and Northeast Asia*, (Çevirimiçi), <http://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/shared/doc/bps/fieldreport%20troyakova.pdf>, 2 Şubat 2016.

Tass, *Voенно-теhниçiskoe Сотрудниçество Росси и Китауа*, (Çevirimiçi), <http://tass.ru/info/2228966>, 15 Ocak 2016.

Taşenev, M.J. ve Kumganbaev, J.J., “Turkeştanskaya Avtonomiya i ideya Edinogo Turkistana”, Vestnik KazNU, Almatı, 2013.

Tayyer, Arı, *Uluslararası İlişkiler Kuramları-I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012.

Tengrinews, *Nastupaet Nastoyaşii Krizis- Nazarbaev*, (Çevirimiçi), https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nastupaet-nastoyaschiy-krizis-nazarbaev-282660/, 8 Mart 2016.

Tirnoveanu, Dragoş, *Russia, China and the Far East Question*, The Diplomat (Ocak 2016), (Çevirimiçi), <http://thediplomat.com/2016/01/russia-china-and-the-far-east-question/>, 20 Ağustos 2016.

The U.S. Energy Information Administration (EIA), *International Energy Data and Analysis China*, Full Rapor, (Çevirimiçi), https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf, 2 Nisan 2016.

The World Bank, GDP Growth, (Çevirimiçi), <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries>, 27 Ocak 2016.

The World Bank, Population World Development Indicators, 2015, (Çevirimiçi), <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 24 Şubat 2016.

Tofanyuk, Elena, *Kitaitsi Berut Vlasti v Rossii. Kitaiskie Migranti Stanovyatsya Realnoi Politiçeskoj Siloi na Rossiiskom Dalinem Vostoke*, (Çevirimiçi), <http://www.rbcdaily.ru/news/society/index.shtml?2005/05/16/202030>, 20 Ağustos 2016.

Turgut, Demirtepe, *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, USAK Yayınları 16, Ankara, 2008.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomisi*, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/cin-halk-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 10 Nisan 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Şanghay İşbirliği Örgütü*, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, 20 Mart 2016.

Trenin, Dmitri, *From Greater Europe to Greater Asia? The Sino-Russian Entente*, Carnegie Moscow Center, Moskova, 2015.

Trenin, Dmitri, "Russia's Asia Policy under Vladimir Putin", Derleyen, G. Rozman, K. Togo, J.P. Ferguson, *Russian Strategic Thought Toward Asia*, No: 5 , 2006.

Tsygankov, Andrei, *What Is Chin to Us? Westernizers and Sinophiles in Russian Foreign Policy*, NIS Center, Rusya, 2009.

Uğurlu, Örgen, *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*, İstanbul, 2009.

Ulaş, Bülent, *Jeopolitik Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayın, İstanbul, 2011.

Umut, Bekcan, "Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, /Basılmamış Doktora Tezi/ , Ankara, 2012.

Usaid, Siddiqui, *The Ethnic Roots of China's Uighur Crisis*, Aljazeera America, (Çevirimiçi), <http://america.aljazeera.com/opinions/2015/7/the-ethnic-roots-of-chinas-uighur-crisis.html>, 18 Mart 2016.

Uygun, Erdoğan, Neşe, “Yeni Uluslararası Sistem ve Değişen Dengeler Bağlamında Rusya-Çin Yakınlaşması”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2010.

Yalçinkaya, Alaeddin, *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2698, Eskişehir, 2014.

Yardımcıoğlu, Mahmut ve Hüseyin, Koçarlan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, s.166.

Yesevi, Gül, “Orta Asya’da İşbirliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Eğilimler Serisi* (2013), No: 4.

Yıldız, Cemil, *Çin’den Orta Asya’ya Yeni Doğal gaz Hattı*, Zaman Gazetesi, (Çevirimiçi), http://www.zaman.com.tr/dunya_cinden-orta-asyaya-yeni-dogalgaz-hatti_2244097.html, 23 Nisan 2016.

Yves, Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, çev: İsmet Akça, İstanbul, NTV Yayınları 16, 2008.

Vzglyad Gazetesi, *Kitai tesnit Rossiyu na Rinke Voorujenii*, (Çevirimiçi), <http://vz.ru/society/2015/3/16/734629.html>, 15 Ocak 2016.

Vladimir, Paramonov ve Aleksei, Strokov, “Rossiya i Tsentralinaya Aziya: Sostoyanie i Perspektivi Ekonomičeskih Otnoşenii”, *Conflict Studies Research Centre* (Haziran 2006).

Togan, Zeki, *Türk Türkistan*, Toprak Yayınları, İstanbul, 1960.

Xinhua News, *Spotlight: “Shanghai Five”: a Paradigm Mechanism for Peace, Development at Border Areas: Experts*, (Çevirimiçi) http://news.xinhuanet.com/english/2016-04/14/c_135279213.htm, 20 Mart 2016.

Xinhuanet News, *Xi Suggests China, C. Asia Build Silk Road Economic Belt*, (Çevirimiçi), http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-09/07/c_132700695.htm, 28 Nisan 2016.

Xinhua Russian, *Tovarooborot Kitaya s 4 Stranami Tsentralinoi Azii v 2013 Godu Previsil 40 Mlrd Doll SŞA*, (Çevirimiçi), http://russian.news.cn/economic/2014-02/13/c_133112976.htm, 26 Mart 2016.

Zaven, Avagyan, *Novay Bolişay İgra: Komu Dostanetsya Tsentralinay Aziy?*, İAREX, (Çevirimiçi), <http://www.iarex.ru/articles/52022.html>, 3 Mart 2016.

Zhu, Zhigun, China's AIIB and 'One Belt One Road': Ambitions and Challenges, *China Dialogue*, (Çevirimiçi), <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/8231-China-s-AIIB-and-One-Belt-One-Road-ambitions-and-challenges>, 28 Nisan 2016.

Zbigniew, Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books 1997, Çev: Yelda Türedi, *Büyük Satranç Tahtası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Wook, Keun, Paik, "Pipeline Gas Introduction to the Korean Peninsula", *Energy Politics* (2013), Issue: 6.

